

ΑΡΧΑΙΟ ΣΤΑΔΙΟ
ΣΙΚΥΩΝΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ Α:
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΑΡΧΑΙΟ ΣΤΑΔΙΟ ΣΙΚΥΩΝΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ: ΜΠΑΡΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ελληνιστική πόλη της Σικυώνας έχει επανειλημμένως απασχολήσει την έρευνα κατά το παρελθόν, ενώ συνεχίζει να προσελκύει το ενδιαφέρον των επιστημόνων ύστερα από τα πορίσματα του εκτεταμένου προγράμματος επιφανειακής έρευνας και των μετέπειτα ανασκαφών με συντονιστή τον αρχαιολόγο Γιάννη Λώλο, αναπληρωτή Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Εντυπωσιακά είναι επίσης τα ευρήματα των ανασκαφών που διενεργούνται στο θέατρο από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας με γενικό συντονιστή τον έφορο Κωνσταντίνο Κίσσα.

Το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας είναι ίσως το μεγαλύτερο σε μέγεθος μνημείο της περιοχής, ωστόσο δεν έτυχε ποτέ ως τώρα ανασκαφικής έρευνας ούτε έστω δοκιμαστικών τομών. Παρ' όλο που στην περιοχή έδρασαν από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ΑΣΚΑ στο θέατρο και αργότερα η Αρχαιολογική Εταιρεία με ανασκαφέα τον Αναστάσιο Ορλάνδο. Ο τελευταίος φαίνεται να ασχολείται πρώτη φορά συστηματικότερα και με τα κατάλοιπα του σταδίου έναν αιώνα μετά την Expedition Scientifique du Morée. Οι παρατηρήσεις του έχουν μορφή πρόχειρων σημειώσεων. Αφορούν στην τοπογραφική αποτύπωση του χώρου και στον τρόπο δομής των αναλημματικών τοίχων που σώζονται στο στάδιο.

Το σύνολο των σχετικών παρατηρήσεων του Ορλάνδου δημοσιεύθηκε σε ένα γενικό τοπογραφικό διάγραμμα της Σικυώνας, το οποίο εκπόνησε ο Ευστάθιος Στίκας. Στο κεφάλαιο περί των αναλημματικών τοίχων γινόταν αναφορά και στα «Υλικά και στους τρόπους δόμησης των αρχαίων Ελλήνων». Η εξέταση όμως αυτών των στοιχείων δεν οδήγησε σε μια ολοκληρωμένη αποτίμηση του μνημείου. Μια καλύτερη καταγραφή των καταλοίπων του σταδίου έγινε στο πλαίσιο της έκδοσης του έργου «Παυσανίου Ελλάδαος Περιήγησις» από τον Νικόλαο Παπαχατζή, που όμως και πάλι επρόκειτο για τοπογραφική αποτύπωση χωρίς νεότερα στοιχεία.

Τη διπλωματική εργασία προπτυχιακού με τίτλο «Γεωμετρική τεκμηρίωση θεάτρου και σταδίου Σικυώνας» από τον Μιχάλη Γκέλη στη σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών ΕΜΠ το 2005, δεν καταφέραμε να την εντοπίσουμε.

Κατά τις πρόσφατες εργασίες που έγιναν από τον αρχαιολόγο Γιάννη Λώλο,

στο πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας διενεργήθηκε τοπογραφική καταγραφή με GPS καθώς και διασκόπηση του εδάφους με χρήση σύγχρονων γεωφυσικών μεθόδων (γεωραντάρ). Ακολούθησε ενδελεχής εξέταση του μνημείου από τη σκοπιά της παλαιοτοπογραφίας με παρατηρήσεις του γεωλόγου Chris Hayward. Τα αποτελέσματα αυτής της εργασίας αναμένεται να δημοσιευθούν στον πρώτο τόμο πορισμάτων των ανασκαφών στη Σικυώνα από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Καρπός των παραπάνω εργασιών ήταν μια πρόταση γραφικής αποκατάστασης της οριοθέτησης του κοίλου, η οποία όμως δεν το συσχετίζει με τη χαρακτηριστική τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή στο ΒΑ άκρο του σταδίου.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το μνημείο έχει μελετηθεί αδρομερώς, ουσιαστικά μόνο σε επίπεδο τοπογραφικού. Τα ορατά κατάλοιπα των αναλημματικών τοίχων δε έχουν τύχει λεπτομερούς εξέτασης λίθο-λίθο, ενώ έχει αγνοηθεί μέχρι τώρα η έννοια της τρίτης διάστασης.

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας από τη σκοπιά του αρχιτέκτονα. Εξετάζει όλα τα στοιχεία που μπορούν να αντληθούν από τη συστηματική αποτύπωση και από τη μελέτη των ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων του μνημείου. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα από την τεκμηρίωση της υφιστάμενης κατάστασης, προτείνονται μέτρα για την ανάδειξη του σταδίου και τονίζεται η σκοπιμότητα αυτού του εγχειρήματος.

Ίσως τα ως άνω βήματα αποτελούν άσκοπο άλμα, με δεδομένο ότι το μνημείο είναι μη ανασκαμμένο. Ωστόσο συντελούν με τη σειρά τους στην κατανόηση της ανάγκης για έναρξη ανασκαφών στο στάδιο της Σικυώνας, καθώς τα ευρήματα εκεί θα ρίξουν φως σε ανοιχτά ερωτήματα που έχουν προκύψει από

Αρχαία Κόρινθος,
Οκτώβριος 2015

πλήρως δημοσιευμένα στάδια, όπως π.χ. της Νεμέας.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Η ανά χείρας εργασία δε θα μπορούσε να είχε ολοκληρωθεί χωρίς την ποικιλότροπη συμβολή προσώπων και φορέων:

Οφείλονται πολλές ευχαριστίες στην Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία για τη χορήγηση άδειας μελέτης του μνημείου, καθώς και προς το εξυπηρετικό προσωπικό της πλούσιας βιβλιοθήκης της Εταιρείας.

Ευχαριστίες επίσης δίδονται προς την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας, τον Έφορο Κωνσταντίνο Κίσσα και τον επιμελητή αρχαιοτήτων Σικυώνας, Βασίλη Παπαθανασίου, που παραχώρησαν άδεια πρόσβασης και μελέτης του μνημείου, όπως και προς τον αρχιφύλακα Γιάννη Σταματόπουλο και όλο το προσωπικό του Μουσείου και του αρχαιολογικού χώρου της Σικυώνας που διευκόλυναν όπως μπορούσαν την παραμονή μου στο πεδίο.

Η συμβολή του Καθηγητή Γιάννη Λώλου ήταν καθοριστική σε όλα τα επίπεδα έρευνας και μελέτης. Από αυτή τη θέση θα ήθελα να εκφράσω τα θετικότερα συναισθήματα ευγνωμοσύνης για την αγαστή συνεργασία μας, καθώς και το θαυμασμό μου για το πώς κατορθώνει να εμπνέει στους φοιτητές του έναν πρωτοφανή ενθουσιασμό για τη Σικυώνα.

Η επιτυχία του σκέλους της αποτύπωσης ξεπέρασε κάθε προσδοκία χάρη στη γενναιόδωρη συμβολή (με εξοπλισμό, τεχνογνωσία και παρουσία στο πεδίο) του αρχιτέκτονα μηχανικού Νεοπτόλεμου Μιχαηλίδη, αναστηλωτή ειδικού στην τεκμηρίωση μνημείων με 3D Laser Scanner, στον οποίο οφείλονται πολλές ευχαριστίες.

Ευχαριστώ επίσης την αρχιτέκτονα στην πανεπιστημιακή ανασκαφή της Σικυώνας, Ναταλί Ντίλλον, για τη μύησή μου σε θέματα ανώτερης φωτογραμμετρίας και για τη συνεχή τροφοδότηση του θέματος με έμπρακτο προβληματισμό και ουσιαστικό διάλογο.

Ευχαριστώ επίσης θερμά την Ελένη Καρακικέ, πολιτικό μηχανικό στα έργα αναστηλώσεως Στοάς Ευμένους και Ηρωδείου για τις ουσιαστικές συμβουλές της, τον Γιώργο Τερζή για την παροχή βοηθητικού υλικού – βιβλιογραφίας, τον πολιτικό μηχανικό Βασίλειο Μάρκου για την προσφορά του γεωδαιτικού σταθμού, τους Νατάσα Μπάρτζη και Αντώνη Συγγούνα για την παραχώρηση των ισχυρών υπολογιστών τους, τον αρχιτέκτονα Βλάσση Κατσιμπούλα για τις στοχευμένες φωτογραφίες του από το στάδιο της Ολυμπίας και τον θείο μου Κώστα Μπάρτζη για την κοπιώδη αποψίλωση του χώρου.

Ευχαριστώ επίσης από καρδιάς τους γονείς μου, Δέσποινα Στίκα και Γιάννη Μπάρτζη, που συνεχίζουν να στηρίζουν ακούραστοι κάθε νέο μου βήμα παρά τις αντιξοότητες των καιρών...

Τέλος δε θα μπορούσα να μην εκφράσω τη βαθύτατη και ολόθερμη ευγνωμοσύνη μου προς το δάσκαλό μου, Μανόλη Κορρέ, τον επιβλέποντα Καθηγητή της παρούσης διπλωματικής εργασίας, η συμβολή του οποίου ξεπερνά τα στενά όρια μιας εγκύκλιος εκπαίδευσης μεταπτυχιακού επιπέδου.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ο μεγαλύτερος σκόπελος, όπως αναφέρθηκε, είναι ότι το στάδιο δεν έχει ανασκαφεί ποτέ. Τούτο σημαίνει πως η εξαγωγή συμπερασμάτων για τη μορφή του μνημείου βασίζεται εκεί που τα ορατά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σταματούν, δηλαδή σε υποθέσεις. Κάθε πρόταση όμως βασίζεται σε συγκριτική ανάλυση με άλλα στάδια, τα οποία έχουν μικρότερες ή μεγαλύτερες συγγένειες με το εξεταζόμενο.

Ειδικό βάρος έχει δοθεί στο ύστερο στάδιο της Ισθμίας και στο πρώιμο ελληνιστικό της Νεμέας, καθώς ευρίσκονται εντός της ίδιας γεωγραφικής περιοχής και εντάσσονται σε συναφή χρονολογικά και ιστορικά πλαίσια. Τονίζεται λοιπόν εδώ -και θα αναφέρεται συχνά εφεξής- ότι πολλές υποθέσεις για τη μορφή του μνημείου βασίζονται σε λογικές παραδοχές που απορρέουν από την εξέταση άλλων αντίστοιχων σταδίων, και μόνο οι ανασκαφές θα δώσουν οριστικές απαντήσεις.

Το γεγονός όμως ότι δεν έχουν διενεργηθεί ανασκαφές, δεν αναιρεί τη συστηματική καταγραφή όσων κατασκευών είναι ορατές. Επιπλέον η τεκμηρίωση της υφιστάμενης κατάστασής του μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην απάντηση ερωτημάτων χωρίς τη μεσολάβηση σκαπάνης, καθώς και να κατευθύνει τον προγραμματισμό μιας μελλοντικής ανασκαφής σε στοχευμένα καίρια σημεία, τα οποία το γεωραντάρ να μην μπορούσε να υποδείξει. Οι στόχοι της αποτύπωσης του σταδίου της Σικυώνας είναι οι εξής:

1) Προσδιορισμός θέσης, στάθμης, αρχικών διαστάσεων και ειδικών χαρακτηριστικών (μηχανισμός άφησης) της λίθινης αφητηρίας των αθλητών (βαλβίδος) επί του τρίπλευρου τεχνητού αναλήμματος.

2) Μετά την ταύτιση της ορατής βαλβίδος συσχετίσής της με τα ευρήματα του γεωραντάρ, ώστε να προσεγγιστεί το μήκος ενός σταδίου του στίβου και να προσδιοριστεί το τοπικό αρχαίο σύστημα μέτρησης, ο Σικυώνιος πόδας.

3) Υπολογισμός επιχώσεων του μνημείου.

4) Αναλυτικότερη ερμηνεία ευρημάτων γεωραντάρ.

5) Προσδιορισμός της μορφής πρανών για τους θεατές (κλίση, όρια).

6) Εξέταση των αναλημματικών τοίχων (μορφή, σύστημα δομής, τρόπος κατασκευής)

7) Διάγνωση φθορών και αστοχιών των αναλημματικών τοίχων

Τονίζεται ότι στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας η αναλυτική καταγραφή του χώρου περιορίστηκε στην έκταση όπου υπήρχαν κατασκευές, δηλαδή στο ΒΑ ήμισυ του σταδίου. Στο ΝΔ σκέλος του οι επιχώσεις, η βλάστηση και η διάβρωση του εδάφους καθιστούσαν ανώφελη μια ακριβέστερη αποτύπωση, η οποία περιορίζεται στο σημείο αυτό σε ισούψεις καμπύλες, δρόμους και μέτωπο του βράχου.

Για την αποτύπωση επιστρατεύτηκαν σύγχρονα μέσα, τα οποία συνδυάστηκαν στο πεδίο. Έγινε χρήση επίγειου ψηφιακού σαρωτή (Terrain 3D Laser Scanner) τύπου Faro X 360 εμβέλειας 150 m, με ταχύτητα σάρωσης 960.000 σημείων/sec και ακρίβεια +/- 6 mm. Η σάρωση του χώρου απαίτησε 40 ξεχωριστές στάσεις του οργάνου σε χαρακτηριστικά σημεία, εξασφαλίζοντας τις ελάχιστες δυνατές «τυφλές ζώνες» (blind spots). Η εξάρτηση κάθε στάσης με την επόμενη γινόταν

με τη βοήθεια σφαιρικών στόχων διαμέτρου 12 cm οι οποίοι τοποθετούνταν επί του εδάφους. Ο σαρωτής διέθετε ενσωματωμένο πομπό/δέκτη GPS σήματος, που σημαίνει ότι το τελικό νέφος σημείων που προέκυψε από τη σάρωση, ήταν προσανατολισμένο στο Βορρά και απόλυτα οριζοντιωμένο. Το ψηφιακό νέφος διαθέτει για κάθε σημείο εκτός της θέσης x,y,z την παράμετρο i , δείκτη απορρόφησης του φωτός που μεταφράζεται σε χρωματολογικό κώδικα RGB. Αυτό δίνει τη δυνατότητα εξαγωγής ορθών προβολών του ψηφιακού μοντέλου στο επιθυμητό επίπεδο υπό κλίμακα με χρωματική ποιότητα. Τα προϊόντα αυτής της διαδικασίας ομοιάζουν με φωτομωσαϊκό, που έχει προκύψει από μεθόδους φωτογραμμετρίας.

Επίσης στην αποτύπωση επιστρατεύτηκαν μέθοδοι ανώτερης φωτογραμμετρίας. Για τις ανάγκες αυτής της μεθόδου αποτύπωσης τοποθετήθηκαν αυτοκόλλητοι αριθμημένοι στόχοι σε σημεία που ανήκαν στις πιο αντιπροσωπευτικές επιφάνειες. Οι συντεταγμένες των στόχων μετρήθηκαν με το γεωδαιτικό σταθμό. Ακολούθησε ειδική φωτογράφιση του χώρου με DSLR camera 14MP. Οι συνθήκες φωτογράφισης έγιναν μεσημέρι, με τις ελάχιστες δυνατές σκιές, με έντονα μα απόλυτα διακριτά μεταξύ τους χρώματα. Κάθε λήψη έγινε κατά το δυνατόν υπό σταθερή γωνία και με τον φακό σε σταθερή εστίαση στα 55mm. Τα καρέ είχαν μεταξύ τους αλληλεπικάλυψη τουλάχιστον 60%. Όλες οι φωτογραφίες ύστερα εισάγονται σε ειδικό πρόγραμμα φωτογραμμετρίας. Με τη βοήθεια των συντεταγμένων των στόχων ένας αλγόριθμος παράγει το τρισδιάστατο έγχρωμο νέφος σημείων (point cloud) με ακριβέστατη γεωμετρία. Το Point Cloud είναι πλήρως επεξεργάσιμο και από αυτό εξάγονται οριζόντιες και κατακόρυφες τομές στη μορφή ορθοφωτογραφιών υπό κλίμακα.

Επικουρικός στις ως άνω μεθόδους χρησιμοποιήθηκε επίγειος ολοκληρωμένος γεωδαιτικός σταθμός (total station), με ουσιαστικότερες εργασίες τον προσδιορισμό της μορφής του εδάφους με τομές σε χαρακτηριστικές θέσεις, καθώς λόγω βλάστησης ο ψηφιακός σαρωτής δεν ήταν πάντοτε δυνατό να καταγράψει με ακρίβεια το ανάγλυφο.

Για την αποτελεσματικότερη αποτύπωση του χώρου διενεργήθηκε με ίδια μέσα εκτεταμένη αποψίλωση γύρω από τους αναλημματικούς τοίχους, έτσι ώστε απελευθερώθηκε το μνημείο από οπτικά εμπόδια, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα στοιχεία που παρέμεναν αφανή για δεκαετίες.

Τα σχέδια επιλέχθηκε να παρουσιαστούν χωρίς το παραμικρό ίχνος βλάστησης, αφού σε αντίθετη περίπτωση θα κρύβονταν σημαντικά τεκμήρια, ενώ το φυσικό στοιχείο είναι εντελώς εφήμερο και διαρκώς μεταβαλλόμενο. Επιπλέον με αυτό τον τρόπο, αποδίδεται καλύτερα το ανάγλυφο του εδάφους και οι επιχώσεις.

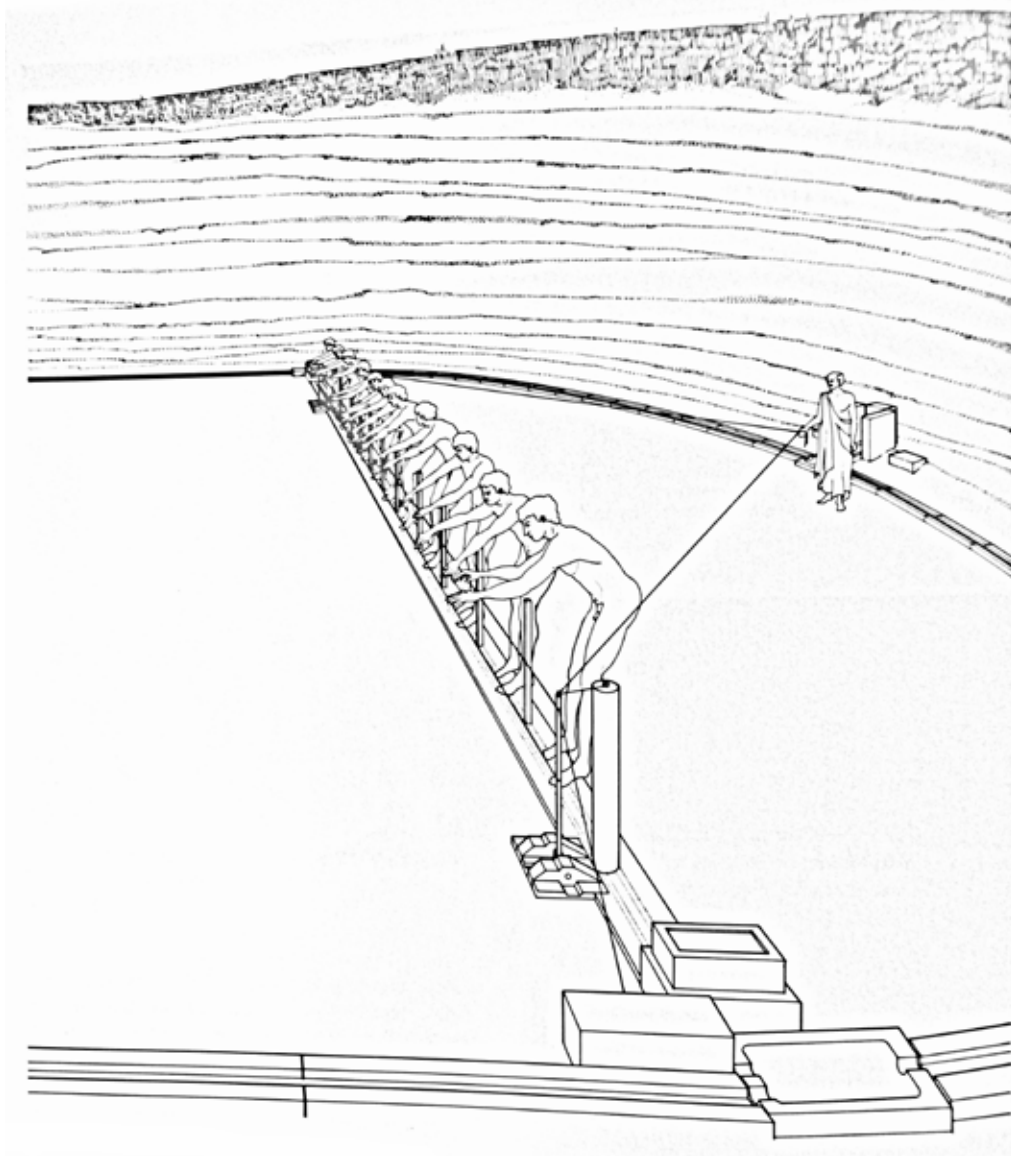
Το σύνολο των παρατηρήσεων επιλέχθηκε να ομαδοποιηθεί σύμφωνα με τα μέρη που απαρτίζουν το στάδιο: Στίβος, θέατρο (χώρος θεατών), τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή. Η επισκόπηση του μνημείου γίνεται εσκεμμένα από τη βαλβίδα, δηλαδή την αφετηρία των δρομέων, καθώς ήταν το στοιχείο εκείνο που αποτέλεσε την «αφετηρία» από μια σειρά αλληλένδετων συμπερασμάτων.

Πριν την παρουσίαση του ίδιου του σταδίου της Σικυώνας κρίθηκε σκόπιμη μια συνοπτική επισκόπηση των αγώνων στην αρχαία Ελλάδα, όπως επίσης του πως ήταν και πως λειτουργούσαν τα αρχαία στάδια, προκειμένου να γίνουν πιο κατανοητοί όροι και στοιχεία που παρατίθενται στη συνέχεια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΕΡΙΣΤΑΔΙΩΝ.....	15
1. Οι αγώνες στην αρχαία Ελλάδα.....	15
2. Πρώιμα στάδια.....	16
3. Κτηριακός τύπος του σταδίου των ελληνιστικών χρόνων.....	17
ΣΙΚΥΩΝ.....	21
1. Η πόλη κράτος της Σικυώνας.....	21
2. Ο γεωλογικός παράγοντας.....	21
3. Πολεοδομική Συγκρότηση.....	23
 ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΣΤΑΔΙΟΥ	
ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΤΗΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ.....	25
ΒΑΛΒΙΔΑ ΚΑΙ ΥΣΠΛΗΞ.....	26
Ο ΣΤΙΒΟΣ.....	31
1. Κλίση του στίβου και υπολογισμός επιχώσεων.....	32
2. Δάπεδο και γενικό περίγραμμα στίβου.....	33
3. Παροχή ύδατος, διαχείριση ομβρίων.....	33
4. Γραφική αποκατάσταση στίβου.....	35
ΚΟΙΛΟΝ ή ΘΕΑΤΡΟΝ.....	41
1. Γενική επισκόπηση.....	41
2. Γραφική αποκατάσταση πρανών στο βόρειο άκρο.....	42
3. Υποθέσεις για εδώλια.....	43
4. Η ιδιομορφία των ανισοσκελών πρανών θεατών.....	45
5. Κρυπτή δίοδος και αποδυτήριον.....	47
ΤΡΙΠΛΕΥΡΗ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ.....	51
1. Μορφολογικά στοιχεία, τρόπος δομής.....	51
2. Η κατάρρευση του αναλήμματος.....	53
ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΑ – ΛΑΤΟΜΗΣΗ.....	58
ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ.....	61
1. Λατόμηση πετρώματος.....	61
2. Χωματουργικές εργασίες.....	64
3. Κατεργασία λίθων – τοποθέτηση.....	68

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ.....	71
ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ.....	72
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ.....	79
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ, ΦΑΣΕΙΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	82
1. Παθητικό σενάριο.....	82
2. Μετριοπαθές σενάριο.....	83
3. Αισιόδοξο σενάριο.....	83
4. Προγραμματισμός ανασκαφών, δοκιμαστικών τομών	85
ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΡΙΠΛΕΥΡΗΣ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ: ΑΡΧΕΣ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ.....	89
1. Διατύπωση αρχών της αναστήλωσης.....	89
2. Διαδοχικά βήματα εργασιών, οργάνωση εργοταξίου.....	91
3. Τρόπος ανύψωσης-τοποθέτησης μελών, γερανογέφυρα.....	93
Επιλογικό σημείωμα.....	97
The Sicyon Stadium, English Summary.....	98
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	100
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	107
ΣΧΕΔΙΑ.....	135

Εικ. 1: Γραφική αποκατάσταση αφετηρίας δρομέων στο στάδιο της Νεμέας. Ο αφέτης συγκρατεί με σχοινιά το μηχανισμό της ύσπληγος, ενώ οι δρομείς περιμένουν την πτώση του εμποδίου για να ξεκινήσουν. *Miller 1992*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΕΡΙ ΣΤΑΔΙΩΝ

1. Οι αγώνες στην αρχαία Ελλάδα

«Οι αγώνες εμπλέκουν σωματική δραστηριότητα, διεξάγονται με τάξη και με συμφωνημένους, επιβεβλημένους κανόνες. Είναι δημόσια δραστηριότητα και αφορά μεγάλο μέρος του πληθυσμού, πράγμα που σημαίνει πως η νίκη είναι πολύ σπουδαία και απαιτεί αφοσίωση και κάτι παραπάνω από απλή προετοιμασία»¹.

Η άθληση ως δραστηριότητα που ξεφεύγει από το άτομο και αφορά όλη την κοινότητα, με τη μορφή συλλογικού γεγονότος, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό των αρχαίων πολιτισμών. Μαρτυρίες αθλητικών δραστηριοτήτων υπάρχουν από τη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο², ενώ στον Ελλαδικό χώρο εμφανίζονται ήδη στον Κυκλαδικό πολιτισμό, τους Μινωίτες και τους Μυκηναίους³.

Στα ομηρικά έπη αναφέρονται αγώνες, με γνωστότερους ίσως αυτούς που διοργάνωσε ο Αχιλλέας μετά το θάνατο του Πατρόκλου. Το γεγονός αντανακλά πρακτικές των Ελλήνων στην αντιμετώπιση των νεκρών στην αρχαϊκή εποχή. Οι αγώνες εξυπηρετούν τελετουργικό κηδείας: Πρόκειται για δραστηριότητα που τονίζει το διαχωρισμό ζωντανών νεκρών, εξευμενισμός του θυμού του θανόντα με θεάματα. Αν πρόκειται για ήρωα, οι αγώνες προσομοιάζουν τα κατορθώματά του και οι νικητές μετέχουν δια του θριάμβου στην αθανασία του. Αλλά ουσιαστικά για την ανασυγκρότηση της κοινότητας μετά το χαμό ενός μέλους της⁴. Μια πιο πρακτική ερμηνεία των «επιτάφιων άθλων» ήταν η διανομή της περιουσίας του θανόντος, με τη μορφή επάθλων στους νικητές⁵.

Με βάση το ίδιο σκεπτικό, της επιλογής του καλύτερου, ξεκίνησαν οι Ολυμπιακοί αγώνες: Σύμφωνα με το Φιλόστρατο⁶, ο ιερέας τοποθετούσε τα κομμάτια κρέατος στο βωμό του Δία, χωρίς όμως να ανάψει φωτιά. Σε απόσταση ενός σταδίου έστεκαν οι δρομείς κρατώντας δάδες. Μόλις δινόταν το σήμα εκκίνησης οι αγωνιζόμενοι έτρεχαν προς το βωμό. Ο πρώτος που έφτανε εκεί, άναβε τη φωτιά και έφευγε Ολυμπιονίκης, καθώς είχε διαλεχτεί ως ο καλύτερος για να επικοινωνήσει με τους θεούς.

Οι αθλητικοί αγώνες ήταν άμεσα συνυφασμένοι με τη λατρεία των θεών και διεξάγονταν πάντα στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών, εκατοντάδων σε όλο τον αρχαίο κόσμο. Τη μεγαλύτερη ακτινοβολία και σημασία είχαν τα Ολύμπια, οι αγώνες στην Ολυμπία προς τιμή του Δία και ακολουθούσαν άλλες τρεις

1. Evjen 1988, σ. 95

2. Για μια συνοπτική επισκόπηση βλ. Romano 1993, σσ. 9-13

3. Βλ. Γαρουφαλής 2004, σσ. 10-13

4. Evjen 1988, σ. 101

5. Βαλαβάνης 2004, σ. 42

6. Φιλόστρατου *Γυμναστικός*, Βαλαβάνης 2004, σ. 15

πανελληνίες εορτές, τα Πύθια στους Δελφούς, τα Ίσθμια και τα Νέμεα. Το έπαθλο και στις τέσσερις διοργανώσεις ήταν ένα στεφάνι από το ιερό δέντρο του θεού, γι' αυτό λέγονταν και στεφανίτες αγώνες⁷.

Οι ιδρυτικοί μύθοι πανελληνίων αγώνων υπακούν σε δύο μοτίβα: Ανάμνηση μιας νίκης (Ολύμπια: Ηρακλής εναντίον Αυγεία, Πύθια: Απόλλων εναντίον Πύθωνα) ή προς τιμή νεκρών και ηρώων (Ίσθμια: Μελικέρτης, Νεμέα: Οφέλτης)⁸. Τα ιερά αυτά αναδείχθηκαν σε κοινά για όλους τους Έλληνες και οι δραστηριότητες σε αυτά συνέβαλλαν στην ανάπτυξη εθνικής ταυτότητας: Τα στοιχεία για την επιτυχία του εγχειρήματος ήταν οι κοινή θρησκεία, κοινή γλώσσα και πάθος για αγωνίσματα⁹, ενώ ήταν μια ιδανική ευκαιρία για ανακωχή σε πολύπαθες περιόδους γεμάτες συγκρούσεις¹⁰, χάρη στο θεσμό της ιερής εκχειρίδας.

Πέρα όμως από τη λατρεία των θεών, οι αγώνες ωστόσο ήταν και προετοιμασία του ατόμου για πόλεμο, η άθληση του σώματος συνδυαζόταν με την στρατιωτική εκπαίδευση στα γυμνάσια και τις παλαιστρες¹¹. Άλλωστε άλλη μια ερμηνεία θέλει τους αγώνες να αποτελούν κατάλοιπο από «διαβατήρια έθιμα», στα οποία τα νεαρά μέλη της κοινότητας περνούσαν από ένα τελετουργικό ενηλικίωσης, ώστε να ενταχθούν επίσημα στην κοινωνική ομάδα¹².

Πάντως είναι κοινώς αποδεκτό πως οι αθλητικοί αγώνες ήταν ελληνική ιδιομορφία. Σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς και πήγαζε από την άμιλλα για συναγωνισμό και ανταγωνισμό, στοιχεία που αποτελούν τη βάση άλλων εκφάνσεων του δημόσιου βίου, όπως των δραματικών αγώνων ποίησης, μουσικής, ακόμα και του στίβου της πολιτικής¹³.

2. Πρώιμα στάδια

Στους αγώνες προς τιμήν του νεκρού Πατρόκλου ο Αχιλλέας όρισε το τέρμα και οι αγωνιστές ξεκινούν από νύσσης¹⁴. Σύμφωνα με τον Πίνδαρο «εχάρασσον γραμμὴν τινά, ἣν ἀρχὴν καὶ τέλος εἶχον οἱ ἀγωνιζόμενοι»¹⁵ και το σήμα της άφησης γινόταν με σάλπιγγα σύμφωνα με τον Αριστοφάνη¹⁶.

Ο Όμηρος αναφέρει τη λέξη «δρόμος» τον 8^ο π.Χ αιώνα ενώ η λέξη στάδιο έχει ήδη καθιερωθεί στα μέσα του 5^{ου} ως χώρος τέλεσης αγωνισμάτων δρόμου¹⁷. Στην Οδύσσεια αναφέρεται στάδιο σε «ίσωμα» μέσα σε ένα λειμώνα¹⁸. Ομοίως οι γυμνικοί αγώνες των Παναθηναίων τελούνταν σε επίπεδη, ελώδη περιοχή στο Μοσχάτο (τότε δήμος με όνομα Εχελιδών), σε χώρο που έκαναν ιπποδρο-

7. Βαλαβάνης 2004, σ. 19

8. Gebhard 1988, σ. 74

9. Evjen 1988, σ. 103

10. Evjen 1988, σ. 101

11. Evjen 1988, σ. 103

12. Βαλαβάνης 2003, σ. 43

13. Evjen 1988, σ. 103

14. Μυλωνάς 1952, σ. 23

15. Ο.π., σ. 24

16. Bronner 1973, σ. 139

17. Κείμενα Σιμωνίδη, Πινδάρου, Βακχυλίδη, Romano 1993, σ.14

18. Μυλωνάς 1952, σ. 45

μίες¹⁹. Στους Δελφούς επίσης υπήρχε απλός στίβος στην πεδιάδα κοντά στην Κίρρα, γνωστός ως «Πυθικόν στάδιον»²⁰.

Ο Πανσανίας διακρίνει τα στάδια από απλές κατασκευές, ξυστούς, μόνο με στίβο, που δεν έχουν υποδομές για θεατές. Σύμφωνα με τον ίδιο: «και στάδιον οία Έλλησιν πολλά γης χώμα», ωστόσο αναφέρεται και σε μια ειδική κατηγορία που είναι τα λίθινα, της Αθήνας, των Δελφών και στα Ίσθμια²¹.

Πράγματι, ένα από τα πρώτα τεχνητά κατασκευασμένα στάδια με πρηνή για τους θεατές και ράμπα εισόδου ήταν στα Ίσθμια δίπλα στο ναό του Ποσειδώνα²². Το πρώτο ίσως στάδιο με λίθινα εδώλια είναι το Παναθηναϊκό, το οποίο ξεκινά να κατασκευάζεται από τον Λυκούργο το 338 π.Χ.²³.

Τα στάδια δεν προορίζονταν μόνο για θέαση αγώνων. Λόγω της μεγάλης χωρητικότητάς τους χρησιμοποιήθηκαν επίσης για εκφωνήσεις λόγων (Πανηγυρικός του Ισοκράτη) και για ανάγνωση έργων. Στην Ολυμπία ο Ηρόδοτος διάβασε την εξιστόρηση των Ολυμπιακών αγώνων ενώ υπάρχουν παρόμοιες μαρτυρίες μεταγενέστερα από αλλού π.χ. Δίον (Λουκιανού «Ηρόδοτος ή Αετίων»)²⁴.

3. Κτηριακός τύπος του σταδίου των ελληνοιστικών χρόνων

Τα στάδια πριν από τα πρώιμα ελληνοιστικά χρόνια δεν μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα αρχιτεκτονικής, παρά τεχνικά έργα που αντιμετωπίζουν εργονομικά τις ανάγκες, απαλλαγμένα μάλλον από θεωρητικές αρχές σχεδιασμού²⁵. Στην ελληνοιστική εποχή παρατηρείται μια μεταστροφή από τους στοιχειώδεις δρόμους με απλά πρηνή για τους θεατές σε πιο σύνθετες κατασκευές, που αποκτούν οντότητα δημοσίου κτηρίου. Τα νέα στάδια μεταφέρονται από το εσωτερικό των ιερών (Νεμέα, Ίσθμια, Παναθηναϊκό) σε μικρή απόσταση από αυτό²⁶. Η χωροθέτησή τους γίνεται σε θέσεις που ευνοούνται από τη μορφή του εδάφους, κατά προτίμηση ανάμεσα σε δύο πλαγιές, όπου μπορούσαν να φιλοξενηθούν πολύ περισσότεροι θεατές²⁷. Όπως και στην περίπτωση της Σικκύνας το στάδιο μπορεί να βρίσκεται σε άμεσο συσχετισμό με το θέατρο της πόλης²⁸, να αλληλοεξυπηρετούνται ή ακόμα και να ταυτίζονται.

Από τα θέατρα τα στάδια εισάγουν ένα στοιχείο, το κοίλο, ως απόληξη του στίβου στο ένα άκρο και σπανιότερα στα δύο (Μήλος, Λαοδίκεια, Αφροδισιάς), οπότε προκύπτει ένα στάδιο αμφιθέατρο²⁹. Αυτό το σημείο του σταδίου κυριάρχησε να λέγεται «σφενδόνη» καταχρηστικά, αφού η λέξη προέρχεται από τους

19. Πανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 21

20. Perrier 2013, σ.155

21. Πιτερός 1986, σ. 114

22. Gebhard 1993, σ. 77

23. Ο.π.

24. Καραδέσος 2012, σ. 66

25. Winter 2006, σ. 111

26. Romano 1981, σ. 243

27. Romano 1981, σ. 234

28. Βλ. Paavo 1991

29. Μυλωνάς 1952, σ. 42

βυζαντινούς ιπποδρόμους³⁰. Το κοίλο και τα πρηνή φιλοξενούν τους θεατές, γι' αυτό ονομάζονται «θέατρο»³¹, με τη διαφορά ότι κατά κανόνα δεν υπήρχαν εδώλια σε όλη την έκταση. Ειδικές θέσεις, λίθινες ή ξύλινες με τη μορφή εξέδρας υπήρχαν μόνο για τους Ελλανοδίκες (τους κριτές των αγώνων) και για τους πρόξενους (τους απεσταλμένους άλλων πόλεων).

Ο χώρος διεξαγωγής των αγωνισμάτων, ο στίβος ή δρόμος είχε μήκος 600 πόδια ή 6 πλέθρα. Ήταν στρωμένος με πατημένο χώμα και τον οριοθετούσε περιμετρικώς αύλακα με τρεχούμενο πόσιμο νερό για αθλητές και θεατές. Ανά διαστήματα, συνήθως 100 ποδιών, υπήρχαν λεκάνες για την εύκολη συλλογή του νερού. Με τον ίδιο εμβάτη ήταν επίσης τοποθετημένοι κατά μήκος του αγωνιστικού χώρου μικροί ορθογωνικοί λίθοι σήμανσης των αποστάσεων. Η αρχή και το πέρας του στίβου ορίζονται από τη «βαλβίδα», μια γραμμή υλοποιημένη από λιθόπλινθους στη σειρά, πακτωμένους το έδαφος.

Η βαλβίδα φέρει εγκοπές για τη στερέωση ξύλινων πασσάλων που καθορίζουν τη θέση κάθε δρομέα. Επίσης για να εξασφαλιστεί πως όλοι οι αθλητές βρίσκονται στην ίδια ευθεία πριν από την άφεση, υπήρχαν συνήθως δύο παράλληλες εγκοπές στην άνω παρειά, μία για κάθε πόδι³².

Η ταυτόχρονη εκκίνηση όλων εξασφαλιζόταν με το μηχανισμό της «ύσπληγος», που αξιοποιεί την τεχνολογία των καταπελών³³. Ένας ξύλινος πάσσαλος βρίσκεται στερεωμένος σε πλέγμα από ίνες ζώων, τη «νευρά». Η προένταση της νευράς γινόταν μόλις με μια περιστροφή της με ειδική μανιβέλα. Στον πάσσαλο αυτό ήταν προσαρμοσμένα οριζόντια σχοινιά, που περνούσαν μπροστά από κάθε αθλητή στο ύψος των γονάτων και της μέσης. Τον ίδιο τον ξύλινο πάσσαλο τον συγκρατούσαν άλλα σχοινιά που έλεγχε ο «αφέτης». Το σήμα της εκκίνησης δινόταν από τον κρότο που έκανε ο πάσσαλος καθώς έπεφτε στο έδαφος³⁴ μαζί με τα σχοινιά που άγγιζαν τους αθλητές. Και ο αγώνας άρχιζε...

Τα αγωνίσματα δρόμου³⁵ ποικίλουν ανάλογα με πόσες φορές ο αθλητής θα διανύσει το στίβο του σταδίου. Τα απλούστερα ήταν: ο «δρόμος», αγώνας ταχύτητας ενός σταδίου και ο «δίαυλος» (2 X 600 πόδια). Υπήρχαν όμως και αγωνίσματα αντοχής, όπως ο «ιππίος» (4 X 600 πόδια) και ο «δόλιχος» (7-20 X 600 πόδια) και παραλλαγές τους, όπως ο «οπλιτόδρομος» ή «οπλίτης δρόμος» (αγώνας δρόμου με ασπίδα, δόρυ, πανοπλία, κράνος).

Αναλόγως με το αγώνισμα διαμορφωνόταν κατάλληλα ο στίβος³⁶. Κάποια αθλήματα απαιτούσαν να παραμένει σταθερά κάθε δρομέας στο διάδρομο που του αναλογούσε, άλλοτε μονό κι άλλοτε διπλό, οπότε ορίζονταν οι πορείες επί

30. Μυλωνάς 1952, σ.45

31. Επιγραφικές μαρτυρίες από την κατασκευή του Παναθηναϊκού σταδίου «ποίησης του σταδίου και του θεάτρου του Παναθηναϊκού» ή από την Ελευσίνα «θέατρον επί του Σταδίου». Μυλωνάς 1952, σ. 23

32. Μυλωνάς 1952, σ. 35

33. Balavanis 1999

34. «σχάζειν και πίπτειν» κατά τους αρχαίους συγγραφείς, βλ. Valavanis 1999, σ. 5

35. Για μια επισκόπηση όλων των αγωνισμάτων, με πλούσιο εικονογραφικό υλικό, βλ. Βαλαβάνης 2004, σσ. 408-441

36. Miller 1980, σ.213

του εδάφους³⁷. Η σήμανση των διαδρόμων γινόταν πιθανώς με ασβέστη. Μια θεωρία υποστηρίζει ότι οι στύλοι στη βαλβίδα χρησίμευαν για το τέντωμα ενός σχοινού-οδηγού για τη χάραξη των διαδρόμων³⁸. Αλλού βρέθηκαν ενδείξεις πως ήταν το ίδιο σχοινί ο τρόπος επισήμανσης³⁹. Στο στάδιο της Νεμέας βρέθηκε επίσης ένδειξη μιας γραμμής από ωμές πλίνθους στον άξονα του σταδίου κοντά στο ελεύθερο άκρο⁴⁰.

Η στροφή δε γινόταν στις βαλβίδες, και το καμπύλο σχήμα της σφενδόνης ουδεμία σχέση έχει με το γύρισμα των αθλητών πίσω προς την αφετηρία. Για αυτό το σκοπό υπήρχε σε μικρή απόσταση από τις βαλβίδες ένας λίθος υποδοχής ξύλινου στύλου, του «καμπτήρα»⁴¹. Οι αθλητές έστριβαν γύρω από αυτό το «σημείο καμπής», που επιβίωσε ως φράση στις ημέρες μας⁴².

Προς εξασφάλιση ίσων αποστάσεων όλων των δρομέων, υπήρχαν ενδιάμεσοι πάσσαλοι κατά μήκος του στίβου. Η διαδρομή φαίνεται πως είχε καμπύλη μορφή και ενώ όλοι ξεκίναγαν παράλληλα, τελικώς έτειναν να συγκλίνουν προς το ίδιο σημείο⁴³.

Η προετοιμασία των αθλητών γινόταν στο «αποδυτήριο», ένα κτήριο σε άμεση σχέση με το στάδιο⁴⁴. Στα ελληνιστικά χρόνια η είσοδος των αθλητών στον αγωνιστικό χώρο παγιώνεται να γίνεται μέσω υπόγειας θολωτής διόδου, της «κρυπτής», που εξυπηρετούσε ένα καθ' όλα εντυπωσιακό τελετουργικό⁴⁵.

Εντός του σταδίου ή πολύ κοντά σε αυτό μπορεί να βρίσκονται επίσης βωμοί, αναθήματα, βάθρα, κρηναία οικοδομήματα ή ακόμα και ναΐσκοι-μαυσωλεία προς τιμήν της θεότητας ή του ήρωα που τελούνταν οι αγώνες.

Στη ρωμαϊκή εποχή κάποια στάδια αναβαθμίζονται και τα χωμάτινα πρανή αποκτούν εδώλια, ενώ χωρίζονται με κλιμακοστάσια σε κερκίδες. Η είσοδος στο χώρο σηματοδοτείται από μνημειακό πρόπυλο με τοξωτά ανοίγματα. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι το Παναθηναϊκό στάδιο και το Πυθικό στους Δελφούς, τα οποία ανακατασκευάστηκαν με δαπάνες του Ηρώδη Αττικού⁴⁶. Το στάδιο της Ολυμπίας όμως διατήρησε την αρχική του μορφή, όπου σύμφωνα με τον Πίνδαρο: «οι θεαταί εκάθηντο επί λίκνου πρασίνης χλόης»⁴⁷.

Σε ακόμα οψιμότερες περιόδους ορισμένα στάδια χρησιμοποιήθηκαν για θηριομαχίες (π.χ. Παναθηναϊκό)⁴⁸, Μα φαίνεται ότι ήταν πολύ βολικότερη η μετασκευή αρχαίων θεάτρων για το σκοπό αυτό⁴⁹.

37. Miller 1980, σσ. 219-220

38. Miller 1992, σ. 47, σημ. 103

39. Λαζαρίδη 1989, σσ. 207-209, 211

40. Miller 1992, σ. 49

41. Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια θεωρία που ερμηνεύει ως καμπτήρα το στύλο από τον οίκο του Οινόμαου στην Ολυμπία, βλ. Brulotte 1994, σ. 64

42. Larmour 1999, σ. 157

43. Βλ. Romano 2006, 1993

44. Βλ. Miller 1992

45. Βλ. Romano 1981, Miller 1992

46. Γενικά περί τροποποίησης των μεγάλων ιερών κατά τη ρωμαϊκή εποχή βλ. Laurence 2012

47. Μυλωνάς 1952, σ. 48

48. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 29

49. Welch 2007, σσ. 166,185

Εικ. 2: Όρια της αρχαίας Σικυωνίας με την Κορινθία και το υψίπεδο ελληνιστικής Σικυώνας.
Υπόβαθρο: Google Earth

Εικ. 3: Κεντρικός τομέας ελληνιστικής Σικυώνας. Επισημαίνονται τα κυριότερα μνημεία που έχουν ανασκαφεί, καθώς και άλλες θέσεις που προσδιορίζουν την τοπογραφία της περιοχής. Υπόβαθρο: Google Earth

ΣΙΚΥΩΝ

1. Η πόλη κράτος της Σικυώνας

Ο ποταμός Νεμέας σηματοδοτεί το σύνορο μεταξύ της πόλης κράτους της Κορίνθου και της Σικυώνας⁵⁰. Πέρα από αυτό το όριο εκτείνεται το «*συνηφερές, ένυδρον, εύκαρπον*» Σικυώνιο πεδίο⁵¹.

Ο πρώτος αυτόχθων κάτοικος, ο Αιγιαλεύς, έχτισε την πόλη Αιγιάλεια στην πεδιάδα, η οποία έλαβε διαδοχικά τα ονόματα: Μυκώνη, Τελχινία και τέλος Σικυωνία⁵².

Η ακμή της πόλης σημειώνεται στην αρχαϊκή περίοδο υπό την επιρροή του οίκου των Ορθαγοριδών και ειδικά επί τυραννίας του Κλεισθένη (παππού του Αθηναίου νομοθέτη Κλεισθένη). Η Σικυώνα βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, έχοντας όμως ως καταφύγιο σε ώρα κινδύνου την ακρόπολη πάνω στο ύψωμα.

Το 303 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής επανιδρύει την πόλη πάνω στο υψίπεδο, με το νέο όνομα Δημητριάς και ο πληθυσμός μετακομίζει εκεί. Η θέση έχει σαφές στρατηγικό πλεονέκτημα: Φυσική οχύρωση από παντού, λόγω των ψηλών, σχεδόν κατακόρυφων πρανών του εδάφους και πολύ καλή εποπτεία του κάμπου και του Κορινθιακού κόλπου.

Εκτοτε η ζωή της πόλης συνεχίζεται πάνω στο υψίπεδο. Γνωρίζει και πάλι ακμή, χάρη στις ηγετικές ικανότητες του Άρατου, ο οποίος εντάσσει την πόλη κράτος στην Αρχαϊκή Συμπολιτεία. Το 146 π.Χ οι Ρωμαίοι ισοπεδώνουν την Κόρινθο και ορίζουν τη Σικυώνα τοποτηρητή της περιοχής. Η επιδρομή του Σύλλα το 87 π.Χ κατέστρεψε την πόλη, όμως σύντομα ανακάμπτει. Ο Πausanίας επισκέπτεται τη Σικυώνα και περιγράφει μια σειρά από ιερά, ναούς, βωμούς και δημόσια κτήρια. Η αρχαιολογική σκαπάνη έχει έως τώρα φέρει στο φως τα θεμέλια πώρινου δωρικού ναού της ελληνιστικής εποχής, τη μεγάλη ελληνιστική στοά, το λεγόμενο γυμνάσιο του Κλεινία, το βουλευτήριο, τα ρωμαϊκά λουτρά και το θέατρο, ενώ νέες ανασκαφές επεκτείνουν το εύρος της γνώσης μας για την κεντρική περιοχή της Σικυώνας, περί την αγορά.

2. Ο γεωλογικός παράγοντας

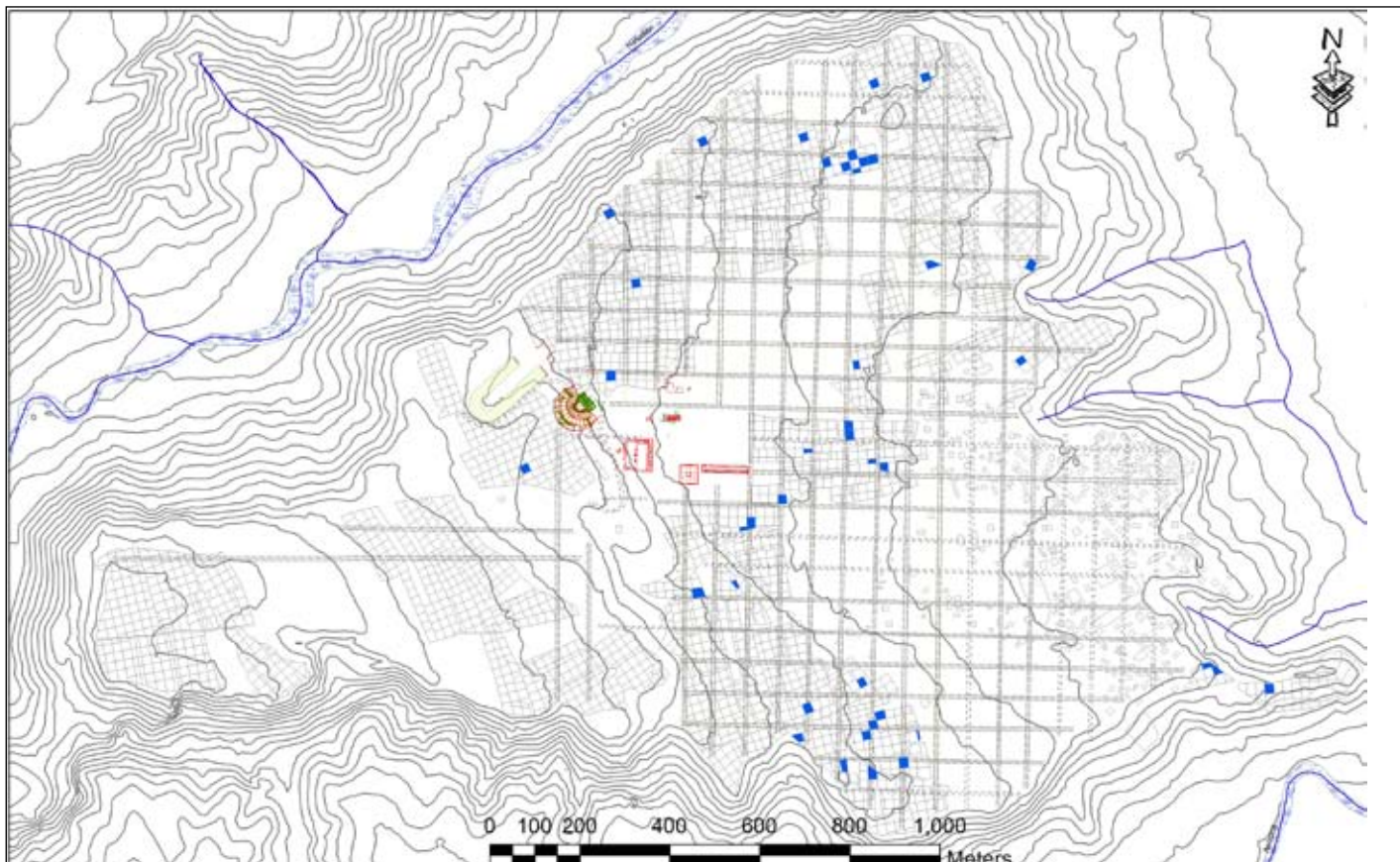
Το τοπίο της παραλιακής Κορινθίας είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού δύο παραγόντων: Η ανύψωση της βόρειας Πελοποννήσου αφενός και η αλλαγή της σχετικής στάθμης της θάλασσας αφετέρου μέσα σε ένα διάστημα 300.000 ετών δημιούργησαν μια σειρά από φυσικούς αναβαθμούς του εδάφους, που μοιάζουν με κολοσσιαία σκαλοπάτια, προσανατολισμένα παράλληλα με την ακτογραμμή⁵³. Βαθιές ρεματιές που διατρέχουν κάθετα αυτά τα φυσικά άνδηρα

50. Τα όρια της αρχαίας Σικυωνίας είναι από ανατολικά ο ποταμός Νεμέας, δυτικά ο ποταμός Σύθας ή Τρικαλίτικος, ο Κορινθιακός κόλπος στα βόρεια και νότια συνόρευε με τη Θυαμία, και το όρος του Γαμβρία. Βλ. Lolos 2011, σ. 7

51. Λουκιανού, *Πλοίων*, 2^ο, Παπαχατζής 1978, σ. 89

52. Ο.π.

53. Γενικά περί της γεωλογίας της Κορινθίας βλ. Hayward 2003, σ. 16. Ειδικότερα για τη

Εικ. 4: Το υποδάμειο σύστημα οδών της ελληνοιστικής πόλης, με κανονικά οικοδομικά τετράγωνα, τα οποία δε συνεχίζουν στο άνδρη της ακρόπολης, όπου το σύστημα δόμησης ήταν αραιό. *Lolos-Gurley 2011*

αποτελούν παλαιές ροές ισχυρών ρευμάτων, από μια εποχή όπου Κορινθιακός και Σαρωνικός κόλπος ήταν ενωμένοι. Σε αυτό το φαινόμενο οφείλεται το τριγωνικό σχήμα του υψιπέδου της ελληνοιστικής Σικυώνας και ειδικότερα δημιουργήθηκε από τη ροή των ποταμών Ασωπού από τα νοτιοανατολικά και Ελισσώνα στα βορειοδυτικά⁵⁴. Οι κοίτες τους στο πέρασμα των χιλιετιών διάβρωσαν τους βαθμιδωτούς σχηματισμούς του εδάφους, δημιουργώντας βαθιά, απότομα ρέματα, όρια απροσπέλαστα από εχθρούς και επιδρομείς. Το υψίπεδο χωρίζεται σε δύο επιμέρους φυσικά άνδρη, που συμπίπτουν με τους 3^ο και 4^ο αναβαθμό από την παραλία. Το υψόμετρο του υψιπέδου είναι μεταξύ 120μ. και 260μ. από τη στάθμη της θάλασσας⁵⁵.

Η γεωλογική στρωματογραφία του εδάφους είναι επίσης πολύ χαρακτηριστική. Οι ποταμοί στο πέρασμα των αιώνων δημιούργησαν οι αποθέσεις φερτών υλικών στον εκάστοτε πυθμένα της θάλασσας. Ως αποτέλεσμα αυτού, κάθε αναβαθμός αποτελείται από μια βραχώπλακα αποτελούμενη από ασβεστιτικό ψαμμίτη (*calcarenite*), οωλιθικά και κροκαλοπαγή πετρώματα, πάχους λίγων μέτρων (2-4 m), η οποία πατάει πάνω σε ένα παχύ στρώμα λευκής μάργας της Πλειστόκαινου περιόδου⁵⁶. Το έδαφος έτσι προσφέρεται για λατόμηση οικο-

Σικυώνα Lolos 2011, σσ. 29-30

54. Lolos, Gurley 2011, σ. 88

55. Ο.π.

56. Hayward 2003, σ. 16

δομικού υλικού. Η ποιότητά του ποικίλει ανάλογα με την περιεκτικότητα του πετρώματος σε βότσαλα ή κροκάλες και το μέγεθος αυτών, το πάχος του κοιτάσματος κ.ά.

3. Πολεοδομική Συγκρότηση

Η πόλη σχεδιάστηκε εκ του μηδενός και έδωσε νέα μορφή στο υψίπεδο⁵⁷. Το κάτω μέρος της είχε τη μορφή κανονικού Ιπποδάμειου συστήματος με 290 πλήρη οικοδομικά τετράγωνα ακμής περίπου 62 έως 65 m και πλάτος οδών περί τα 6 m. Κάθε οικοδομικό τετράγωνο είχε έκταση 3600 έως 4000 m² με μέσο όρο 12 οικίες στο καθένα. Ο χώρος της αγοράς ορίζεται από δημόσια κτήρια ευθυγραμμισμένα προς τις κύριες οδούς και η έκτασή τους, με τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς, εκτιμάται πως είναι ελαφρώς μικρότερη της τότε πρωτεύουσας Πέλλας.

Η Άνω Πόλη ή Ακρόπολη ήταν πιο αραιοδομημένη με άλλο πλέγμα οδών, τεσσάρων στον αριθμό, δύο στον άξονα Α-Δ και δύο στον άξονα Β-Ν.

Η μετάβαση από την Κάτω Πόλη στην Ακρόπολη γίνεται με τη συστοιχία τριών δημόσιων κτηρίων, του Γυμνασίου του Κλεινία, του Θεάτρου και του Σταδίου που προσαρμόζονταν στην υψομετρική διαφορά του εδάφους λόγω του φυσικού αναβαθμού. Ειδικά για τους δύο χώρους θεάματος αυτός είναι ο βασικός λόγος απόκλισής τους από τους βασικούς άξονες του Ιπποδάμειου σχεδίου. Τα τρία δημόσια κτήρια με τις υποδομές τους θα αποτελέσουν τα ίδια ενδεχομένως το μέσον μετάβασης από το ένα άνδρηρο στο άλλο ή συνδυαζόμενα με οδούς και σκάλες.

Τα κριτήρια προσανατολισμού του σχεδίου φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη προϋφιστάμενα δημόσια κτήρια της αρχαϊκής-κλασικής ακρόπολης, ενδεχομένως και την πνοή κάποιων ευνοϊκών ήπιων ανέμων. Τα σημεία του ορίζοντα δε λήφθηκαν υπόψη, αντίθετα το σχέδιο φαίνεται να είναι κάθετο στην ακτογραμμή.

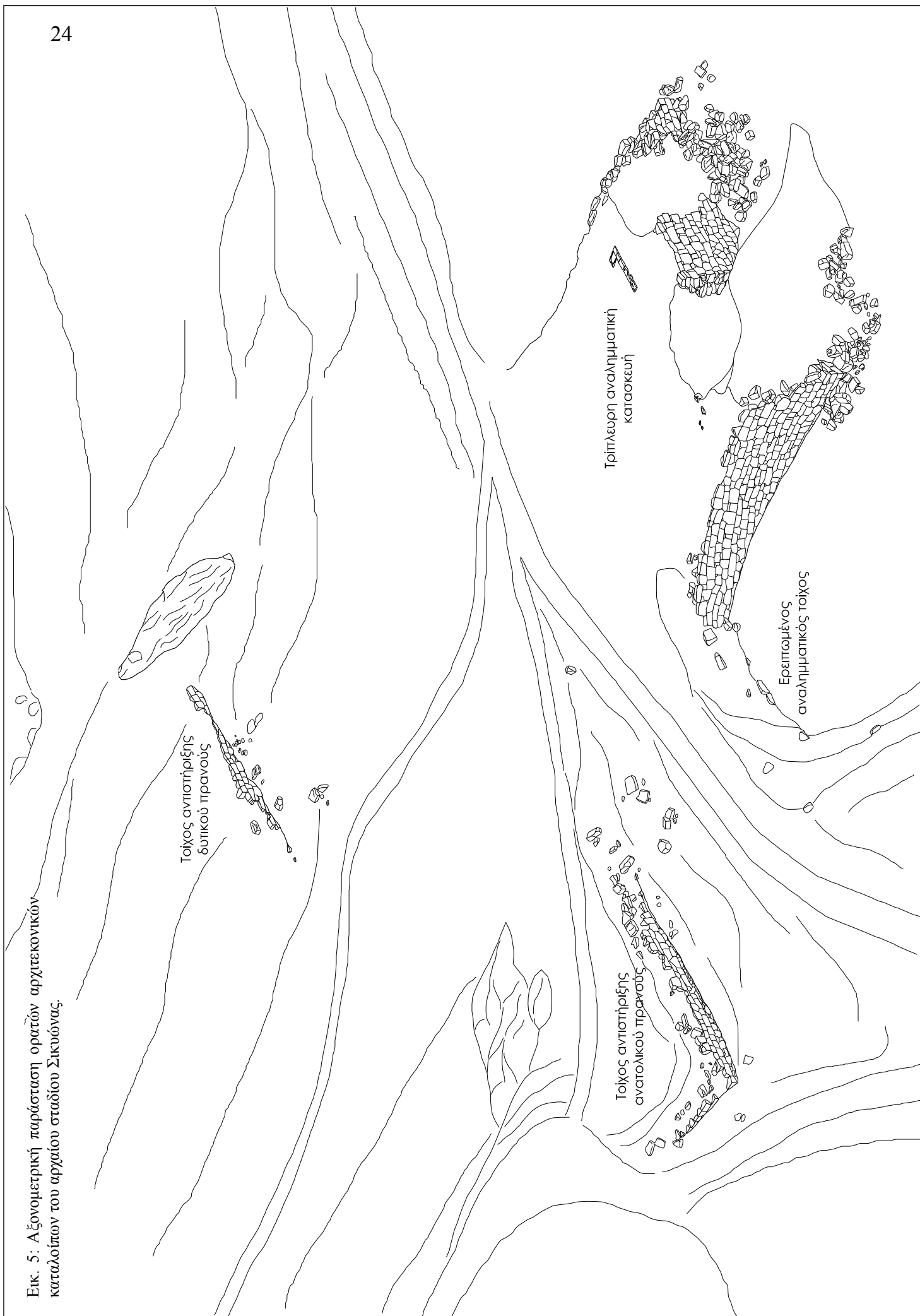
Το σύνολο της πόλης τειχίστηκε με αμυντικό περίβολο. Το ίχνος του ακολουθούσε σε απόσταση ασφαλείας το φρύδι του βράχου γύρω από το υψίπεδο. Το σύστημα δομής των τειχών ήταν στη βάση ισόδομο σε τέσσερις στρώσεις, με συχνή τη χρήση spolia. Η ανωδομή αποτελείτο από ωμές πλίνθους και στην απόληξη μάλλον υπήρχε στεγασμένος περιδρομος με λακωνικού τύπου κεραμίδια.

Γενικώς οι αρχές σχεδιασμού που διέπουν την ελληνιστική Σικυώνα είναι στα πρότυπα Μακεδόνων πολεοδόμων. Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής επηρεάστηκε από την Πέλλα. Η προσαρμογή στο φυσικό ανάγλυφο γίνεται με αναλημματικούς τοίχους που δημιουργούν τεχνητά άνδρηρα, χειρονομίες που εκτός από πρακτικούς σκοπούς εξυπηρετούν σε καθαρά συμβολικό επίπεδο τη θέληση του ηγεμόνα για επιβολή⁵⁸.

57. Βλ. Lolos 2008, Lolos, Gurley 2011

58. Lolos, Gurley 2011, σ. 134

Εικ. 5: Αξονομετρική παράσταση ορατών αρχαιολογικών καταλοίπων του αρχαίου σταδίου Σικυώνας.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ ΣΤΑΔΙΟΥ

ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΤΗΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ

Το αρχαίο στάδιο βρίσκεται στα ΒΔ του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου και έξω από αυτόν. Όπως και το θέατρο, αξιοποιεί την απότομη υψομετρική διαφορά μεταξύ των φυσικών ανδρήρων της αγοράς και της ακρόπολης. Ωστόσο το μήκος της εκσκαφής δεν ήταν επαρκές για να χωρέσει το στίβο, με αποτέλεσμα το ΒΑ άκρο του να στηρίζεται σε τεχνητό ανάλημμα. Το σχήμα αυτού του αναλήμματος είναι τρίπλευρο και προβάλλει στο τοπίο ως μικρό οχύρωμα. Είναι το πρώτο πράγμα που βλέπει κανείς κινούμενος προς το στάδιο από το μουσείο και από τα λίγα ορατά κατάλοιπα του όλου μνημείου.

Η γενική εικόνα του σταδίου είναι ασαφής, καθώς έχει κατακτηθεί από τη φύση. Πόες, θάμνοι με ογκώδες φύλλωμα και δέντρα συνθέτουν την εικόνα φυσικού κοιλώματος στο βράχο, ενός λόγκου.

Ο χώρος δεν είναι περιφραγμένος και πριν από λίγες δεκαετίες ανήκε σε ιδιώτες οι οποίοι τον καλλιεργούσαν, μέχρι που απαλλοτριώθηκε η περιοχή του στίβου και μικρές εκτάσεις εκατέρωθεν αυτού. Στο μεγαλύτερο μέρος του, και μάλιστα στο σημαντικότερο ορατό, το μνημείο περιτριγυρίζεται στενά από ενεργές καλλιέργειες αμπελιών και ελαιόδεντρων. Η πρόσβαση των αγροτών στις ιδιοκτησίες τους γίνεται συχνά δια μέσου του σταδίου, με αποτέλεσμα την παγίωση αγροτικών δρόμων, που αλλάζουν με τα χρόνια σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες και τα καλλιεργητικά μέσα. Η μόνη ατραπός που προϋπήρχε των άλλων, περνάει μπροστά από το θέατρο, υπερπηδά έναν τοίχο αντιστήριξης του ανατολικού πρानούς θεατών του σταδίου και διασχίζει το στάδιο περίπου στο μέσον του, με κατεύθυνση προς τη σφενδόνη, για να συνεχίσει προς τις καλλιέργειες στα δυτικά.

Ο στίβος όσο ανήκε σε ιδιώτες φαίνεται ότι καλλιεργείτο ακόμα και επί της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής.

ΒΑΛΒΙΔΑ ΚΑΙ ΥΣΠΛΗΞ

Τόσο στα σχέδια των Cockerell⁵⁹ και Ittar⁶⁰ όσο και στο ακριβές τοπογραφικό της Expedition⁶¹ σημειώνεται μόνο η αναλημματική κατασκευή χωρίς τη βαλβίδα. Ο Αν. Ορλάνδος στις ιδιόχειρες σημειώσεις του⁶² αναγράφει πρώτος το πάχος της βαλβίδας (0,60 m) και την απεικονίζει σε όλο της το μήκος με τη μορφή γραφικής αποκατάστασης να καταλαμβάνει τον άξονα της πλατφόρμας. Έτσι καθαρογράφεται τελικά στο γενικό τοπογραφικό της Σικυώνας από τον Ε. Στίκα. Στο τοπογραφικό διάγραμμα των Πετρονώτη-Καποκάκη⁶³ αποτυπώνονται όλα τα ορατά κατάλοιπα και σημειώνεται πάλι το ΒΔ άκρο της βαλβίδας με μια πολύ ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια: Στην απόληξη εντοπίζεται μια προεξοχή προς τα ΝΑ. Η ίδια λεπτομέρεια εμφανίζεται στο πιο πρόσφατο τοπογραφικό της επιφανειακής έρευνας του αρχαιολόγου Ιωάννη Λώλου⁶⁴, όπου υπονοείται πως αυτή η προεξοχή αποτελείται από δύο τεμάχια λίθων.

Ο πρόσφατος καθαρισμός της βλάστησης πάνω στο ανάλημα μας αποκάλυψε τελικά μια σειρά από 6 ορθογωνικούς παρόλιθους σε παράθεση και δύο λίθους να διαμορφώνουν τη γωνία προς τα ΝΔ.

Όλοι οι λίθοι είναι πακτωμένοι στη γη και το πλάτος τους έχει επιδιωχθεί να κυμαίνεται μεταξύ 0.50 – 0.60m κοντά στην άνω παρειά, ωστόσο προς τη βάση αφήνονται με άπεργο και φαρδαίνουν. Ο πρώτος λίθος από Α έχει διαστάσεις 0.822 X 0.60m και πάνω του σώζονται τρεις οπές, δύο περίπου στον άξονα και μία στο κάτω άκρο του.

Ο δεύτερος λίθος έχει διαρραγεί σε δύο τεμάχια και έχει διαστάσεις περ. 0.812 X 0.535m. Ο τρίτος λίθος έχει διαστάσεις 0.765 X 0.605 cm και σώζει οπή κοντά στο δυτικό άκρο του. Η οπή είναι ίδιου σχήματος και τάξης μεγέθους με μιαν αντίστοιχη του πρώτου λίθου. Φαίνεται μάλιστα ότι και οι δύο έχουν απολαξευτεί, χάνοντας το αρχικό τους σχήμα. Τα ίχνη απολάξευσης θυμίζουν λεηλασία μολυβιού γόμφων σε άλλα αρχιτεκτονικά μέλη. Οι υπόλοιποι τρεις λίθοι έχουν διαστάσεις 0.885 X 0.635m, 0.635 X 0.52m, 0.81 X 0.47m και δεν αποκαλύφθηκε άλλη οπή.

Οι οπές αποτελούν μια πρώτη ένδειξη ότι οι λίθοι ανήκουν στη βαλβίδα, καθώς σε αυτές πακτώνονταν με άφθονο μολύβι οι ξύλινοι στύλοι που όριζαν τη λωρίδα κάθε δρομέα. Στην παρούσα φάση μόνο ένας διάδρομος σώζεται με τις οπές που τον ορίζουν να απέχουν αξονικά 1.583 m. Επειδή οι λίθοι έχουν μετακινηθεί ελαφρώς και οι αρμοί τους δεν έχουν πλέον τέλεια επαφή, μετά την απαραίτητη αφαίρεση των κενών (1.583m-0.0148m-0.0432m) προκύπτει 1.525 m, μέγεθος πολύ κοντά στο ύστερο στάδιο της Ισθμίας, όπου κάθε διά-

59. Charles Robert Cockerell 1805-1810, Plan of the Theater and Stadium of Sicyon, British Museum Trustees, Museum No 2012,5001.644

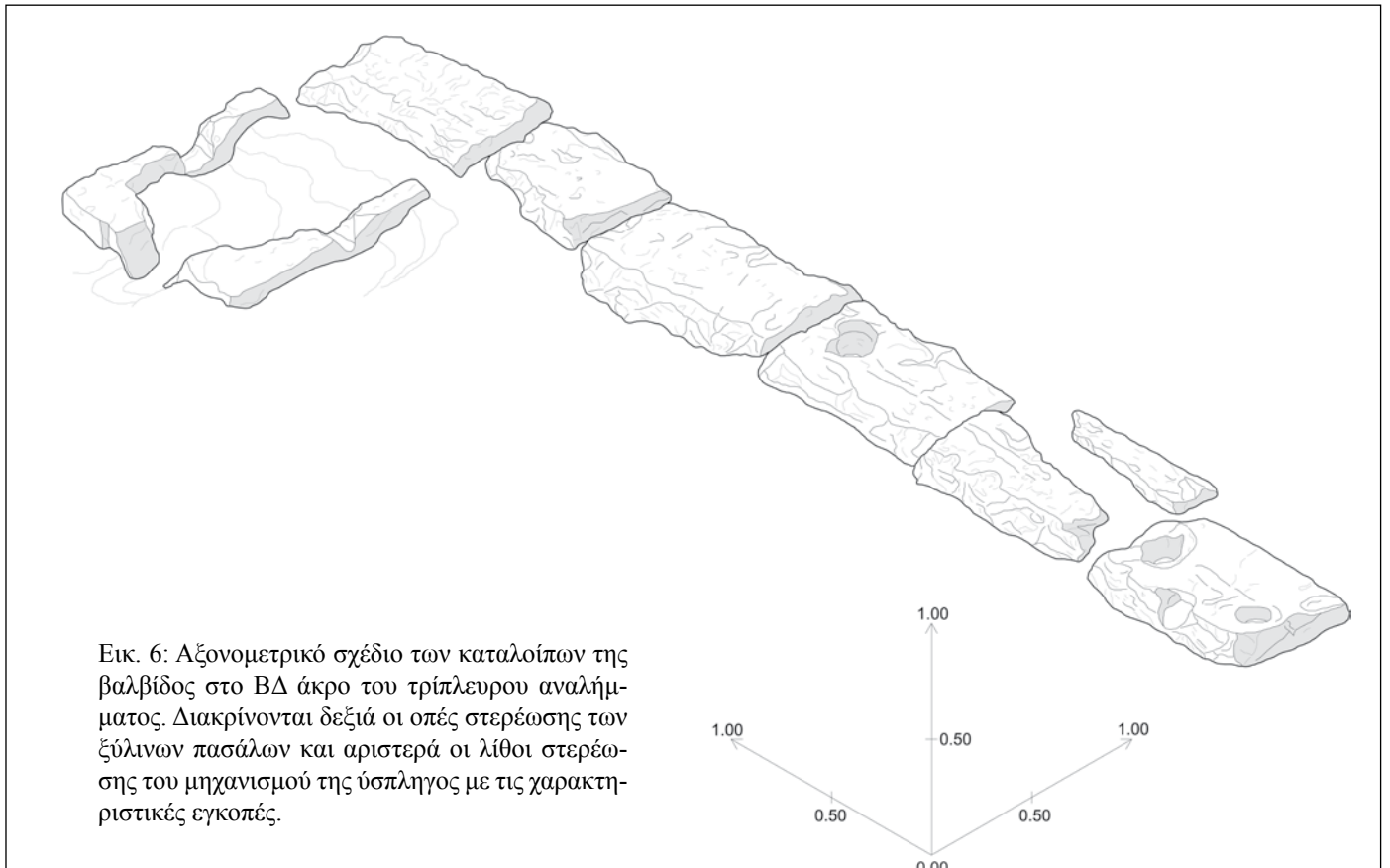
60. Sebastiano Ittar 1803, Remains of Sicyon, British Museum Trustees, Museum No ED II, 7

61. Blouet 1838, Pl. 81, Ruines de Sicyone

62. Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αρχείο Αναστάσιου Ορλάνδου, Ημερολόγιο 9 (Νέα αρίθμηση 38), 1931-1933, σσ. 21-31, 69-71

63. Παπαχατζής 1978, σ.90

64. Lolos, Gourley 2011, σ. 94, εικ. 6

Εικ. 6: Αξονομετρικό σχέδιο των καταλοίπων της βαλβίδος στο ΒΔ άκρο του τρίπλευρου αναλήμματος. Διακρίνονται δεξιά οι οπές στερέωσης των ξύλινων πασάλων και αριστερά οι λίθοι στερέωσης του μηχανισμού της ύσπληγος με τις χαρακτηριστικές εγκοπές.

δρομος αντιστοιχούσε περίπου σε πέντε πόδες⁶⁵. Υποθετικά λοιπόν η μονάδα μέτρησης του σικυώνιου πόδα θα μπορούσε να προσεγγίζει τα 0.3051m, αριθμός πολύ κοντά στα αποτελέσματα που έχουν παρουσιαστεί στο παρελθόν από τον Γ. Λώλο⁶⁶. Άρα το μήκος σταδίου δύναται να ήταν 0,3051m X 600πόδια = 183,06m, ελαφρώς μεγαλύτερο από το ύστερο στάδιο στα Ίσθμια και στην Επίδαυρο⁶⁷ και κατά τι μικρότερο από του Παναθηναϊκού⁶⁸, του Μωλύκρειου⁶⁹ και του ξυστού στο γυμνάσιο των Δελφών⁷⁰.

Άλλο ένα στοιχείο που αποδεικνύει ότι πρόκειται για τη βαλβίδα, θα ήταν ενδεχομένως η ύπαρξη ιχνών από το μηχανισμό της ύσπληγος⁷¹. Οι δύο λίθοι στο δυτικό άκρο, που δημιουργούν ορθή γωνία με αυτούς της βαλβίδας, είναι λαξευμένοι έτσι ώστε να δημιουργούν στο εσωτερικό μια ενιαία λεκάνη με εξωτερικές διαστάσεις 0.905 X 0.937m, με τοιχώματα που στις μακρές πλευρές

65. Κάθε διάδρομος είχε πλάτος 1.20-1.52m. Στο πρωιμότερο στάδιο η δεύτερη βαλβίδα είχε διαδρόμους πλάτους 1.59m, 5 πόδες και πάλι, αλλά στο μεταξύ η μονάδα μέτρησης είχε αλλάξει από 0.3204m σε 0.302m. Βλ.: Bronner 1973, σσ. 52, 58, 64

66. Η ομάδα επιφανειακής έρευνας της Σικυόνας μέτρησε για τον υπολογισμό του σικυώνιου πόδα τα μεταξύνια διαστήματα στους στυλοβάτες της μεγάλης στοάς (πόδας=0.310m) και στο γυμνάσιο (πόδας=0.302m). Βλ. Lolos, Gurley 2011, σσ. 129-130

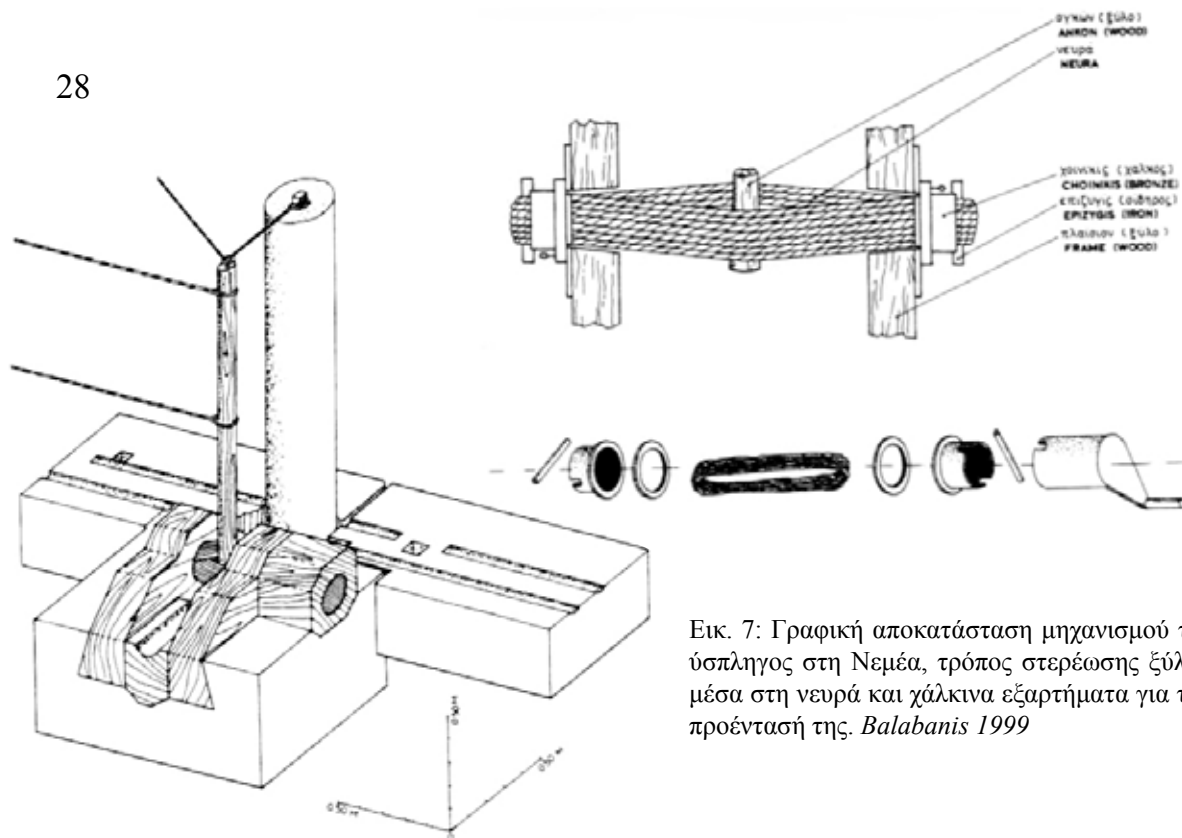
67. Ίσθμια ύστερο στάδιο 181.20m, Επίδαυρος 181.31m

68. Παναθηναϊκό 184.96 m

69. Μωλύκρειον 184.60 m, Καλτσάς 2014

70. Ξυστός Δελφών 184.83m

71. Βλ. Valavanis 1999

Εικ. 7: Γραφική αποκατάσταση μηχανισμού της ύσπληγος στη Νεμέα, τρόπος στερέωσης ξύλου μέσα στη νευρά και χάλκινα εξαρτήματα για την προέκτασή της. *Balabanis 1999*

τους είναι μεταξύ 0.11 – 0.135m, ενώ στη στενή πλευρά περί τα 0.24m. Στις στενές πλευρές είναι ανοιγμένες δύο εγκοπές, η μια απέναντι στην άλλη. Η μία στα δυτικά είναι ορθογώνια, φάρδους 0.16m και η άλλη στα ανατολικά φάρδους περίπου 0.135m, καμπύλης διατομής⁷². Τέλος μια βαθύτερη, περίπου καμπύλη οπή, φάρδους 0.29m ανοίγει στην πλατειά πλευρά. Από την ανωτέρω περιγραφόμενη διάταξη δε χωρεί αμφιβολία ότι πρόκειται για τη λίθινη υποδομή, στην οποία προσαρμοζόταν η βάση του μηχανισμού της ύσπληγος, το πλαίσιο. Η βαθιά εγκοπή κατά πλάτος είναι για την πτώση του αγκώνα, του ξύλου που συγκρατούσε τα σχοινιά της άφεσης, ενώ το ζεύγος αντιδιαμετρικών οπών για το μηχανισμό τάνυσης της νευράς⁷³.

Όλα τα παραπάνω είναι ωστόσο έωλα, εάν δεν υφίσταται ανταπόκριση στο κατέναντι του ανατολικό άκρο, στο οποίο θα πρέπει να αναζητηθούν συναφείς διατάξεις. Διότι, ενώ το δυτικό άκρο έχει καταγραφεί επανειλημμένως (εν μέρει έστω), φαίνεται να αγνοήθηκε το ανατολικό άκρο της βαλβίδας. Κοντά στη ΒΑ γωνία του αναλήμματος υπάρχει ένας λίθος στο χείλος του χάσματος που έχει δημιουργηθεί από την κατάρρευση μέρους του τοίχου. Πρόκειται για ορθογωνικό πωρόλιθο διαστάσεων περ. 0.60 X 0.76m, ο οποίος είναι πακτωμένος στη γη και φέρει στο μέσον του ορθογώνια βαθιά οπή 9 X 14cm, που αποδεικνύει ότι ανήκει στη βαλβίδα. Αμέσως στα ανατολικά του λίθου αυτού διακρινόταν μέρος πωρόλιθου, που μετά από πρόχειρο καθαρισμό έδωσε διαστάσεις 0.915 X 0.435m με μια λαξευμένη εσοχή.

Πράγματι και εδώ οι λίθοι έχουν σχήμα τέτοιο, ώστε να σχηματίζουν λεκάνη στο εσωτερικό, έχοντας ταυτόχρονα αξιοποιήσει και μέρος του λίθου της βαλβίδας. Η υποδοχή της ύσπληγος σε αυτό το άκρο είχε συνολικές διαστάσεις

72. Η καμπύλη οπή παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς σε Ισθμία, Νεμέα και Κόρινθο παρατηρούνται κυκλικές αβαθείς οπές στις παρειές της λεκάνης που στρέφονται προς το στίβο, προκειμένου να διευκολύνει την περιστροφή ενός άξονα.

73. Valavanis 1999, σ. 51

0.795X1.20m⁷⁴. Ορατή είναι μόνο η οπή πτώσης του ξύλου, φάρδους 0.185 cm.

Με τα παραπάνω δεδομένα αποδεικνύεται ότι για περίπου 2.300 χρόνια το στάδιο της Σικυώνας είχε τη μια γραμμή εκκίνησης εμφανή και διέθετε μάλιστα μηχανισμό ύσπληγος. Οι λίθοι έμειναν εκτεθειμένοι για αιώνες στις καιρικές συνθήκες, με αποτέλεσμα ο μαλακός πωρόλιθος να έχει εντελώς διαβρωθεί και να μην διακρίνονται άλλες λεπτομέρειες. Για παράδειγμα προφανή ίχνη από τις αύλακες για τα δάχτυλα ποδιών δεν υπάρχουν⁷⁵. Μόνο σε μερικά σημεία στα μεσοδιαστήματα των οπών παρατηρείται μια γραμμική βάθυνση με κυμαινόμενη απόσταση 0.16-0.24 m από την τελική εμφανή παρεία της βαλβίδας, που θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε αυτό το στοιχείο. Η αύλακα πρέπει να ήταν του τύπου που διακόπτεται από τις οπές και δεν ήταν συνεχής. Ίχνη της δεύτερης αύλακας δεν διακρίνονται. Για τους ίδιους λόγους οπές στους λίθους δεν μπορούν να συσχετιστούν σίγουρα με υποδοχές για χάλκινα αγκύρια⁷⁶.

Μπορούμε ωστόσο να παραθέσουμε άλλα δεδομένα, που προκύπτουν από τις μετρήσεις των ορατών στοιχείων:

Το συνολικό μήκος σήμερα από άκρη σε άκρη με τις ύσπληγες είναι 20.35 m, απέχοντας 4.46 m από το ΒΔ χείλος του αναλημματικού τοίχου, 4.25 m από το ΝΑ και 5.25 m από το ΒΑ μέτωπο. Φαινομενικά το πέρας του αναλημματικού τοίχου βρίσκεται πολύ κοντά στη γραμμή εκκίνησης-τερματισμού. Με δεδομένη την ταχύτητα των δρομέων 5.25 m απόσταση ασφαλείας φαίνονται ανεπαρκή, ωστόσο σε αγωνίσματα όπως ο δόλιχος ή ο ιππίος η στροφή δεν γινόταν στη βαλβίδα αλλά στον καμπτήρα που ήταν πιο μακριά⁷⁷. Όπως και να έχουν τα αγωνίσματα, ανάλογα με το πόσες φορές έπρεπε οι δρομείς να διανύσουν το δρόμο, μπορούσαν να προγραμματιστούν να τερματίζουν μόνο προς τη σφενδόνη, αν και δεν αποκλείεται το ανάλημμα να είχε μια στοιχειώδη στέψη ως κιγκλίδωμα⁷⁸.

Ο άξονας της βαλβίδας αποκλίνει του άξονα της μετωπικής καμπύλης όψης του αναλήμματος προς Βορρά κατά 2 μοίρες⁷⁹.

Θέτοντας ως μέσο όρο αξονικής απόστασης οπών το 1.525 m, προκύπτουν 12 σειρές δρομέων πριν από την τοποθέτηση των λίθων της ύσπληγος. Θεωρούμε ότι δύο ενδείξεις στηρίζουν την άποψη ότι η τοποθέτηση ύσπληγος είναι ύστερη: α) το φάγωμα λίθου της βαλβίδας Ανατολικά και β) η σύσταση του λίθου από διαφορετικό υλικό, δεδομένου ότι είναι ψηφοπαγής και όχι πωρόλιθος. Έτσι μετά την εγκατάσταση του καινοτόμου τότε μηχανισμού χάθηκαν δύο ακραίες θέσεις και πιθανόν άλλη μια στο μέσον της βαλβίδας, από την οποία όμως δε σώζεται τίποτα⁸⁰. Χρειάστηκε επίσης αναδιευθέτηση των λωρίδων των

74. Σύγκριση με λίθους ύσπληγος σε άλλα στάδια: Νεμέα 0.90X0.70m και 0.95X0.67, Ισθμία 1.26X0.55m, Κόρινθος 1.407X0.63m και 0.958X1.098m, Επίδαυρος 1.20X0.65m, 1.16X0.65m και 1.20X0.60m. Valavanis 1999, σ. 12

75. Μυλωνάς 1952, σ. 35

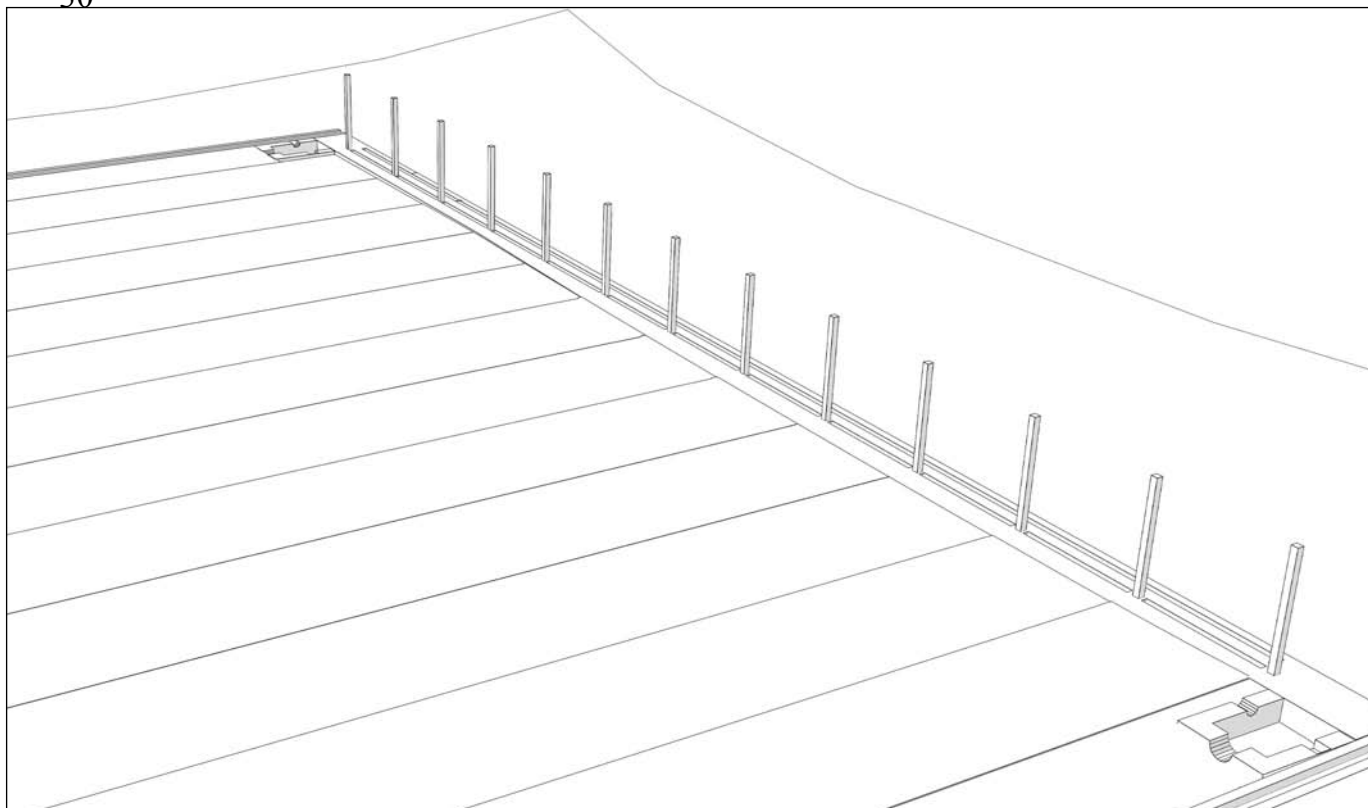
76. Aupert 1979, εικ. 133

77. Για παράδειγμα στη Νεμέα απείχε 5.30m από τη βαλβίδα.

78. Βλ. Γραφική αποκατάσταση που προτείνεται για τη στέψη αναλήμματος στο στάδιο των Δελφών Aupert 1979, Πιν. XXII

79. Παρόμοια απόκλιση του στίβου ως προς τον άξονα του αναλήμματος παρατηρήθηκε στο στάδιο της Νεμέας. Miller 1992, σ. 12

80. Η εγκατάσταση του καινοτόμου μηχανισμού της ύσπληγος μείωσε τις θέσεις δρομέων στην

Εικ. 8: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση της βαλβίδας επί της τρίπλευρου αναλήμματος. Προτείνονται 12 θέσεις δρομέων πλάτους 5 σικυώνιων ποδών έκαστος (1.525) καθώς και δύο παράλληλες εγκοπές.

δρομέων, όπως φανερώνεται από τη δεύτερη οπή του αρχικού λίθου, σε εποχές που οι δρομείς μειώνονταν σε αριθμό και φαρδαίνουν οι διάδρομοι.

Είναι παράξενο που χάθηκαν οι λίθοι της βαλβίδας, μάλλον λεηλατήθηκαν ή μέρος τους πρέπει να αναζητηθεί στις επιχώσεις και στο λιθοσωρό από κάτω.

Η πιστοποίηση της βαλβίδας δίνει άλλη διάσταση στην ερμηνεία των ευρημάτων του γεωφυσικής έρευνας⁸¹. Κατάλοιπα τετράπλευρης κατασκευής κοντά στη σφενδόνη θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τη βαλβίδα και τις ύσπληγες. Ωστόσο το διαφανόμενο πλάτος εκεί δεν αντιστοιχεί με την άλλη βαλβίδα και φαίνεται να είναι τοποθετημένο έκκεντρα ως προς τον άξονα του στίβου (απέχουν περ. 4.85 από την βορειοδυτικά γραμμικά ευρήματα του γεωραντάρ και 8.20m από τα νοτιανατολικά). Συνεπώς ίσως πρόκειται για μια ύστερη κατασκευή, η οποία συμπτωματικώς βρίσκεται πολύ κοντά στη ζώνη πέρατος του στίβου των 600 ποδιών. Μια στοχευμένη ανασκαφική τομή στο σημείο αυτό θα λύσει την απορία, δίνοντας ταυτόχρονα απάντηση στο ζήτημα του ακριβούς μήκους του δρόμου. Η εύρεση της βαλβίδας στο άκρο της σφενδόνης θα δώσει με ακρίβεια το μήκος μεταξύ των δύο βαλβίδων, συνεπώς θα μπορέσει για πρώτη φορά να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο Σικυώνιος πόδας, γεγονός που θα εμπλουτίσει σημαντικά τις γνώσεις μας τόσο για τα αρχαία στάδια, όσο και για ζητήματα που άπτονται της αρχαίας Σικυώνας.

Ισθμία από 17-16 σε 12, στην Επίδαυρο από 11 σε 9 και στη Νεμέα από 13 σε 10. Σε Νεμέα και Κόρινθο φαίνεται υπήρχε επίσης μηχανισμός εκτός από τα άκρα και στο μέσον της βαλβίδας. Valavanis 1999, σ. 19

81. Lolos-Gourley 2011, σ. 129

Ο ΣΤΙΒΟΣ

Η ασφαλής ταύτιση της βαλβίδας στο ΒΑ άκρο του σταδίου αποτελεί οδηγό για δύο άξονες δράσεων και συμπερασμάτων:

α) Γραφική αποκατάσταση του στίβου, λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα από το γεωραντάρ.

β) Προσδιορισμός της επίχωσης στο ΝΔ άκρο του σταδίου προς τη σφενδόνη βάσει υπολογισμών.

1. Κλίση του στίβου και υπολογισμός επιχώσεων:

Έχει παρατηρηθεί γενικώς στα στάδια ότι ο στίβος έχει κλίση για την απορροή των ομβρίων υδάτων. Σε περιπτώσεις που ο άξονας του σταδίου είναι παράλληλος προς τις υψομετρικές καμπύλες, η κλίση εντοπίζεται ενίοτε στην έννοια του πλάτους, αλλά συνήθως είναι κατά την έννοια του μήκους. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για πολύ ήπια, σχεδόν αδιόρατη κλίση, ώστε να μην έχουν επιπλέον κόπωση οι αθλητές. Στην Ολυμπία είναι αδιόρατη, μόλις 26 cm στα 192 m (0,13%). Σε Ισθμία, Κόρινθο (αρχαϊκός δρόμος αγοράς), Επίδαυρο, Δελφούς, η διαφορά στάθμης κατά μήκος του σταδίου κυμαίνεται από 0.75 m έως 1.00 m κλίση, δηλαδή 0.4 έως 0.55 %, ενώ στη Νεμέα απαντάται η μεγαλύτερη υψομετρική διαφορά που φθάνει τα 2.40 m, δηλαδή κλίση 1.34 %.

Πίνακας καταγραφής της κλίσης του στίβου των σταδίων

Στάδιο	Μήκος (m)	Υψομ. διαφορά (m)	Κλίση
Νεμέας	178.44	2.40	1.34 %
Κορίνθου	161.88	0.50 – 0.75	0.3 % - 0.46 %
Ισθμίας	181.20	1.00	0.55 %
Επίδαυρου	181.08	0.78	0.43 %
Δελφών	177.55	1.00	0.56 %
Αθήνας	184.96	2.00	1%

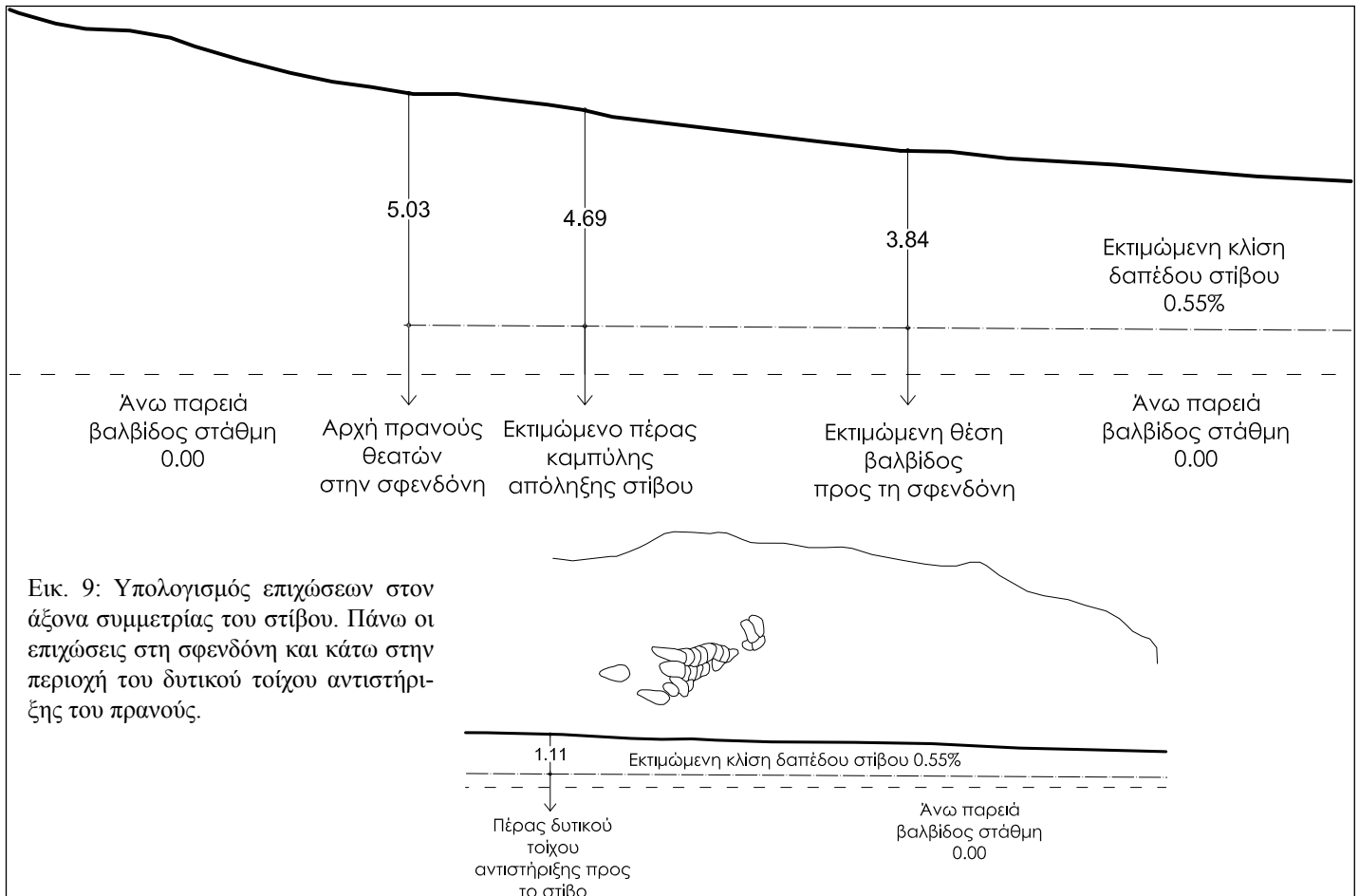
Στην παρούσα μελέτη και με δεδομένο ότι δεν υπάρχει ανασκαφή για επιβεβαίωση, προτείνεται η κλίση του στίβου να είναι ίδια με του σταδίου της Ισθμίας, διότι είναι μια τιμή που κινείται στο μέσο όρο, ενώ με το στάδιο αυτό φαίνεται να υπάρχουν και άλλες ομοιότητες (π.χ. μεταξόνιο στύλων βαλβίδας).

Η κλίση του σταδίου της Νεμέας είναι απαγορευτικά μεγάλη και αποκλίνει από τη μέση τιμή, οπότε δεν προτιμήθηκε.

Άλλωστε είναι προτιμότερο για τον ανασκαφέα του μέλλοντος να υπολογίζει μεγαλύτερη επίχωση και παρ' ελπίδα να προκύψει λιγότερη, παρά το αντίθετο.

Με δεδομένη υποθετική κλίση στίβου το 0.55 % και με απόλυτη στάθμη ± 0.00 την άνω παρειά της βαλβίδας, ο δρόμος στην άλλη βαλβίδα (183.06 m) προς τη σφενδόνη βρίσκεται περί το 1.00683 m ψηλότερα, που σημαίνει ότι είναι θαμμένη κάτω από περίπου 4 m επίχωσης (3.92 m).

Το νούμερο φαντάζει μεγάλο, ωστόσο δεν είναι. Το κοίλον του σταδίου γύρω

Εικ. 9: Υπολογισμός επιχώσεων στον άξονα συμμετρίας του στίβου. Πάνω οι επιχώσεις στη σφενδόνη και κάτω στην περιοχή του δυτικού τοίχου αντιστήριξης του πρανούς.

από τη σφενδόνη είναι από τη φύση του σχήμα που ευνοεί τη συγκέντρωση προσχώσεων περί το κέντρο. Αν προσθέσουμε το γεγονός ότι τα περισσότερα στάδια βρίσκονται σε φυσικά κοιλάματα του εδάφους ή μεταξύ δύο λόφων (Αθήνα, Ασπίδα, Ισθμία, Νεμέα), τότε το φαινόμενο εντείνεται με τις βροχοπτώσεις, ενώ με την πάροδο των αιώνων η τεχνητή λεκάνη γεμίζει ιλύ. Έτσι ο Τσίλλερ γράφει στον Χάνσεν πως στο Παναθηναϊκό έσκαψε 2 ακόμα και 3 μέτρα στη γη⁸². Ο Broneer στο στάδιο της Ισθμίας έσκαψε 2 m στο ένα άκρο και 6 m προς τη σφενδόνη⁸³, όσο περίπου και ο Miller στη σφενδόνη της Νεμέας (7 m)⁸⁴. Στη Μεσσήνη τα εδάφια βρέθηκαν σε βάθος 3.5m⁸⁵. Το ενδιαφέρον ωστόσο με τις επιχώσεις του σταδίου της Σικυώνας είναι ότι δεν έθαψαν το μνημείο στο σύνολό του. Στο ύψος περίπου του ευθύγραμμου αναλημματικού τοίχου στα ανατολικά, η επίχωση έχει σχεδόν σβήσει μόλις 30 cm από τη θεωρούμενη στάθμη του στίβου. Αντίθετα επί της αναλημματικής κατασκευής έχει χαθεί η αρχική επιφάνεια και παρατηρείται βάθυνση κατά μήκος του άξονα μέχρι περίπου το χωματόδρομο. Τούτο συμβαίνει διότι τα νερά έχουν βρει διέξοδο προς τα ΝΑ μεταξύ αναλημματικού, πρανούς και πλατφόρμας, όπως αποδεικνύεται από μικρό νεροφάγωμα. Οι επιχώσεις σε αυτό το σημείο αναμένονται περισσότερες.

82. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 67

83. Broneer 1973, σ. 56

84. Miller 1992, σ. 11

85. Θέμελης 1989, σ. 106

2. Δάπεδο και γενικό περίγραμμα στίβου

Το δάπεδο του στίβου ήταν στρωμένο με πατημένο χώμα, που με το ποδοβολητό των αθλητών σήκωνε σκόνη, γι' αυτό και λεγόταν επίσης «κονίστρα».

Ειδικότερα πρόκειται για άργιλο, γνωστή από τους Δελφούς ως «Λευκή γη»⁸⁶. Στην Ισθμία είχε πάχος 5 cm, στη Νεμέα 10 cm το πολύ⁸⁶, ενώ στην Κόρινθο αποτελείτο από θρυμματισμένο τοπικό πωρόλιθο καλά πατημένο⁸⁷. Στο Δίον βρέθηκαν δύο διαδοχικά στρώματα, το πρώτο από πατημένο ξανθοκόκκινο χώμα και το δεύτερο πάχους 8-10cm από σκούρο χώμα, θρυμματισμένα όστρακα και απανθρακωμένες οργανικές ύλες⁸⁸. Το δάπεδο του στίβου ανανεωνόταν τακτικά πριν από κάθε περίοδο αγώνων, όπως μαρτυρείται από επιγραφές: «*Το στάδιον σκάψασιν και ανακαθάρασι, 5 δραχμές*» από τον οίκο των Ναξίων στη Δήλο⁸⁹ ή «*Ταν σκάψιν του Πυθικού σταδίου και των αλμάτων ταν σκάψιν και ομάλιξιν*»⁹⁰. Το ενδιαφέρον της επιγραφής των Δελφών είναι πως το σκάμμα για το άλμα δεν ταυτίζεται με το ίδιο το στάδιο, ωστόσο τα υπόλοιπα αθλήματα (παγκράτιο, δίσκος, ακόντιο) λάβαιναν χώρα εντός του στίβου. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι γίνονταν στη σφενδόνη και άλλοι ότι γίνονταν μπροστά στις προεδρίες των κριτών.

Κατά τον Miller τα αγωνίσματα ρίψης επέβαλλαν τη διαπλάτυνση του στίβου περί το μέσον, ώστε να δοθεί περιθώριο στον αθλητή για ελάχιστο λάθος⁹¹. Σημειωτέον ότι οι ρίψεις γίνονταν στο μισό στάδιο. Κατ' αυτό τον τρόπο ο στίβος δεν έχει ευθείες παράλληλες γραμμές, αλλά καμπύλες μεγάλης ακτίνας⁹², το βέλος των οποίων διαφέρει σε κάθε στάδιο. Στη Νεμέα και στην Ισθμία είναι περί το 1.20 m σε κάθε πλευρά, ενώ στους Δελφούς είναι 2.35 m. Άλλοι υποστηρίζουν πως η καμπυλότητα εξυπηρετεί άλλο σκοπό, την οπτική⁹³.

3. Παροχή ύδατος, διαχείριση ομβρίων

Ο στίβος οριοθετείται πάντα από την περιμετρική αύλακα⁹⁴, η οποία παρείχε νερό σε θεατές και αθλητές από πώρινες λεκάνες⁹⁵. Το ενδιαφέρον με αυτές είναι η τοποθέτησή τους σε τακτά διαστήματα ανά 6 πλέθρα ή 100 πό-

86. Miller 1992, σ. 37

87. Romano 1993, σ. 48

88. Καραδέσος 2012, σ. 67

89. Moretti 2001, σ. 351

90. Miller 1992, σ. 89

91. Miller 1992, σ. 36

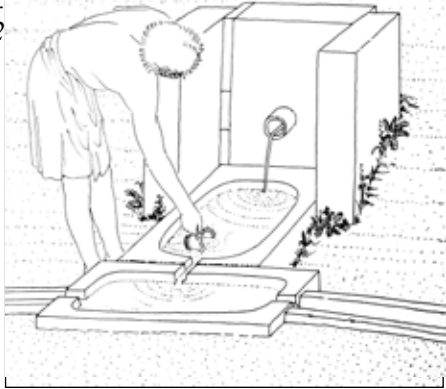
92. Μυλωνάς 1952, σ. 45

93. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 27. Για παράδειγμα στο στάδιο της Πριήνης το όριο του στίβου καμπυλώνει μόνο προς το σημείο που υπάρχει πρηνές για τους θεατές, στην απέναντι μεριά είναι τέλεια ευθεία. Την ίδια καμπυλότητα ακολουθούν και τα εδώλια. Romano 1993, σ. 41

94. Μόνο επί Ρωμαίων φαίνεται να χτίζεται ένα στηθαίο που να διαχωρίζει το στίβο από τον περιμετρικό διάδρομο, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το Παναθηναϊκό στάδιο.

95. Brooner 1973, σ. 57, Miller 1992, σσ. 16-18. Άλλες θεωρίες υποστηρίζουν πως το νερό χρησιμοποιε εκτός των άλλων για τη διαβροχή του στίβου ή το πλύσιμο των ποδιών των αθλητών. Romano 1981, σ. 217

Εικ. 10: Παροχή ύδατος στη σφενδόνη του σταδίου της Νεμέας.
Miller 1992

δια. Το μέγεθός τους είναι στη Νεμέα 0.60 X 0.90m, στην Ισθμία 0.58-0.65 X 1.125-1.214m συμφυσείς με τον αγωγό παροχή ύδατος ή αυτόνομες. Σημειοτέον η κλίση των αγωγών δεν είναι η ίδια με του στίβου. Το πλάτος τους σημειώνεται στη Νεμέα 27.57 cm -32.75 cm και στην Ισθμία 29.5 cm, ενώ το μήκος κάθε τεμαχίου ήταν περί τους 6 πόδες⁹⁶.

Όμως δημιουργήθηκε το εξής πρόβλημα στη Νεμέα. Για διευκόλυνση κριτών και αθλητών επίσης ανά 6 πλέθρα τοποθετείτο στις μακρές πλευρές σε

επαφή με την αύλακα νερού ένας μάρτυρας απόστασης, κύβος πώρινος⁹⁷. Στο στάδιο της Νεμέας συνέπιπτε με τις λεκάνες, κάτι που δεν ήταν επιθυμητό, οπότε γι' αυτό παρατηρείται η αυξομειώωση στο μεταξόνιο των λεκανών⁹⁸. Αντίθετα το πρόβλημα λύθηκε στην Επίδαυρο με εναλλάξ τοποθέτηση των δύο στοιχείων, δηλαδή μια λεκάνη στο μέσο δύο μαρτύρων και αντιστρόφως ένας μάρτυρας μεταξύ δύο λεκανών⁹⁹.

Μεταξύ αύλακας και πρανών για τους θεατές συνήθως παρεμβαλλόταν διάδρομος που χρησίμευε και για απορροή των ομβρίων. Στην Ισθμία ειδικά ήταν στρωμένος με βότσαλα¹⁰⁰. Δεν ήταν όμως πάντα αρκετός.

Η χωροθέτηση ενός σταδίου ευνοεί λόγω γεωμορφολογίας μεγάλη συσσώρευση νερού, το οποίο ενίοτε παροχετευόταν, με υπόγειους αγωγούς εκτός του χώρου. Στην Ισθμία αγωγοί έτρεχαν στα άκρα, ίσως επίσης κάτω από το δάπεδο του στίβου¹⁰¹, στο Παναθηναϊκό στάδιο κάτω από τον περιμετρικό διάδρομο¹⁰², ενώ στους Δελφούς βρισκόταν βαθιά κάτω από το πρανές των θεατών¹⁰³. Σύστημα υπόγειων αγωγών σημειώνεται και στη Μεσσήνη¹⁰⁴. Στη Σικυώνα, εν προκειμένω, το μεγάλο νεροφάγωμα ίσως αποτελεί την ένδειξη ενός τέτοιου αγωγού, ανατολικά της απόληξης του τρίπλευρου αναλήμματος.

Η παροχή πόσιμου νερού ήταν επίσης εξέχουσας σημασίας. Στους Δελφούς το στάδιο έγινε δίπλα σε προϋφιστάμενη κρήνη που διοχέτευε νερό σε βιοτεχνικά εργαστήρια¹⁰⁵. Επί Ρωμαίων στην Ισθμία διαμορφώθηκε στη σφενδόνη κρηναίο μικρό οικοδόμημα, που αξιοποιούσε τα ύδατα του εκεί ρέματος¹⁰⁶, ενώ

96. Miller 1992, σ. 20

97. Σύμφωνα με εδάφιο του Σοφοκλή στην Ηλέκτρα, υπήρχαν τρεις στήλες ή κιβοειδείς κίονες με επιγραφή: Ο πρώτος κοντά στη βαλβίδα έγραφε: «Αρίστευε», ο δεύτερος στη μέση «Σπεύδε» και ο τελευταίος προς το τέρμα «Κάμψον». Λάμπρος 1870, σ. 9

98. Miller 1992, σ. 17

99. Μακρυπόδη 2007, σ. 343

100. Broneer 1973, σ. 56

101. Broneer 1973, σ. 56

102. Ziller 1870, πίν. III εικ. 2, πίν. V εικ. 7

103. Aupert 1979, σ.18, εικ. 1

104. Θέμελης 1988, σ. 87

105. Perrier 2013, σ. 159

106. Broneer 1973, σ. 61

στη Νεμέα το νερό ερχόταν μέσω πήλινου αγωγού από απόσταση 2 km και παροχετευόταν με ειδική διαμόρφωση στην κορυφή της σφενδόνης επίσης¹⁰⁷. Η επιφανειακή έρευνα στη Σικυώνα έχει εντοπίσει κατάλοιπα υδραγωγείου πάνω από το στάδιο¹⁰⁸. Είναι υπόγειο, κτιστό, με ημικυλινδρική χυτή θολοδομία και δεν αποκλείεται αυτό να παρείχε στους θεατές το αναγκαίο νερό. Οπωσδήποτε θραύσματα πήλινου σωλήνα, που βρέθηκαν στη ΒΑ γωνία του αναλήμματος, δεν ανάγονται σε αυτή την εποχή. Είναι πολύ ύστερα.

4. Γραφική αποκατάσταση στίβου

Τα πορίσματα της μαγνητικής έρευνας του υπεδάφους με γεωραντάρ μπορούν να βοηθήσουν στη γραφική αποκατάσταση του στίβου. Η προφανέστερη λύση είναι να συσχετιστούν τα συγκεκριμένα ευρήματα του γεωραντάρ με την περιμετρική λίθινη αύλακα¹⁰⁹, καθώς είναι εμφανής ο σχηματισμός καμπύλης στη σφενδόνη με γραμμικές προεκτάσεις κατά μήκος του στίβου.

Για λόγους κατανόησης ονοματίζουμε Α την επιμήκη γραμμή που απολήγει σε καμπύλη στα ΝΑ του στίβου, Β την επιμήκη γραμμή στα ΒΔ, και Γ μια παράλληλη γραμμή που εντοπίζεται 4.90m πάνω από τη Β. Πρώτη παρατήρηση είναι πως η απόσταση μεταξύ γραμμών Α και Β είναι 29.50 m, σημαντικά μεγαλύτερη από το μήκος της ορατής βαλβίδας που είναι 20.35 m.

Δε σημαίνει πάντως πως η βαλβίδα πρέπει να ταυτίζεται με το πλάτος του στίβου. Για παράδειγμα στη Νεμέα η βαλβίδα έχει πλάτος 23.78 m, ωστόσο ο στίβος στο ίδιο σημείο είναι περίπου 26 m με το κενό μεταξύ αύλακος νερού και λίθων της ύσπληγος να καταλαμβάνεται από μια λεκάνη και ένα βάθρο σε κάθε άκρο. Ομοίως στους Δελφούς πριν το στένεμα του στίβου επί Ηρώδου Αττικού (προσθήκη εδωλίων στην κατωφέρεια) η βαλβίδα είχε άνοιγμα 22 m και ο στίβος 30.5 m, που μετά έγινε 25 m. Στις άλλες περιπτώσεις το άνοιγμα του στίβου στη βαλβίδα ταυτίζεται με τη γραμμή τερματισμού – αφετηρία. Στην Ολυμπία είναι 28.26 m (σύνολο ~32.50 m), στη Ρόδο 27.80 m, στην Αθήνα 34.50 m, στην Ισθμία 26.60 m (ύστερο στάδιο) και 20.42 m το πρώιμο και το μόνο που προσεγγίζει σε τάξη μεγέθους τη βαλβίδα του σταδίου της Σικυώνας.

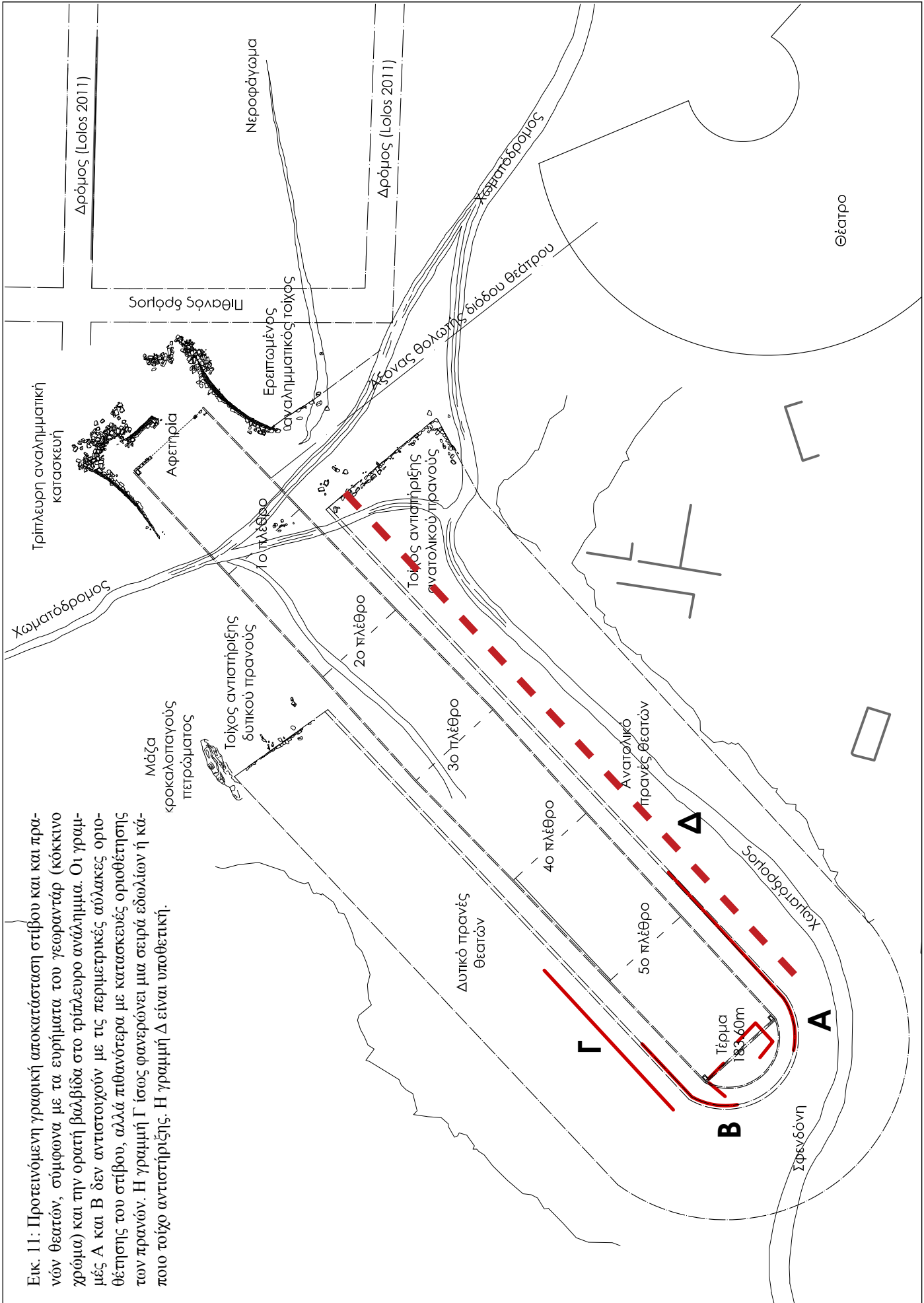
Με άλλα λόγια τα διαστήματα μεταξύ βαλβίδας και φερόμενης ως αύλακας περί τα 3.50 m είναι αντιεργονομικά φαρδιά (γιατί να μην υπήρχαν περισσότερες θέσεις δρομέων για παράδειγμα:).

Αν προεκτείνει κανείς τις γραμμές Α και Β μέχρι να φτάσουν στην ορατή βαλβίδα στο άλλο άκρο, τότε παρατηρείται το εξής: Τα ευθύγραμμα τμήματα τερματίζουν εκτός αναλήμματος, το Β μάλιστα περίπου στην εφραπτόμενη της καμπύλης που ορίζει το ανάλημμα στη ΒΔ που σημαίνει αν ήταν αυλάκια νερού, θα έπρεπε να γίνει είτε Α) μεγάλη θλάση για να μπου εντός αναλήμματος (παράγοντας σε κάτοψη ένα τουλάχιστον παράδοξο σχήμα, είτε Β) να παροχέτευαν το νερό σε αποθέτες εκατέρωθεν της αναλημματικής κατασκευής, οπότε ο στίβος ορίζεται στο ΒΔ άκρο ως απόκλιση από τα τοιχώματα της αναλημματικής κατασκευής.

107. Miller 1992, σ. 16

108. Lolos 2011, σ. 571-584, όπου και μια γενική επισκόπηση της διαχείρισης ύδατος της Ελληνιστικής Σικυώνας.

109. Lolos, Gurley 2011, σ. 129

Εικ. 11: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση στίβου και και πρώτων θεατών, σύμφωνα με τα ευρήματα του γεωραντάρ (κόκκινο χρώμα) και την ορατή βαλβίδα στο τρίπλευρο ανάλημμα. Οι γραμμές Α και Β δεν αντιστοιχούν με τις περιμετρικές αύλακες οριοθέτησης του στίβου, αλλά πιθανότερα με κατασκευές οριοθέτησης των προαύων. Η γραμμή Γ ίσως φανερώνει μια σειρά εδωλιών ή κάποιο τοίχο αντιστήριξης. Η γραμμή Δ είναι υποθετική.

Από την προέκταση όλων των γραμμών Α, Β, Γ προς τα ΒΔ προκύπτουν επιπλέον παρατηρήσεις, όπως: Η γραμμή Γ φαίνεται να τερματίζει βολικά πάνω στον τελευταίο ορατό λίθο του δυτικού πρανούς θεατών. Αν όμως παράξουμε τη συμμετρική της Γ ως προς τον άξονα του σταδίου, τη Δ, και την προεκτείνουμε προς τα ΒΑ, τότε αυτή διασταυρώνεται με τον ανατολικό αναλημματικό τοίχο του πρανού σε σημείο που δεν είναι σίγουρα το πέρας του. Αντίθετα οι τελευταίοι ασφαλώς *in situ* λίθοι βρίσκονται 3.20 m δυτικότερα, εκεί που διέρχεται η προέκταση της γραμμής Α. Αυτό αμέσως δημιουργεί προβληματισμούς για τη γραμμή Β. Αν θεωρητικά ο δυτικός τοίχος του πρανού προεκταθεί, ώσπου να συναντήσει τη γραμμή Β, τότε το υφιστάμενο μήκος 23.78 m φτάνει τα 27.71 m τείνοντας να προσεγγίσει το μήκος του απέναντι αναλημματικού που είναι 31.58 m.

Συνοψίζοντας, φαίνεται πιο λογικό οι γραμμές Α και Β να αντιπροσωπεύουν κάποιου είδους στιβαρότερη κατασκευή, προορισμένη να οριοθετεί τα πρανή των θεατών και όχι το στίβο. Στη Νεμέα πρόκειται απλώς για μια σειρά λιθοπλίνθων που ορίζουν ταυτόχρονα και τον αγωγό αποροής ομβρίων¹¹⁰. Στην Ισθμία είναι ακόμα πιο ενδιαφέρουσα η διάταξη. Πέραν μιας σειράς λίθων (ουσιαστικά η πρώτη σειρά εδωλίων) κατά μήκος του στίβου, προς τη σφενδόνη, υπάρχει διάταξη με ορθοστάτες, κυμάτια και κτιστή την πρώτη σειρά εδωλίων¹¹¹.

Στη Δωδώνη τα πρανή ορίζονται από ορθοστάτες στις μακρές πλευρές¹¹², ενώ η μορφή παγιώνεται στη Μεσσήνη¹¹³, στη Ρόδο¹¹⁴. Πρόκειται για μια αλλαγή στο σχεδιασμό: Παύει η άμεση σχέση πρανών με το στίβο και τα εδώλια εδράζονται σε κρηπίδωμα¹¹⁵. Άλλα στάδια διαμορφώθηκαν κατά αυτόν τον τρόπο στη ρωμαϊκή εποχή (Δελφοί, Παναθηναϊκό).

Στα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη του σταδίου της Σικυώνας μπορεί να διακριθεί μια ομάδα λίθων, οι οποίοι ίσως αντιστοιχούν σε ορθοστάτες. Ένας εξ αυτών, που ήταν δυνατό να εξεταστεί, φέρει ταινίες στους κατακόρυφους αρμούς, τυπικό χαρακτηριστικό π.χ. και στο Γυμνάσιο, ενώ η απέναντι παρεία είναι αδρά κατεργασμένη. Ενδεχομένως, σε συνδυασμό με τους λίθους στέψης που εντοπίστηκαν, να δημιουργείται ένα σύνολο συνεκτικό από καλής ποιότητας λιθοπλίνθους ορθογωνισμένους, που βόλευαν στην επανάχρηση και λεηλασία τους. Οι γραμμές διακόπτονται στο γεωραντάρ στο σημείο που αρχίζουν να είναι εύκολα προσβάσιμα τα οικοδομικά κατάλοιπα. Καθώς η επίχωση μικραίνει, αυξάνονται οι σκόρπιοι λίθοι στην επιφάνεια, οι οποίοι με λίγο σκάψιμο μπορούσαν να αποσπαστούν. Στα ΒΔ πιθανόν τέτοιου είδους λίθοι ήταν τελείως ορατοί και ενδεχομένως όσοι γλίτωσαν την εκ νέου λατόμηση, μεταφέρθηκαν από τους περιοίκους και ρίχτηκαν στο λιθοσωρό, για να ελευθερωθεί χώρος για το άροτρο στις καλλιέργειες.

110. Miller 1992, σσ. 20-22, εικ. 30

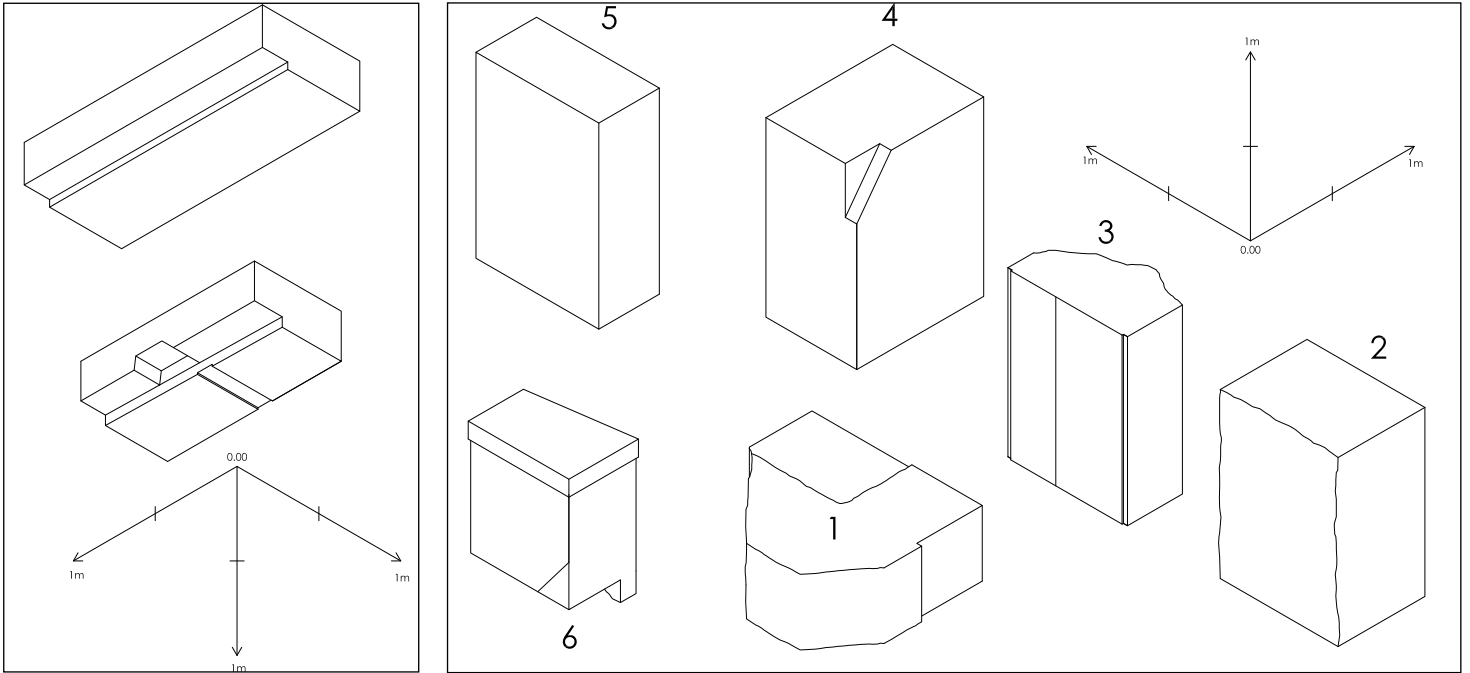
111. Broneer 1973, Πίν. 61

112. Πλιάκου 2012, σ. 98

113. Θέμελης 1988, σ. 87

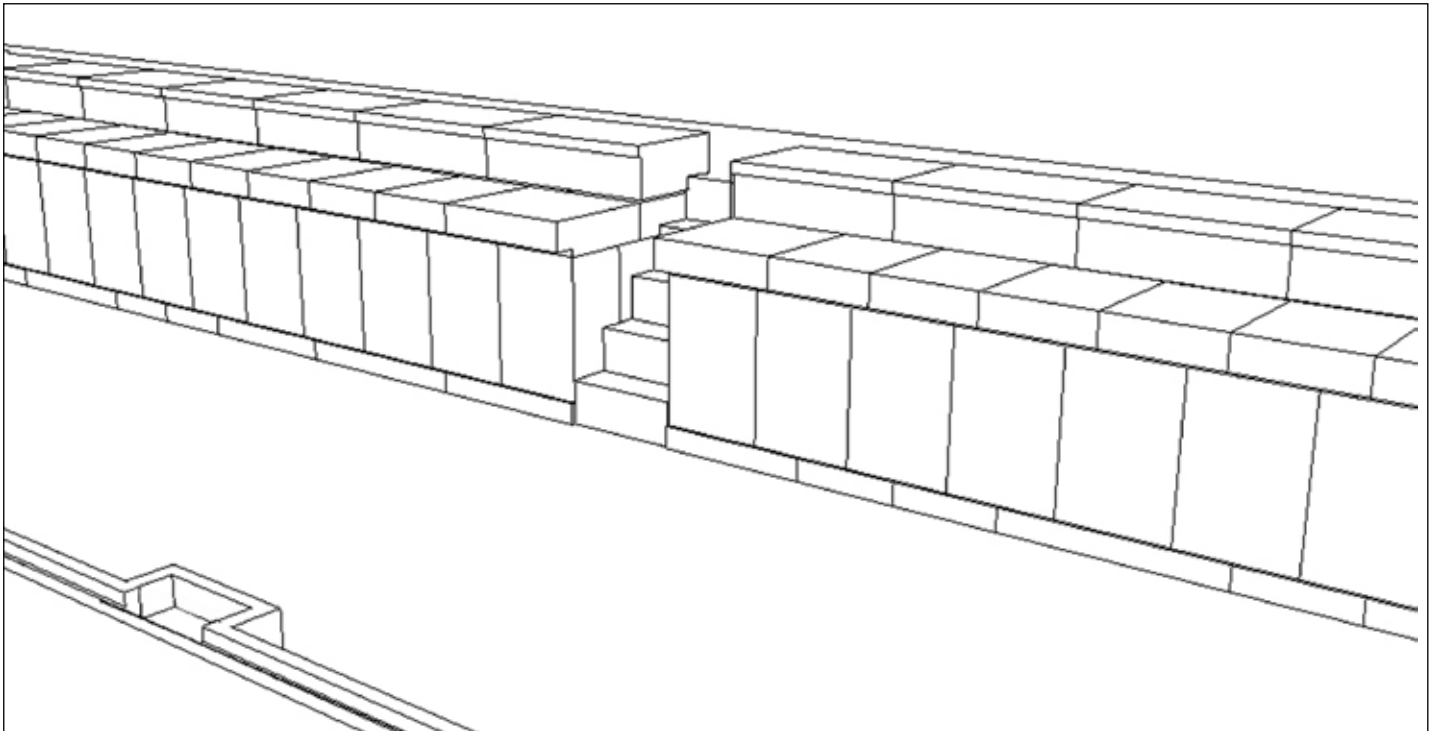
114. Μυλωνάς 1952, σ. 47

115. Μυλωνάς 1952, σ. 38

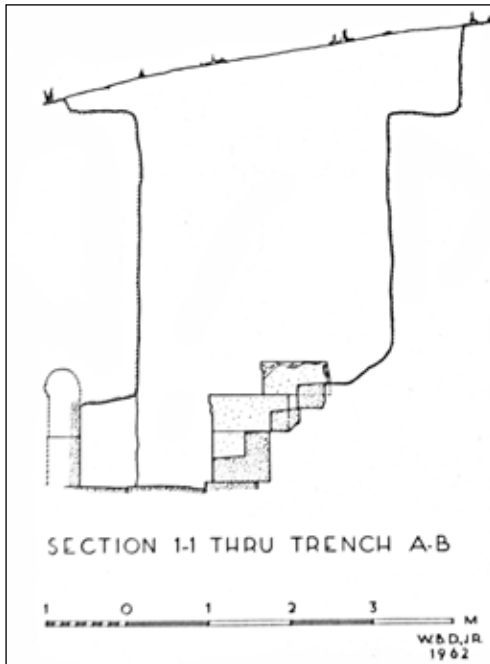

Εικ. 12: Από λιθοσωρό αρχιτεκτονικών μελών, τεμάχια από εξαιρετικά λεπτόκοκκο κροκαλοπαγή λίθο που θα μπορούσαν να ταυτιστούν ως στέψεις μιας κατασκευής. Ένας εξ αυτών φέρει πιθανόν μεταγενέστερες λαξεύσεις.

Εικ. 13: Από λιθοσωρό αρχιτεκτονικών μελών, λίθοι από καστανοκόκκινο ασβεστικό ψαμμίτη που θα μπορούσαν να ανήκουν σε μια διάταξη με ορθοστάτες: 1) Τοιχοβάτης (;), 2) Λιθόπλινθος, 3) Ορθοστάτης (;) με υποτομή στις δύο ακμές και χαραγή στην κύρια παρειά (σημεία;), 4) Λιθόπλινθος με εγκοπή (;), 5) Ψηφοπαγής λιθόπλινθος, 6) Μέλος με ταινία σε προεξοχή.

Εικ. 14: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση της οριοθέτησης του πρανούς για τους θεατές με διάταξη ορθοστατών επί τοιχοβάτη με στέψη και μια σειρά εδωλίων. Η κλίμακα ανόδου βρίσκεται σε άμεση σχέση με τη λεκάνη παροχής ύδατος.

Εικ. 15: |(Αριστερά) Τοίχος αντιστήριξης χωμάτων, κλίμακα ανόδου και σειρά εδωλίων στη σφενδόνη του ύστερου σταδίου της Ισθμίας. *Broneer 1973*

Εικ. 16: (Πάνω) Παναθηναϊκό στάδιο, οριοθέτηση κοίλου με μαρμαρινούς ορθοστάτες. Διακρίνεται επίσης ο τοίχος οριοθέτησης του στίβου. *Ziller 1870*

Οπωσδήποτε τα πρανή θα μπορούσαν να οριοθετούνται με μια απλούστερη διάταξη από απλούς λιθοπλίνθους. Όπως όμως θα φανεί παρακάτω, το στάδιο της Σικυώνας ήταν ένα πολυδάπανο κατασκεύασμα, που θα μπορούσε να δικαιολογήσει διατάξεις ορθοστατών σε όλο το μήκος του θεάτρου.

Επιπλέον το στίγμα της αύλακας στο γεωραντάρ μπορεί να μην ήταν τόσο ισχυρό, ώστε να δώσει αποτελέσματα σαφώς ερμηνεύσιμα. Με δεδομένο το μικρό φάρδος της (περί τα 35 cm) και το βάθος 3-4 m προς τη σφενδόνη, δύσκολα θα ήταν ορατή. Αντίθετα οι ορθοστάτες με μεγαλύτερο πάχος και ύψος θα ήταν πιο ευδιάκριτοι. Οι δε λεκάνες ανά 30 m αν και μεγαλύτερων διαστάσεων θα ήταν σταγόνες στον ωκεανό.

Συνεπώς η γραμμή Γ κατά πάσα πιθανότητα ορίζει μια σειρά λίθινων εδωλίων ή πιθανότερα μιας μορφής διάζωμα ή αναλημματικό τοιχίο¹¹⁶, στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

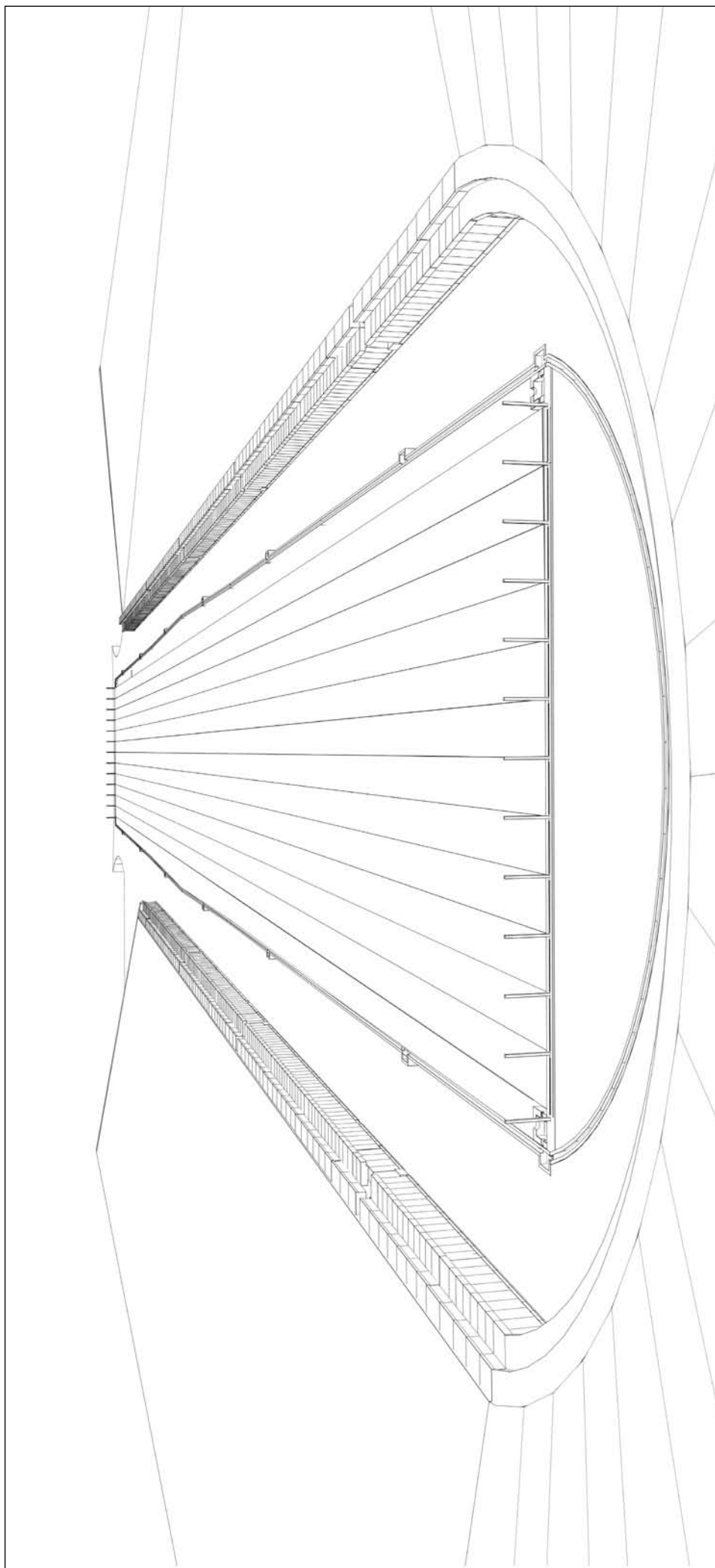
Οι λεκάνες και οι αύλακες προς το μέρος που δεν υπήρχαν επιχώσεις, οπωσδήποτε λεηλατήθηκαν. Το ευνοϊκό μέγεθός τους μπορούσε να βγάλει γωνιόλιθους και ποριά, ενώ οι λεκάνες γίνονταν εύκολα ποτίστρες και σκάφες, όπως τόσα άλλα μέλη¹¹⁷.

Με τα παραπάνω δεδομένα προτείνεται η γραφική αποκατάσταση του στίβου με φάρδος στα 20.35 m. Η χωροθέτηση της αύλακας παραμένει ένα ανοικτό ζήτημα. Το βέλος του στίβου προτείνεται συμβατικά στο 1.20 m στο μέσο της απόστασης, υποδιπλασιαζόμενο ανά 6 πλέθρα προς την κατεύθυνση των βαλβλίδων. Σημειωτέον ότι με βάση τους υπολογισμούς 6 πλέθρα = 100 X Σικυώνιος πόδας 0.3051 = 30.51 m. (επισημαίνονται στο σχέδιο).

Προβάλλει βέβαια ένα σημείο προβληματισμού, εάν η κατεύθυνση κάθε αύλακας περιέκλειε -υπό μορφήν ίσως και στέψης- την αναλημματική πλατφόρμα ή έκλεινε και παροχέτευε τα νερά αλλού.

116. Αντίστοιχα ευρήματα στο ύστερο στάδιο της Ισθμίας βλ. *Broneer 1973*, Πίν. 60, εικ. B5

117. Στη Σικυώνα έχουν βρεθεί αρκετοί σπόνδυλοι κίωνων λαξευμένοι ώστε να εξυπηρετήσουν ως ποτίστρες, βλ. παρακάτω.

Εικ. 17: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση του σταδίου, άποψη από τη σφενδόνη. Τα πρανή οριοθετούνται από τοίχους αντιστήριξης, διαθέτουν μία σειρά εδολίων και συνεχίζουν με χώμα προς τα πάνω. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται η βαλβίδα με τους λίθους της ύσπληγος, όπως και η περιμετρική αύλακα οριοθέτησης του στίβου.

ΚΟΙΛΟΝ ἢ ΘΕΑΤΡΟΝ

1. Γενική επισκόπηση

Δικαίως ο W.M. Leake θεωρεί πως το θέατρο της Σικυώνας είναι ιδίου τύπου με της Μεσσήνης¹¹⁸, άποψη που αμφισβητήθηκε, διότι δεν είχε ακόμη έρθει στο φως το ανισοσκελές πέταλο του εκεί σταδίου¹¹⁹. Πριν όμως απαντηθούν τα ερωτήματα που γεννιούνται από το ανισοσκελές των πρηνών, θα εξεταστούν τα γενικά χαρακτηριστικά τους.

Αρχικά στα στάδια οι θεατές δεν κάθονταν, αλλά παρακολουθούσαν όρθιοι τους αγώνες, εξ ου και η επικρατούσα ετυμολογική ερμηνεία της λέξης «στάδιο» την ανάγει στο ρήμα «ίστημι» (ρίζα: στα-) που σημαίνει «στέκω όρθιος»¹²⁰. Σύμφωνα μάλιστα με νομισματικά ευρήματα από τη Νεμέα, φαίνεται πως οι θεατές κάθονταν ανά ομάδες και περιοχή καταγωγής¹²¹. Μόνο για τους επισήμους υπήρχαν εδώλια. Ως αποτέλεσμα, ο χώρος για τους θεατές, το «θέατρον» με το κοίλον του στην μεριά της σφενδόνης, ήταν απλώς ένα ανάχωμα με ήπια κλίση (αρχαϊκό στάδιο Ισθμίας, Ολυμπίας, Ασπίδας Άργους, πρώιμο Δελφών, πρώιμες φάσεις Επιδαύρου). Στην περίπτωση του Δίου υπήρχε διαμόρφωση χαμηλών πλατιών αναβαθμών 0.16 cm X 0.67-0.70m¹²².

Στη Νεμέα και στην Ισθμία έχει επιπλέον σκαφτεί το αργιλώδες υπόστρωμα, με τρόπο που να δημιουργεί βαθμίδες. Στη Νεμέα τα εδώλια σκάφτηκαν μάλλον ατάκτως, ενώ στην Ισθμία λίγο πιο συγκροτημένα σε παραλληλία¹²³. Επιπλέον κατά τόπους τοποθετούντο λιθόπλινθοι ως εδώλια, χωρίς καμιά διακόσμηση. Στη Νεμέα ειδικά πρόκειται για spolia και μάλλον προορίζονταν για να κάθονται αθλητές¹²⁴.

Σε άλλα στάδια, αρχικώς τμηματικά, τοποθετούνταν εδώλια στα πρηνή (Επίδαυρος Μεσσήνη, Μωλύκριον, Δωδώνη κλπ.), ενώ στη συνέχεια, επί Ρωμαίων, σε πολλά θα καλυφθούν τα πρηνή εξολοκλήρου με λίθινα εδώλια (Δελφοί, αναμαρμάρωση Παναθηναϊκού από τον Ηρώδη). Ωστόσο το «αρχαιότερο» της Ολυμπίας θα μείνει πάντα με χώμα, ακόμα και στις όψιμες οικοδομικές φάσεις του.

Με δεδομένη τη γεωλογική στρωματογραφία της Σικυώνας περίξ του σταδίου, τα πρηνή για τους θεατές είναι σκαμμένα, κυρίως πάνω σε αργιλώδη μάργα ή σε κροκαλοπαγείς φλέβες που τυχόν παρεμβάλλονται. Πράγμα που σημαίνει ότι στην πλειονότητά του το κοίλον (ή θέατρο) του σταδίου της Σικυώνας κινείται στη λογική των σταδίων Νεμέας και Ισθμίας. Με το τελευ-

118. Leake 1830, σ. 370

119. Skalet 1975, σ. 30

120. Romano 1993, σσ. 13-14

121. Οι Αργείοι καταλάμβαναν τις καλύτερες θέσεις κοντά στην αφετηρία και τον τερματισμό, δίπλα οι Κορίνθιοι με τους Σικυώνιους και παραπέρα όλοι οι υπόλοιποι. Βαλαβάνης 2004, σ. 328

122. Καραδέσος 2012, σ. 68

123. Broneer 1973, σ. 57

124. Miller 1992, σ. 25, εικ. 41, 42

ταίο οι συγγένειες ίσως είναι περισσότερες λόγω γεωλογικών ομοιοτήτων και όμοιου γεωγραφικού ανάγλυφου. Και στα δύο παραδείγματα πάντως φαίνεται πως δεν ήταν απαραίτητη η διαμόρφωση των πρानών έως την κορυφή, ούτε υπήρχαν ενδείξεις μνημειακής απόληξης με περιμετρική τοξοστοιχία όπως στη Μεσσήνη¹²⁵ ή στο Παναθηναϊκό στάδιο¹²⁶. Ούτε στη Σικυώνα υπάρχουν τέτοιες ενδείξεις από τη γεωφυσική έρευνα ούτε από την επιφανειακή, πλην μιας λιθόπλινθου στο επάνω φυσικό άνδηρο δυτικά, που δεν πρέπει να σχετίζεται.

2. Γραφική αποκατάσταση πρानών στο βόρειο άκρο

Χωρίς σαφή δεδομένα από ανασκαφική έρευνα, είναι αδύνατος ο προσδιορισμός της ακριβούς μορφής των πρानών για τους θεατές και γενικότερα πώς γίνεται η μετάβαση από το δάπεδο του στίβου προς τα εδώλια. Για την τελείως ενδεικτική γραφική αποκατάσταση που παρουσιάζεται κατωτέρω, χρησιμοποιήθηκαν οι παραδοχές:

α) για το πλάτος του στίβου,

β) για το ότι η αρχική κλίση του δαπέδου του στίβου στο σημείο συνάντησης με τους αναλημματικούς τοίχους των πρानών, όπως αυτή εκτιμήθηκε από την κλίση 0.55 %

γ) η αρχική κλίση των πρानών δε διαφέρει σημαντικά σε σχέση με την υφιστάμενη κλίση του εδάφους κοντά στους αναλημματικούς τοίχους.

Με τις ανωτέρω παραδοχές φαίνεται να επιβεβαιώνεται και πάλι η ύπαρξη ορθοστατών οριοθέτησης του θεάτρου, καθώς εάν προεκταθούν οι υφιστάμενες κλίσεις του εδάφους προς το στίβο, υπερβαίνουν κατά πολύ τις θεωρητικές θέσεις των αυλάκων παροχής ύδατος.

Αναλυτικότερα, για το ανατολικό πρανές προκύπτει αρχική κλίση περί τις 5° και ύψος διάταξης ορθοστατών (βάση, κορμός, στέψη) 1.24 m προς το στίβο. Στο άλλο άκρο, προς το θέατρο, φαίνεται να έχει χαθεί αρκετό οικοδομικό υλικό, κυρίως με τη διάνοιξη του ύστερου αγροτικού δρόμου¹²⁷. Το μέγιστο ύψος του τοίχου υπολογίζεται στα 4.5 m από τη στάθμη θεμελίωσης, η οποία είναι σήμερα ορατή και στο ίδιο επίπεδο με την ορατή βαλβίδα. Το οικοδομικό υλικό πρέπει ακόμα να βρίσκεται επί τόπου κάτω από βαθιά επίχωση. Η στάθμη δαπέδου της θολωτής διόδου του γειτονικού αρχαίου θεάτρου μπορεί να δώσει μια εικόνα του όγκου των προσχώσεων σήμερα.

Προς τα ΝΔ το ανατολικό πρανές συνέχιζε λίγα μόνο μέτρα με την κλίση των 5°. Στη συνέχεια συναντά τα σκαμμένα μέτωπα του φυσικού αναβαθμού του εδάφους, οπότε ακολουθεί μια πιο απότομη ανωφέρεια, που θυμίζει έντονα το ανατολικό πρανές του ύστερου σταδίου στην Ισθμία. Παραμένει ανοιχτό το ερώτημα, εάν το πρανές σταματούσε στο σημείο συνάντησής του με τη βραχόπλακα πωρόλιθου, οπότε εκεί ίσως είχε διανοιχτεί κάποιου τύπου διάδρομος ως διάζωμα.

Το δυτικό πρανές φαίνεται να είχε διαφορετική κλίση, περί τις 9°¹²⁸. Τούτο

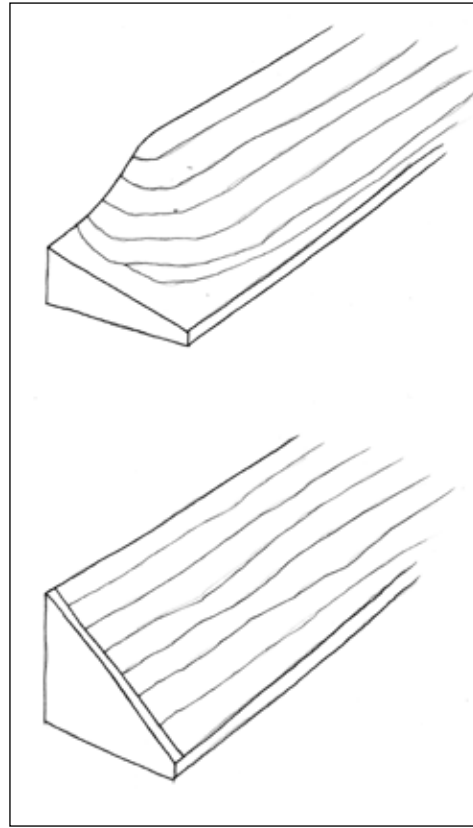
125. Θέμελης 1988, σ. 88

126. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 28

127. Lolos-Gurley 2011, σ. 121

128. Πρόκειται για παραδοχή, που προσεγγίζει την υφιστάμενη κλίση του εδάφους. Η ίδια

σημαίνει ότι απαιτείτο μια διάταξη ορθοστατών μεγαλύτερη, εκτιμώμενου ύψους ~ 1.60 m. Σε αυτή την περίπτωση ο αναλημματικός τοίχος δεν έχει χάσει σημαντική ποσότητα οικοδομικού υλικού, το οποίο πιθανότερα βρίσκεται ακόμα θαμμένο εκεί. Σημειωτέον ότι η σημερινή στάθμη του εδάφους είναι τουλάχιστον 1.5 m πάνω από την εκτιμώμενη αρχική. Ο τοίχος απόληγε πάνω στο μεγάλο υπόλειμμα κροκαλοπαγούς πετρώματος και ενδεχομένως συνέχιζε προς την άλλη διεύθυνση (Νοτιοδυτικά) μέχρι να συναντήσει το μέτωπο του φυσικού αναβαθμού του εδάφους. Η μορφή του ανάγλυφου στο σημείο αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το δυτικό πρανές συνέχιζε με την ίδια κλίση μέχρι τη σφενδόνη. Ως όριο φαίνεται να είχε τις κατακόρυφες παρειές της

Εικ. 18: Επίλυση στο άκρο του ανατολικού πρανούς θεατών (πάνω) που εξασφαλίζει χαμηλότερο τοίχο αντιστήριξης από αυτόν που κανονικά θα χρειαζόταν με τη δεδομένη κλίση του εδάφους.

βραχόπλακας ωλίθου, η οποία στο ΝΔ μέρος έχει διασπαστεί σε επιμέρους ογκοτεμάχια, που έχουν καταρρεύσει μέσα στο χώρο του σταδίου.

Το ότι προκύπτουν διαφορετικές κλίσεις για κάθε πρανές δεν είναι παράδοξο, αντίθετα είναι σύνηθες¹²⁹. Κοινό στοιχείο και των δύο είναι πως προβάλλουν ελεύθερα για λίγα μέτρα ως προεξοχές από το τεχνητά διαμορφωμένο ανάγλυφο του εδάφους. Πρόκειται ίσως για μια τεχνική επίλυση της συγκράτησης των πρανών. Ειδικά για το δυτικό, αν αφηνόταν με την απότομη κλίση ως την άκρη, θα χρειαζόταν ένας ψηλός αναλημματικός τοίχος. Το υλικό υπήρχε σε αφθονία, αλλά το ύψος του (μέγιστο περί τα 16 m) καθιστούσε απαγορευτική την ευστάθειά του. Αντίθετα, με το σταδιακό χαμήλωμα της κλίσης δημιουργείται ένα αντέρεισμα εν μέρει χωμάτινο, που στηρίζεται σε ένα σαφώς χαμηλότερο αναλημματικό τοίχο.

3. Υποθέσεις για εδώλια

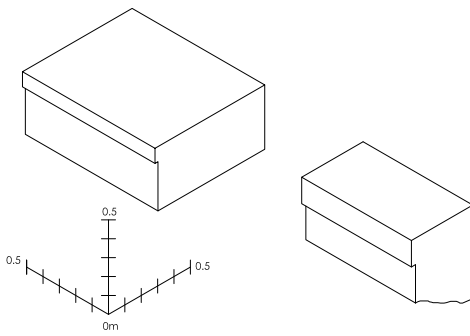
Παραμένει ανοιχτό το θέμα πώς ήταν διαμορφωμένα τα πρανή, δηλαδή αν ήταν χωμάτινα ή στρωμένα με κάποιου είδους εδώλια. Η λογική του Δίου απαντάται αυτούσια σε ύστερες παρεμβάσεις στο βουλευτήριο της Σικυώνας¹³⁰. Εξίσου πιθανές είναι επίσης διατάξεις με λιθόπλινθους, όπως σε Επίδαυρο και

κλίση υπολογίστηκε στη Νεμέα, στο σημείο διασταύρωσης του πρανούς με τους τοίχους αντιστήριξης της υπόγειας θολωτής διόδου. Βλ. Miller 1992, εικ. 108

129. Π.χ. Πρώιμο στάδιο Ισθμίας το ένα πρανές 8°, 22' και 5° το άλλο. Ομοίως στην Ολυμπία 9° και 4°.

130. Philadelphus 1926, Ορλάνδος 1953 σ. 185-186

Εικ. 19: Δύο λίθοι από ασβεστίτικο ψαμμίτη, βρέθηκαν στα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και θα μπορούσαν να ταυτιστούν με εδώλια.

Ισθμία, ή να ήταν τελείως απλό, όπως στη Νεμέα. Η πιο στέρεη υπόθεση αφορά στο πώς ορίζονται τα πρανή στη βάση της, όπως αναλύθηκε παραπάνω με ζώνη ορθοστατών ή λιθόπλινθων. Άλλωστε ίσως είναι η μόνη αποδεκτή λύση, καθώς οι ογκώδεις οπτικώς αναλημματικοί τοίχοι δεν είναι φυσικό ούτε σχεδιαστικά εφικτό να απολήγουν με απλό τρίγωνο στο έδαφος.

Από εκεί και πάνω θα μπορούσαν να απαντώνται μεικτά συστήματα ή λίγες σειρές να είναι με λίθινα εδώλια ή ένα από τα σκέλη ή μόνο η σφενδόνη κλπ. Δύο λίθοι στο λιθοσωρό, από καστανέρυθρο παρόλιθο, θα μπορούσαν να είναι εδώλια; Το πρώτο μέλος έχει γενικές διαστάσεις 0.81 m X 0.67 m και μέγιστο σωζόμενο ύψος τα 0.375 m, ωστόσο είναι πολύ διαβρωμένη η άνω παρειά της, που κατά τόπους χάνει αρκετά εκατοστά της τελικής της επιφάνειας. Το ενδιαφέρον είναι πως παρουσιάζει κατά μήκος και άνω ταινία σε προεξοχή 1.8 cm και πλάτος 8 cm.

Παρόμοιο μέλος βρέθηκε δυτικότερα στο λιθοσωρό διαστάσεων 0.670 m X 0.475 m και μέγιστου ύψους 0.495 m. Όμως η κάτω έδρα του είναι εξωτερικά θραυσμένη. Το μέλος επίσης έχει ταινία ύψους περίπου 12.5 cm – 14 cm και σε 2.5 cm προεξοχή. Ενδεχομένως η κάτω παρειά ήταν πάντα έτσι και ήταν βολικό για το πάκτωμα του λίθου στο έδαφος. Ίσως μάλιστα αποτελούσε την πρώτη σειρά εδωλίων που οριοθετούσαν τα πρανή. Τα δύο κομμάτια θα μπορούσαν να είναι εδώλια, η απλή ταινία παραπέμπει σε εδώλια Μεσσήνης και Δελφών, ωστόσο θα μπορούσαν να ανήκουν εξίσου σε άλλα σύνολα.

Ο Hayward αναφέρει ότι βρήκε το μόνο εδώλιο από παρόλιθο κοίλου στα ΒΔ του σταδίου και αναφέρει τις διαστάσεις του: 108 cm X 82 cm X 36 cm¹³¹, το οποίο όμως δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε. Στην σφενδόνη, έχει σκαφτεί ένα μονοπάτι από πρόβατα. Εκεί βρέθηκαν θραύσματα λευκά ανά ομάδες, τα οποία είναι μάλλον μάργα και όχι κατεστραμμένα εδώλια.

Επίσης, εντοιχισμένο στην είσοδο του γειτονικού Μουσείου είναι ένα κάθισμα με ερεισίνωτο, που δεν συσχετίζεται με το θέατρο, ωστόσο δεν μπορεί να θεωρηθεί -για κάποιο προφανή λόγο- ότι ανήκει στο στάδιο. Ας αναφερθεί όμως ότι στην Ισθμία ο στίβος φαίνεται στη σφενδόνη να περικλειόταν από μια παρόμοια σειρά καθισμάτων, για τους κριτές¹³².

Τέλος στο ΝΑ του κοίλου, πλάι στο χωματόδρομο αναφέρθηκαν εδώλια λαξευμένα στο βράχο. Ωστόσο φαίνεται στην πραγματικότητα να είναι λεξεύματα λατόμησης, αύλακες κλπ. επί ογκώδους τεμαχίου βραχόπλακας που έχει καταπέσει λόγω διάβρωσης από υψηλότερο σημείο.

Η ωφέλιμη επιφάνεια χώρου για τους θεατές είναι περίπου 8700 m². Έχοντας ως παραδοχή πως κάθε άνθρωπος καταλαμβάνει 0.50 m² προκύπτει ένας μέγιστος αριθμός περί τους 17500 θεατές¹³³.

131. Hayward, υπό έκδοση

132. Broneer 1973, σ. 59

133. Με την ίδια παραδοχή ο Hayward υπολόγισε 21000 θεατές για το ύστερο στάδιο της

4. Η ιδιομορφία των ανισοσκελών πρανών θεατών

Μένει να εξεταστεί, γιατί τα δύο πρανή είναι ανισοσκελή, από τη στιγμή μάλιστα που δεν υπήρξε κάποιο προφανές εμπόδιο από την άποψη της γεωμορφολογίας. Το αρχικό φρύδι του βράχου ήταν σύμφωνα με τον Hayward στην ίδια ευθεία με τον ανατολικό τοίχο του πρανού¹³⁴. Συνεπώς και το δυτικό θα μπορούσε να έχει το ίδιο μήκος, πράγμα που υποστηρίζει ο ερευνητής πως έτσι ήταν αρχικά και στη συνέχεια μίκρυνε. Εδώ προτείνεται πως διαμορφώθηκε έτσι εξ αρχής. Το γιατί βέβαια μπορεί καθαρά να στηριχτεί σε δύο ει-
κασίες:

Α) Ο σχεδιασμός του σταδίου προέβλεπε στο σημείο αυτό κάποιο οικοδόμημα.

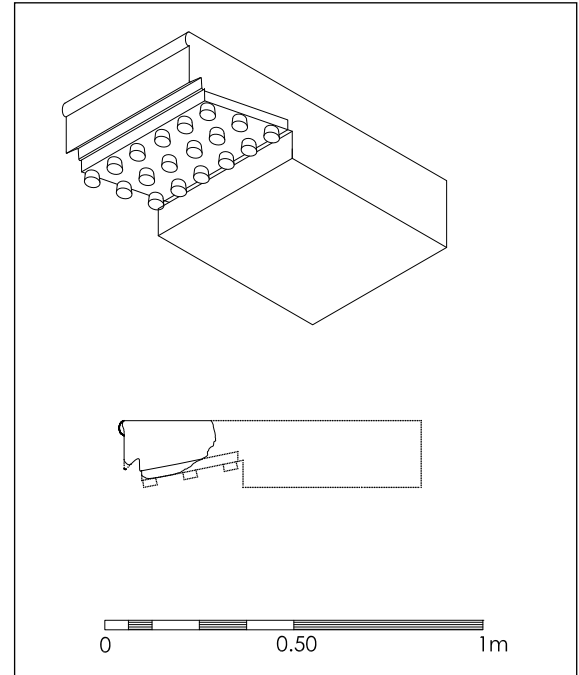
Β) Ήταν ηθελημένος χειρισμός, για λόγους που σχετίζονται με την είσοδο των αθλητών στον αγωνιστικό χώρο.

Ας εξετάσουμε την πρώτη περίπτωση. Εντός ενός σταδίου απαντώνται μικρότερες κατασκευές, με συνηθέστερη μια ειδική εξέδρα για τους Ελλανοδίκες, η οποία χωροθετείται στη βαλβίδα μεταξύ 1/6 και 1/2 του μήκους του στίβου. Άλλοτε είναι εντελώς αυτόνομα (Ολυμπία, Δήλος, Νεμέα, Ίσθμια) ή άλλοτε εντάσσεται στα εδώλια του θεάτρου (Παναθηναϊκό, Δελφοί, Επίδαυρος, Ρόδος). Στην προκείμενη περίπτωση θα μπορούσε να είναι σε αυτό το σημείο μια μνημειακή εξέδρα για επισήμους, ιερείς, άρχοντες ή ακόμα και για τον ιδρυτή της πόλεως, Δημήτριο.

Άλλου τύπου κτίσματα ήταν βωμοί (Ολυμπία), κρηναία οικοδομήματα (Δελφοί), ή κάποιο λατρευτικό κτήριο, ναΐσκος, μαισωλείο ή ηρώον με χαρακτηριστικότερο το Ηρώον της Μεσσήνης¹³⁵.

Ήταν ένα κτήριο μορφής δωρικού ναού εξολοκλήρου από ασβεστόλιθο, χωροθετημένο νοτίως του σταδίου. Αναλόγως στη Σικύωνα, στο εξεταζόμενο σημείο θα μπορούσε να υπήρχε ένα παρόμοιο κτίσμα.

Τα αρχιτεκτονικά μέλη από εξαιρετικής ποιότητας λευκό παρόλιθο που βρέθηκαν στο λιθοσωρό, θα μπορούσαν να συνθέσουν ένα κτίσμα δωρικού ρυθμού, καθώς βρέθηκαν ένας σπόνδυλος και θραύσμα δωρικού γείσου, όπως και ημικιονίσκος μαζί με άλλα μέλη που αποτελούσαν βαθμίδες, βάσεις ορθοστατών και ορθοστάτες. Το πρόβλημα είναι πως κανένα τεμάχιο δε βρέθηκε έστω κοντά σε αυτό το σημείο, πράγμα που σημαίνει ότι όλες οι υποθέσεις είναι έωλες. Η συγκεκριμένη θέση πάντως ευνοεί ένα κτίσμα λατρείας ή απόδοσης τιμών, καθώς αποτελεί τη ζεύξη μεταξύ κοίλου σκαμμένου στο έδαφος και αφετηρίας στην αναλημματική κατασκευή, ολοκληρώνοντας λειτουργικά και μορφολογικά το στάδιο.

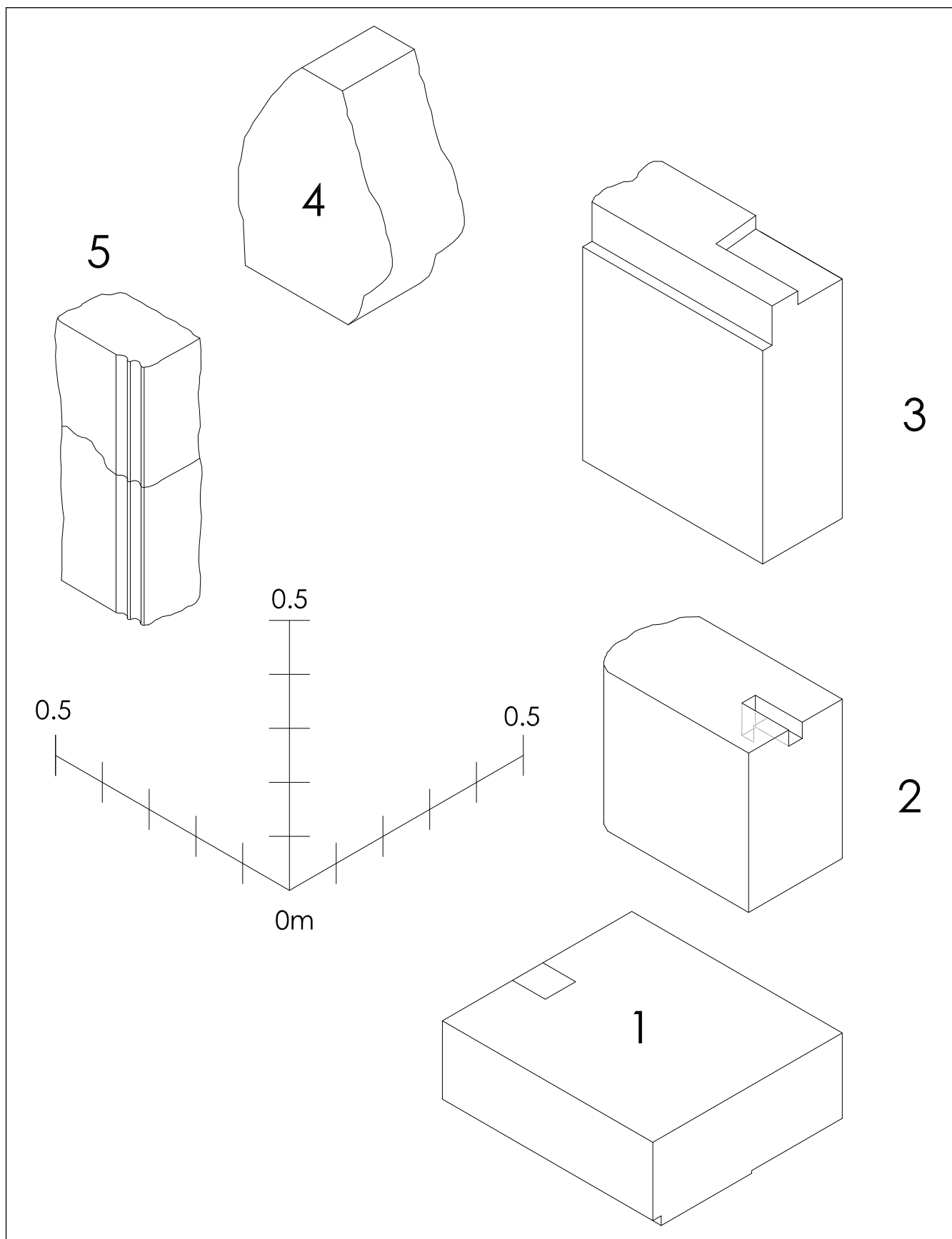

Εικ. 20: Θραύσμα από δωρικό γείσο.

Ίσθμιας, 12100 για τη Νεμέα και το κολοσσιαίο νούμερο 42760 άτομα για το στάδιο της Ολυμπίας. Hayward 1981, σ. 222

134. Hayward, υπό έκδοση

135. Θέμελης 1988, σ. 89

Εικ. 21: Διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη από λευκό πωρόλιθο: 1) Βαθμίδα με υποτομή και πιθανή απολάξευση εντορμίας μεταλλικού συνδέσμου για αρπαγή του μολύβδου, 2) Θραύσμα από τοιχοβάτη με εντορμία υποδοχής μεταλλικού συνδέσμου Π, η μόνη που εντοπίστηκε σε αρχιτεκτονικό μέλος, 3) Ορθοστάτης (:) με οριζόντια ταινία σε εσοχή και εντορμία πελεκύνου (:) συνδέσμου, 4) Θραύσμα από λιθόπλινθο, 5) Δύο θραύσματα από ιωνικό (:) ημικίονα με ραβδώσεις, που φέρουν λευκό επίχρισμα. Στο ένα θραύσμα εντοπίζονται ίχνη κονιάματος από δεύτερη χρήση.

5. Κρυπή δίοδος και αποδυτήριο

Ωστόσο η ανισοσκελής μορφή των πρानών του σταδίου θα μπορούσε να σχετίζεται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με την είσοδο των αθλητών στον αγωνιστικό χώρο. Βέβαια το ένα ενδεχόμενο δεν αναιρεί απαραίτητα τον προηγούμενο συλλογισμό, ωστόσο απαιτεί περισσότερες εξηγήσεις.

Μετά τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου παγιώνεται το στάδιο ως ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο με έναν άλλο κτηριακό τύπο, το αποδυτήριο¹³⁶. Στάδιο και αποδυτήριο ενώνονται μεταξύ τους δια μέσου μιας υπόγειας θολωτής διόδου, της κ ρ υ π τ ή ς. Η κρυπή εξυπηρετούσε αθλητές και Ελλαοοδίκες, ποτέ το κοινό. Στόχος αυτού του αρχιτεκτονικού στοιχείου ήταν η πρόκληση έκπληξης στους θεατές, καθώς έβλεπαν ξαφνικά τους αθλητές να ξεπροβάλλουν στον αγωνιστικό χώρο¹³⁷.

Σύμφωνα με τον Μίλλερ, σε όσα στάδια υπάρχει θολωτή είσοδος, υπάρχει και αποδυτήριο ή σχετίζεται με κάποιο κτήριο που έχει αποδοθεί ως παλαιστρα, όπως π.χ. στην Επίδαυρο¹³⁸.

Στην περίπτωση της Ολυμπίας το αποδυτήριο ήταν ουσιαστικά ένα ξύλινο στέγαστρο στην «αυλή» πίσω από τη στοά της Ηχούς¹³⁹. Το αποδυτήριο της Νεμέας είναι ένα περίπου τατράγωνο σε κάτοψη κτήριο με κεντρική αυλή και περιστύλιο¹⁴⁰. Οι τοίχοι είχαν λίθινο θεμέλιο και ορθοστάτες στη βάση και συνέχιζαν παραπάνω με ωμές πλίνθους.

Οι κίονες του περιστυλίου ήταν δωρικού ρυθμού με ραβδώσεις και η κεράμωση από λακωνικά κεραμίδια. Κατά την εκτίμηση του Miller, περαιτέρω ανασκαφές στο ύστερο στάδιο της Ισθμίας και στη Σικυώνα, θα φέρουν στο φως παρόμοιες διατάξεις με της Νεμέας¹⁴¹. Στη Σικυώνα ειδικά ο συλλογισμός του βασίζεται στην ύπαρξη των δύο μοναδικών για την εποχή τους θολωτών παρόδων του θεάτρου (κατασκευαστική λογική με ξεκάθαρες μακεδονικές επιρροές).

Πρέπει λοιπόν να εξεταστεί στο στάδιο της Σικυώνας η πιθανή χωροθέτηση ενός αποδυτηρίου και συνακόλουθα η διάνοιξη ενδεχομένως μιας θολωτής διόδου, χάριν του εντυπωσιασμού και του ξαφνιάσματος του πλήθους.

Η μορφολογία του εδάφους δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την ύπαρξη υπόγειας διόδου προς τη σφενδόνη, όπως π.χ. στο Παναθηναϊκό στάδιο¹⁴², ούτε κατά μήκος των πρानών, τουλάχιστον στο ΝΑ σκέλος του σταδίου. Δύο είναι τα πιθανά σενάρια, η είσοδος των αθλητών να γινόταν ή από τα Βορειοανατολικά ή από τα Βορειοδυτικά.

Στην πρώτη περίπτωση, της εισόδου δηλαδή των αθλητών από τα βορειοανατολικά (ΒΑ), το αποδυτήριο λογικά θα έπρεπε να βρίσκεται ανατολικά της αναλημματικής κατασκευής. Οι αθλητές σε αυτή την περίπτωση

136. Miller 1992, σ. 222

137. Romano 1981, σ. 234

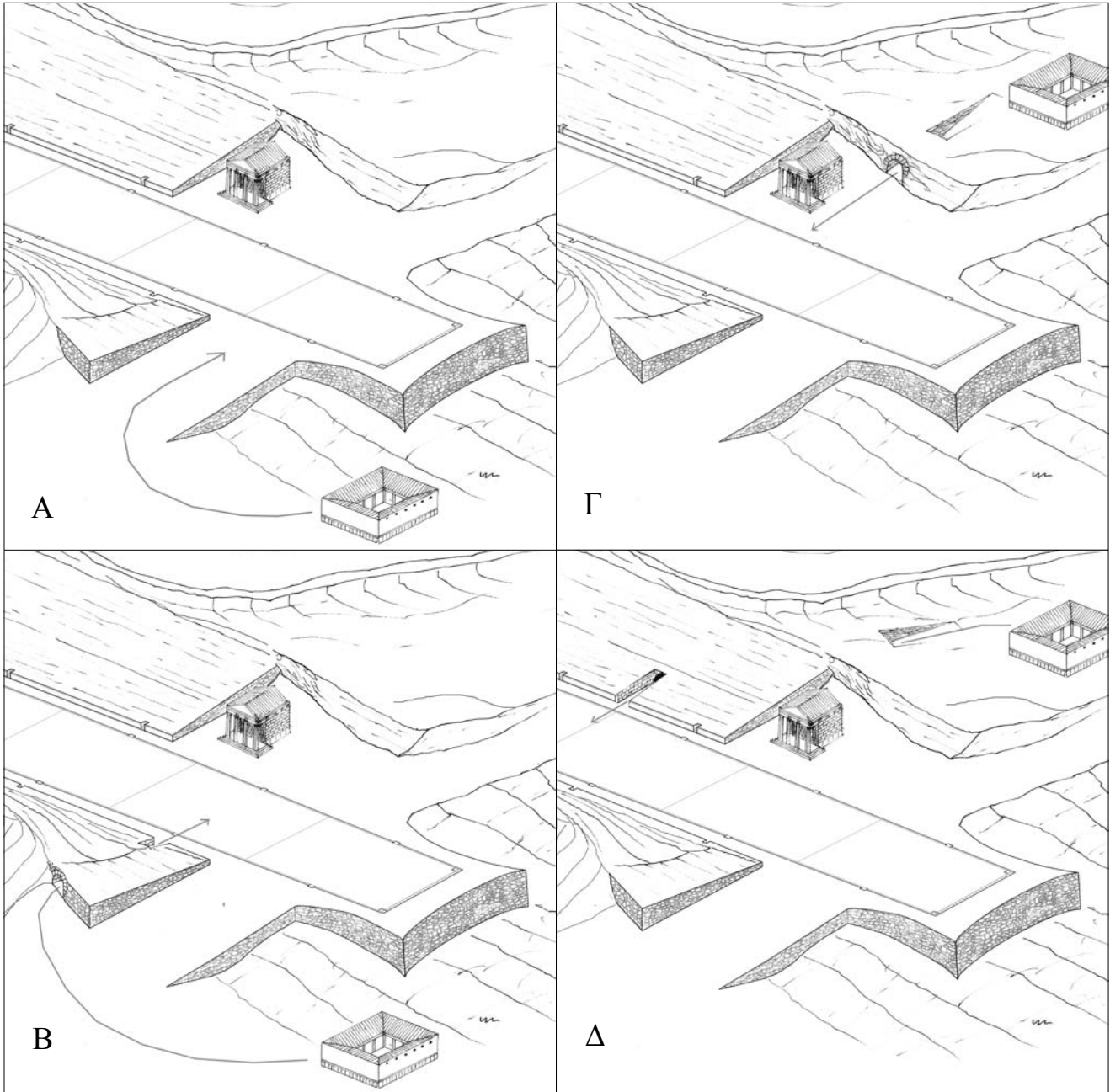
138. Miller 1992, σ. 178

139. Ο.π., σσ. 190, 194-195

140. Ο.π. σ. 145

141. Ο.π. σ. 222

142. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ. 27

Εικ. 22: Υποθετικά σενάρια διευθέτησης κρυπτής διόδου και αποδυτηρίου: Α) Αποδυτήριο ανατολικά του τρίπλευρου αναλήμματος και απευθείας είσοδος αθλητών στο χώρο. Ίσως στηνόταν πρόχειρη ασπίδα από ξύλο για αυτό το σκοπό. Β) Αποδυτήριο ανατολικά του τρίπλευρου αναλήμματος και κρυπτή διόδος όπισθεν του ανατολικού πρανούς θεατών. Γ) Αποδυτήριο στα δυτικά με κρυπτή διόδο επαπτομενικά στην μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος. Δ) Αποδυτήριο στα δυτικά με κρυπτή διόδο όπισθεν της μάζας κροκαλοπαγούς πετρώματος και έξοδο στο 3^ο πλέθρο του στίβου.

θα καλούνταν να ανηφορίσουν από τα ΒΑ και, είτε να εισέλθουν στον αγωνιστικό χώρο μέσω υπόγειας διόδου ανοιγμένης στο σκέλος που προεξέχει στο ανατολικό πρανές από το φυσικό έδαφος (σημειωτέον ότι το σημείο αυτό απέχει 200 πόδια από το στίβο, όσο και της Νεμέας), είτε απλώς να φανερωθούν στο στίβο προχωρώντας παράλληλα με τον αναλημματικό τοίχο του ανατολικού πρανούς. Αν όμως τα δύο πρανή είχαν το ίδιο μήκος και οι αναλημματικοί τοίχοι κατέναντι ευθυγραμμισμένοι, οι θεατές του δυτικού πρανούς, ιδιαίτε-

ρα όσοι είχαν καταλάβει θέσεις προς το βόρειο άκρο του, θα είχαν ήδη εντοπίσει τους αθλητές να ανηφορίζουν, πολύ πριν αυτοί εισέλθουν στο στίβο. Ο ενθουσιασμός τους ή οι όποιες αντιδράσεις τους θα πρόδιδαν το γεγονός στο πλήθος των απέναντι καθήμενων, οι οποίοι θα χρειάζονταν περισσότερο χρόνο, ώσπου να δουν τον πρώτο αθλητή να εισέρχεται στο στάδιο. Αναιρείται με άλλα λόγια το στοιχείο της ταυτόχρονης εκπλήξεως για όλους τους θεατές.

Αφαιρώντας όμως ένα τμήμα του πρανούς στα ΒΔ, με τη δημιουργία του αναλημματικού τοίχου σε σημαντική υποχώρηση από τον απέναντί του, μειώνεται κατά τι η χωρητικότητα του σταδίου, αλλά εξασφαλίζεται ότι όλοι οι θεατές θα δουν ταυτόχρονα τους αθλητές να εισέρχονται στο στίβο για να αγωνιστούν, παρά την έλλειψη κρυπτής¹⁴³. Ο συλλογισμός αυτός αποδίδει στον αρχιτέκτονα του σταδίου την ηθελημένη μείωση του ενός σκέλους των πρανών, έτσι ώστε να επιτευχθεί το αναγκαίο στοιχείο της εκπλήξεως για όλους τους θεατές. Ταυτόχρονα έμενε χώρος διαθέσιμος για ένα κτήριο λατρείας ή απόδοσης τιμών. Βέβαια σε αυτή την εκδοχή προβάλλουν ερωτήματα, για το πόσο μακριά ήταν το αποδυτήριο και για το παράδοξο να μειώνονται σημαντικά οι θέσεις θεατών χάριν της εκπλήξεως.

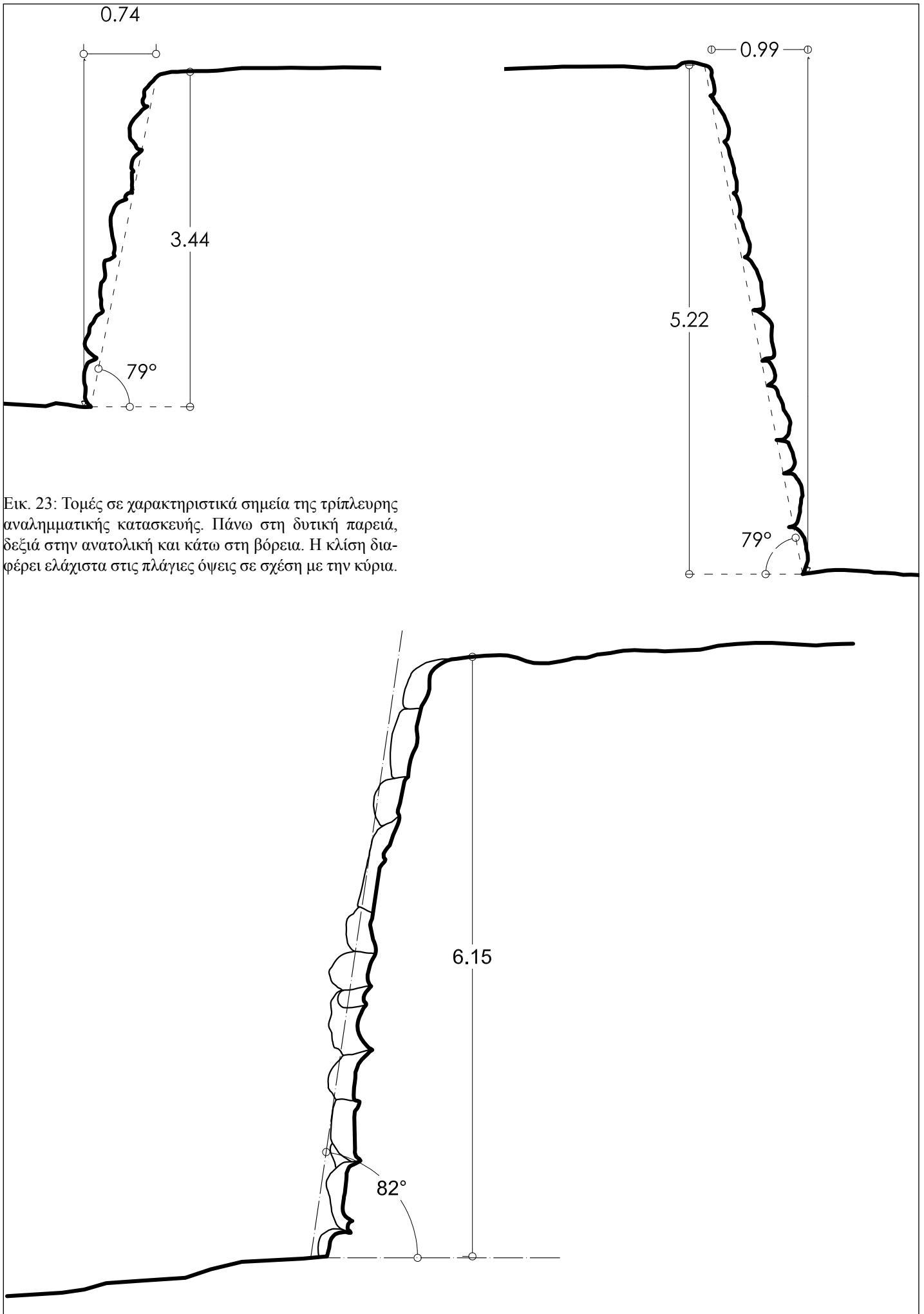
Στη δεύτερη περίπτωση, δηλαδή να εισέρχονταν οι αθλητές στο στίβο από τα βορειοδυτικά (ΒΔ), θα πρέπει να φανταστούμε την ύπαρξη θολωτής διόδου (κρυπτής) προς αυτή την κατεύθυνση. Ευθύς εξαρχής αποκλείεται ο σωζόμενος τοίχος του δυτικού αναλήμματος να αποτελούσε μέρος της θολωτής διόδου, αφού τερματίζει πάνω στην υφιστάμενη μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος. Ωστόσο στη βόρεια απόληξη αυτού του φυσικού σχηματισμού μοιάζει να έχει λαξευτεί η άκρη του ευθεία και κατακόρυφα. Πίσω από αυτό το σημείο το έδαφος ανηφορίζει ελαφρώς και οδηγεί σε ένα φυσικό άνδηρο, σε άμεση επαφή με το στάδιο αλλά και οπτικώς απομονωμένο, σχεδόν πλάι στο τείχος μεταξύ των δύο φυσικών αναβαθμών της ελληνιστικής ακρόπολης.

Μπορεί λοιπόν σε αυτό το σημείο να χωροθετείται το αποδυτήριο ή ακόμα και μια παλαίστρα ή γυμνάσιο για την προπόνηση των νέων σε άμεση επαφή με το στάδιο, που θα λειτουργούσε αντί παραδρομίδας ή ξυστού.

Η κρυπτή, εφόσον υπήρξε, ένωσε τους δύο χώρους. Οι αθλητές και οι Ελλανοδίκες εισέρχονταν στον αγωνιστικό χώρο πλάι ίσως από το λατρευτικό κτήριο, απέδιδαν εκεί τιμές και στη συνέχεια λάβαιναν θέσεις στην αφετηρία επί του αναλήμματος. Σε αυτή την περίπτωση ωστόσο, το στοιχείο της εκπλήξεως αναιρείται, καθώς οι θεατές -αυτή τη φορά οι καθήμενοι στο ανατολικό πρανές- θα έβλεπαν πρώτοι τους αθλητές να εισέρχονται στο στίβο.

Τέλος αξ σημειωθεί ότι ένα αποδυτήριο διαστάσεων του αντίστοιχου της Νεμέας άνετα χωρούσε στον κενό χώρο, επιπλέον ο σπόνδυλος στα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη θα μπορούσε κάλλιστα να ανήκει σε αυτό. Όλα όμως αποτελούν ουσιαστικά υποθέσεις εργασίας και μόνο ως οδηγός για στοχευμένες έρευνες με γεωραντάρ θα μπορούσαν να εκληφθούν. Οριστικές απαντήσεις θα δώσει στις ανωτέρω υποθέσεις μια ενδεχόμενη δοκιμαστική τομή σε αυτό το σημείο.

143. Για την είσοδο των αθλητών στον αγωνιστικό χώρο στήνονταν πρόχειρες αψίδες από ξύλο. Romano 1981, σ. 231

Εικ. 23: Τομές σε χαρακτηριστικά σημεία της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής. Πάνω στη δυτική παρειά, δεξιά στην ανατολική και κάτω στη βόρεια. Η κλίση διαφέρει ελάχιστα στις πλάγιες όψεις σε σχέση με την κύρια.

ΤΡΙΠΛΕΥΡΗ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

1. Μορφολογικά στοιχεία, τρόπος δομής

Το στοιχείο ταυτότητας του σταδίου της Σικυώνας είναι η τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή από μεγάλους κροκαλοπαγείς λίθους. Χτίστηκε για να συγκρατεί το ανάχωμα, πάνω στο οποίο απολήγει ο στίβος και έγινε για να επεκταθεί ο αγωνιστικός χώρος με μπάζωμα. Θυμίζει βάση υπερμεγέθους οχυρωματικού πύργου που ξεπροβάλλει στο τοπίο. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα τεχνητό άνδηρο με ελεύθερες τις τρεις πλευρές του, που περικλείει μια επιφάνεια 616.15m². Οι διαστάσεις των πλευρών του είναι 23.34m η βορειοδυτική, 34.37m η βορειοανατολική κύρια όψη και 23.24m η νοτιοανατολική πλευρά, η οποία συναντάται με ένα άλλο τοίχο σωζόμενο σε μήκος περίπου 13m με κατεύθυνση ανατολικά. Κάθε παρειά του αναλήμματος είναι κυρτή, στρέφοντας τα κοίλα προς τα έξω, καθεμιά με διαφορετικό βέλος καμπυλότητας. Η βορειοδυτική παρειά έχει το μικρότερο, 1.57m στο μέσον του μήκους, ακολουθεί η νοτιοανατολική με βέλος 2.28m, ενώ το μεγαλύτερο παρατηρείται στην κύρια όψη, τη βορειοανατολική με βέλος 2.99m. Η καμπύλη που προσεγγίζει με τον καλύτερο τρόπο τη χάραξη των τοίχων είναι απλά τμήματα κύκλων, με ακτίνες 39.50m, 31.25m και 46.25m αντίστοιχα για τις ΒΔ, ΝΑ και ΒΑ πλευρές του αναλήμματος.

Στις γωνίες οι πλευρικοί τοίχοι συναντώνται σε κάτοψη περίπου υπό γωνία 60° (58°-59°). Όπως είναι συνηθισμένο σε αναλημματικές κατασκευές η παρειά των τοίχων αποκλίνει από την κατακόρυφο εισέχοντας προς τα μέσα με κλίση. Οι αρχιτέκτονες της *Expédition* και ο Ορλάνδος τη σημειώνουν 82° στη βόρεια πλευρά του αναλήμματος¹⁴⁴, ενώ στις πλάγιες είναι μεταξύ 79° και 80°. Επιπλέον οι αρμοί των λίθων ανά στρώση δεν είναι οριζόντιοι, αλλά με κατωφέρεια προς το εσωτερικό¹⁴⁵, στοιχείο που δυσχεραίνει την αποστράγγιση υδάτων. Σε δύο τουλάχιστον θέσεις εντοπίστηκαν αύλακες αποστράγγισης στην άνω παρειά των λίθων¹⁴⁶.

Η τοιχοποιία αποτελείται κατά πλάτος από δύο σειρές λίθων που πλέκονται μεταξύ τους, ενώ ανά διαστήματα τοποθετούνται διάτονοι λίθοι. Το πάχος της ποικίλει μεταξύ 1.60m και 1.80m.

Στη συντριπτική πλειονότητά τους οι λίθοι έχουν σε όψη 4 πλευρές, αρκετές φορές με μικρές αποτμήσεις στις γωνίες. Επιπλέον δύο τουλάχιστον παρειές, άνω και κάτω, είναι χονδρικά παράλληλες, αλλά μπορεί το ίδιο να ισχύει και για τις πλάγιες ευχές. Δεν τηρούνται ενιαίες στρώσεις καθ' ύψος ούτε έχουν το ίδιο πάχος. Αντί για ενιαίες στρώσεις σε όλο το μήκος διακρίνονται αυτοτελείς ενότητες λίθων. Αυτές αντιστοιχούν στις φάσεις σταδιακής τοποθέτησης

144. Ορλάνδος 1955, σ. 206

145. Ο.π.

146. Πρόκειται για συνήθη πρακτική, που εφαρμοζόταν σε διάτονους λίθους, κάτι που δεν ισχύει στα δύο παραδείγματα που εντοπίστηκαν. Ενίοτε η απόληξη γινόταν με έντεχνα κατεργασμένη υδρορόη, που επίσης δε διαπιστώθηκε στο στάδιο της Σικυώνας. Βλ. Winter 1971, σ. 150

λίθων με περίπου ίδιο ύψος. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως δεν τηρείται το οριζόντιο επίπεδο στις στρώσεις. Αντιθέτως αποκλίνουν προς τα επάνω ή προς τα κάτω συνήθως $\pm 3^\circ$. Τυχόν κενά στους αρμούς κλείνονται με μικρότερους τριγωνικούς λίθους ή πλακοειδείς, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα ενιαίο επίπεδο έδρασης της υπερκείμενης στρώσης. Κάποιοι λίθοι (μερικοί άνω των 4 πλευρών) υπερβαίνουν το ύψος μιας στρώσης εξασφαλίζοντας την κατακόρυφη σύνδεσή τους¹⁴⁷.

Από όλες τις παραπάνω παρατηρήσεις καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η τοιχοποιία χτίστηκε κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δομής¹⁴⁸. Είναι μια λογική δόμηση απόλυτα συμβατή με το διαθέσιμο πέτρωμα, που ισορροπεί ανάμεσα στην οικονομία κατεργασίας των λίθων και την ταχύτητα τοποθέτησης (βλ. παρακάτω κεφάλαιο). Η φύση του διαθέσιμου πετρώματος βοηθά επίσης στην αντοχή της κατασκευής έναντι της υγρασίας, καθώς ο κροκαλοπαγής λίθος συνήθως χρησιμοποιείται στα θεμέλια κτηρίων, ώστε η ανερχόμενη υγρασία να μη φτάσει στους ευαίσθητους πωρόλιθους της ανωδομής¹⁴⁹.

Από στατική άποψη¹⁵⁰ το τρίπλευρο ανάλημμα αποτελεί μια πρωτότυπη αρχιτεκτονική σύλληψη, βασισμένη στη λογική των φραγμάτων νερού. Ένας ευθύγραμμος τοίχος αντιστήριξης τείνει να ανατραπεί περί την εξωτερική πλευρά της βάσης του. Αν ο ίδιος τοίχος ήταν καμπύλος, τότε η βάση του έχει απομακρυνθεί από τον θεωρητικό άξονα περιστροφής που είναι η χορδή της καμπύλης, πράγμα που σημαίνει ότι είναι μεγαλύτερη η αντίσταση του σχήματος έναντι ανατροπής, αφού το κέντρο βάρους απομακρύνεται από τον άξονα περιστροφής.

Όμως ένα τοίχος μεμονωμένος μεταβιβάζει τα φορτία στα ακλόνητα άκρα του. Στην περίπτωση του τρίπλευρου αναλήμματος της Σικυώνας, όμως, είναι τρεις οι καμπύλοι τοίχοι. Δύο από αυτούς είναι ισχυρά πακτωμένοι στην ανωφέρεια του εδάφους. Ο τρίτος τοίχος, ο μετωπικός του σταδίου, έχει κοινά τα άκρα του με τους άλλους δύο, με συνέπεια οι γωνίες που σχηματίζονται σε αυτά τα άκρα να δρουν ως δύο πολύ ισχυρές αντηρίδες συγκράτησης των ωθήσεων των γαιών.

Ας σημειωθεί πως το τεχνητό άνδηρο θα μπορούσε να αποτελείται από ευθύγραμμους τοίχους, όμως κάτι τέτοιο θα απαιτούσε περισσότερο πάχος στο ίδιο ύψος οικοδομής, άρα και ανάλογα περισσότερο δομικό υλικό.

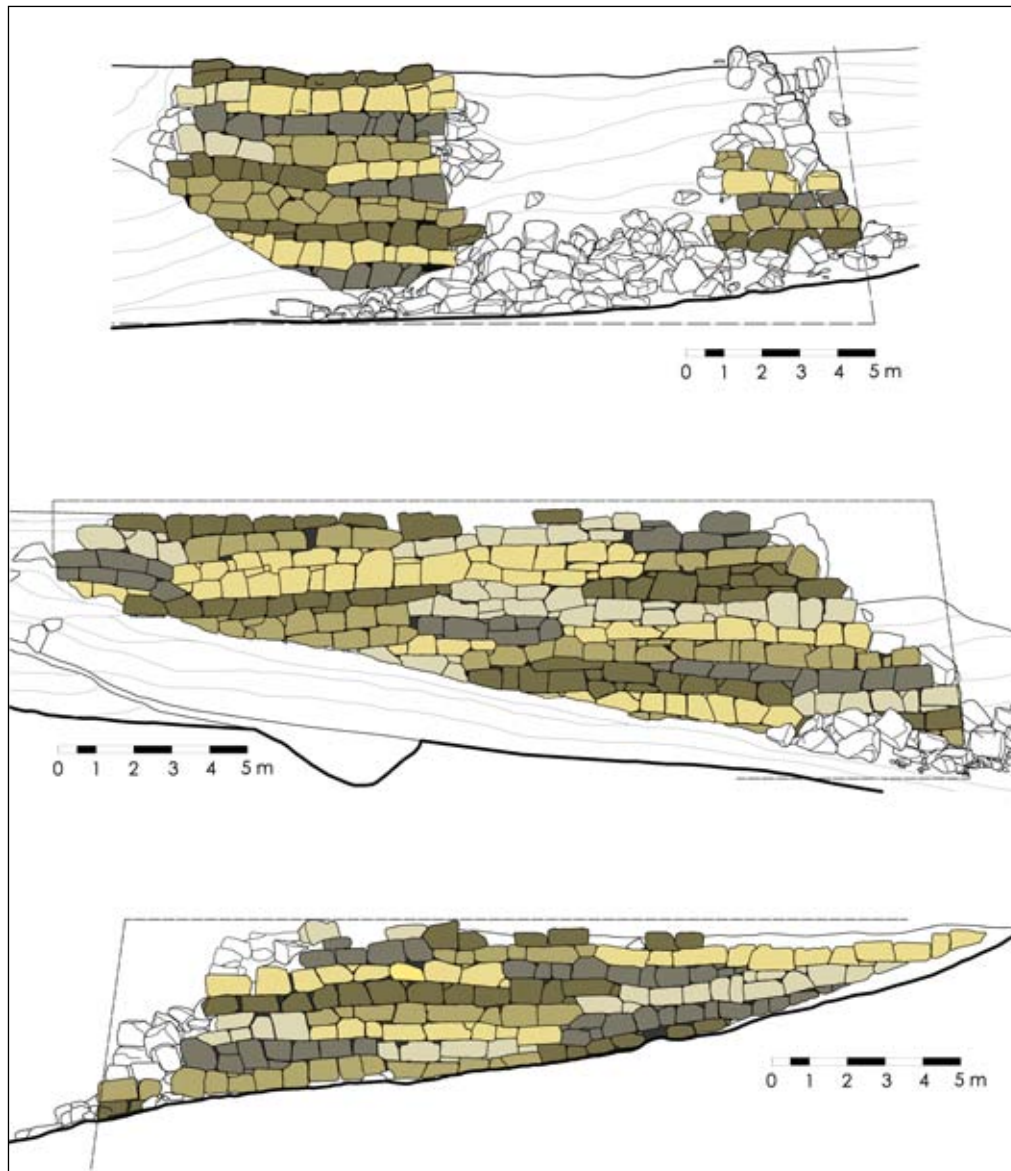
Πρόκειται για μια κατασκευή, που με τη στατική της σύλληψη ισορροπεί, αξιοποιώντας μόνο όσο υλικό πραγματικά χρειάζεται. Η οικονομία είναι μια παράμετρος αφανής ενδεχομένως, αλλά το αίσθημα ευστάθειας των καμπύλων τοίχων, που εντείνεται από τις αδρές επιφάνειες και την οργανωμένη πολυπλοκότητα του ακανόνιστου τραπεζιόσχημου, προσδίδει στο τρίπλευρο ανάλημμα του σταδίου της Σικυώνας -πέραν των άλλων- και μεγάλη αισθητική αξία.

147. Συνηθισμένη πρακτική σε άνδηρα και τοίχους αντιστήριξης για το «κλείδωμα» διαδοχικών στρώσεων καθ' ύψος. Winter 1971, σ. 84

148. Σύμφωνα με τους καθιερωμένους ορισμούς, βλ. Scranton 1941, σ. 71, Ορλάνδος 1955, σ. 217

149. Korres 1988, σ. 1781

150. Πιέρρος 1985, σσ. 342-345

Εικ. 24: Διακριτές κατασκευαστικές στρώσεις στην τραπεζιόσχημη τοιχοποιία της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής. Ενδιαφέρον είναι το στοιχείο πως δεν τηρείται αυστηρά το οριζόντιο επίπεδο.

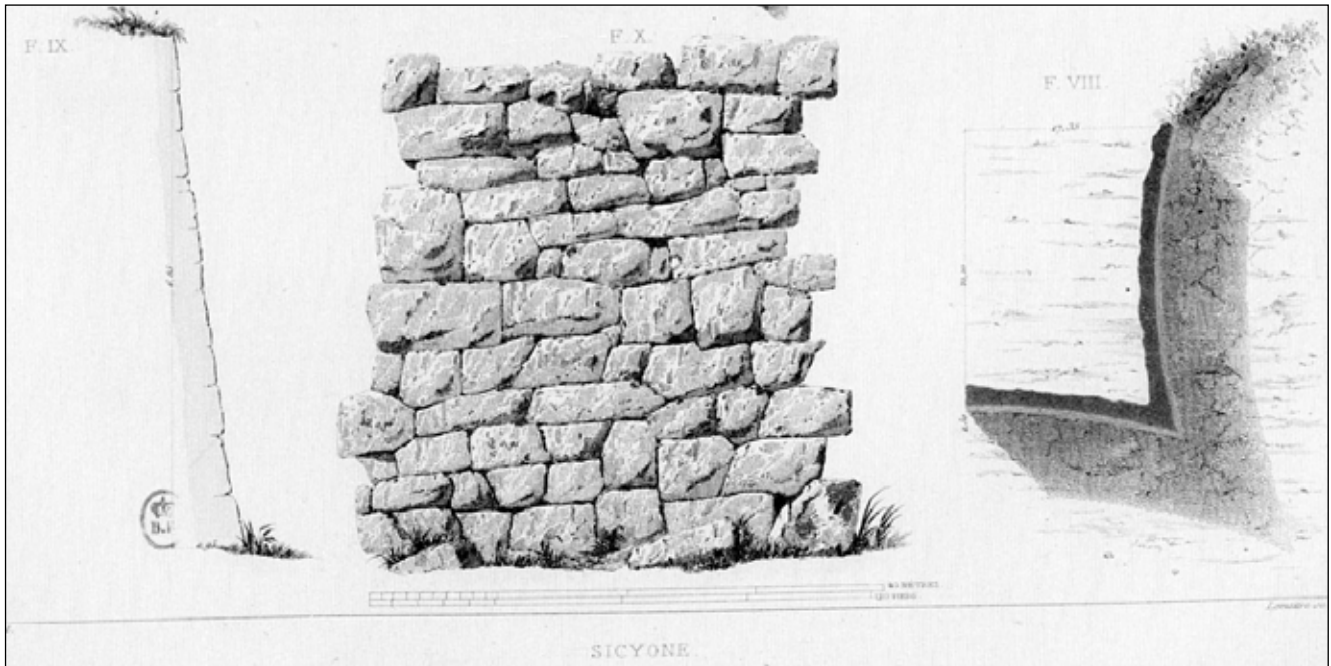
2. Η κατάρρευση του αναλήμματος

Ένα ζήτημα προς εξέταση είναι το πότε το ανάλημα πήρε τη μορφή που έχει σήμερα. Η πρώτη γνωστή ακριβής απεικόνιση του σταδίου είναι της *Expédition*¹⁵¹. Έχουν προηγηθεί γενικά σκαριφήματα της περιοχής Θεάτρου – Σταδίου της Σικυώνας από δεινότετους σχεδιαστές, όπως οι Cockerell¹⁵² και Hallerstein¹⁵³, αλλά είναι επί της ουσίας διαγραμματικά, με απλές σημειώσεις

151. Blouet 1838, Πίν. 81 «Plan des ruines de Sicyon»

152. Charles Robert Cockerell 1805-1810, Plan of the Theater and Stadium of Sicyon, British Museum Trustees, Museum No 2012,5001.644

153. Τοπογραφικό σκαρίφημα θεάτρου και σταδίου Σικυώνας, Haller von Hallerstein, Bibliothèque Nationale et Universitaire, ID No: Ms 27242

Εικ. 25: Σχέδιο της Expedition: Τομή, μέρος όψης και κάτοψης από το τρίπλευρο ανάλημμα σταδίου Σικυώνας. *Blouet 1838*

και μετρήσεις, που δε βοηθούν στη συστηματική μελέτη του μνημείου. Το τοπογραφικό σχέδιο της Expedition απεικονίζει την τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή με λεπτή γραμμή και διαγράμμιση, συμβολισμό που δεν ακολουθεί σε άλλα, ορατά μνημεία.

Οι παρειές του αναλήμματος αποδίδονται μάλλον σε όλο το μήκος τους με τη μορφή γραφικής αποκατάστασης, τακτική που μετέπειτα ακολούθησαν και οι Ορλάνδος και Στίκας μέχρι τους Πετρονώτη-Καποκάκη, που πρώτοι σχεδιάζουν μόνο τα σωζόμενα κατάλοιπα των τοίχων αντιστήριξης.

Συνεπώς οι παλαιότερες γνωστές απεικονίσεις σε επίπεδο κάτοψης δε βοηθούν ουσιαστικά. Όμως οι αρχιτέκτονες της Expedition αφιερώνουν επιπλέον σχέδια στο στάδιο, μια τομή και τμήμα όψης ενός τοίχου αντιστήριξης και κάτοψη της ΒΔ γωνίας της αναλημματικής κατασκευής¹⁵⁴. Το ενδιαφέρον τραβά αμέσως η όψη. Ύστερα από δική μας ανασχεδίαση υπό κλίμακα, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα πως δεν υπάρχει καμία περιοχή (ή κανένα τμήμα) στους σωζόμενους τοίχους, που να ταιριάζει με το σχέδιο της Expedition. Οπότε προκύπτει το εύλογο ερώτημα: Πρόκειται για αποκύημα της φαντασίας του αρχιτέκτονα; Ένα ιδεατό, μα αυθαίρετο, «δείγμα γραφής» του τρόπου δομής του τοίχου;

Το γεγονός ξενίζει, καθώς τα σχέδια της Expedition, τουλάχιστον για τη Σικυώνα και την Κόρινθο, είναι εξαιρετικά ακριβή, ακόμα και στις πανοραμικές απεικονίσεις. Επιπλέον η κλίση της τομής και το ύψος συμφωνούν με τα μετέπειτα σχέδια Ορλάνδου και στην όψη σημειώνονται επιλεκτικά σε κάποιους λίθους διαστάσεις πλάτους – ύψους. Δε φαίνεται δηλαδή η όψη του τοίχου να

154. Blouet 1838, Πίν. 82, εικ. VIII, IX, X, «Plan, profil et face de la construction cyclopéenne qui supporte l'extrémité inférieure du stade»

αποτελεί προϊόν φαντασίας, συν το γεγονός ότι διακρίνονται σε πρώτο πλάνο κάποιοι λίθοι πεσμένοι.

Μήπως αυτό σημαίνει πως το συγκεκριμένο τμήμα του τοίχου ήταν κάποτε υπαρκτό και τώρα δεν είναι; Το ύψος 6.85 m που σημειώνεται στο σχέδιο της όψης υπερβαίνει κατά τουλάχιστον μισό μέτρο το υψηλότερο σωζόμενο σημείο του τοίχου από τη στάθμη του εδάφους, πράγμα που σημαίνει πως η μέτρηση έγινε από σημείο που σήμερα υπάρχει επίχωση.

Επίσης δεν απεικονίζεται σε όψη κάποια γωνία του αναλήμματος, αλλά ένα σημείο που να αποδίδει τον τρόπο δομής. Είναι ανεξήγητο αν ο αρχιτέκτων απεικονίζει το πέρας του τοίχου από τη μία ή την άλλη μεριά ή για λόγους αισθητικής κάνει έτσι το τελείωμα του τοίχου. Αρκετοί από τους λίθους που φαίνονται να ισορροπούν στο κενό, θα μπορούσαν πράγματι να στέκονται έτσι, εφόσον ήσαν διάτονοι.

Η πιθανότερη εκδοχή αυτού του ελλείποντος τμήματος της τοιχοποιίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνέχεια του απομονωμένου τοίχου αντιστήριξης περί το μέσον της βόρειας παρειάς του αναλήμματος. Πιθανότερο φαίνεται να κατευθυνόταν προς τα δυτικά, διότι έτσι εξηγούνται:

α) Το γεγονός ότι στα σχέδια της Expedition παρουσιάζεται με ακρίβεια σε κάτοψη και με κλίμακα 1/200 το δυτικό ήμισυ της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής.

β) Ο συγκεντρωμένος λιθοσωρός στα δυτικά δείχνει να έχει απότομο τελείωμα λίγο πριν από τη γωνία, φανερώνοντας την κατάρρευση ενός τμήματος τοίχου πολύ αργότερα από την ίδια τη γωνία. Η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι η διάβρωση των άνω και πίσω εδρών των λίθων της γωνίας είναι εξίσου έντονη με το πρόσωπο, ενώ αντίθετα τα σόκορα των λίθων του τοίχου στο μέσον της αναλημματικής κατασκευής, στο σημείο που έχει καταρρεύσει, διατηρούνται σε πολύ καλύτερη κατάσταση, πράγμα που σημαίνει ότι δεν έχουν εκτεθεί τον χρόνο στις καιρικές συνθήκες.

Ο αρχιτέκτων της Γαλλικής αποστολής είχε προσιτό προς μέτρηση το ήμισυ του τρίπλευρου αναλήμματος προς τα δυτικά, με τη βάση των τοίχων αντιστήριξης ορατή σε όλο το μήκος για ύψος τουλάχιστον τριών στρώσεων. Δικαιολογείται έτσι η επιλογή, να φανεί υπό λεπτομερέστερη κλίμακα αυτό το μέρος, αναλυτικότερα από το γενικό τοπογραφικό. Στο ίδιο σημείο ο τοίχος σωζόταν στο μέγιστο ύψος του οπότε ήταν το ιδανικό σημείο για τη σχεδίαση μιας κατακόρυφης τομής, καθώς και ενός δείγματος όψης.

Με τη δυτική γωνία να έχει μάλλον καταρρεύσει προ πολλού, πολλά από τα χώματα ξεπλύθηκαν προς τα κάτω, θάβοντας ίσως εντελώς τους γκρεμισμένους λίθους. Έτσι βρέθηκε μέρος του τοίχου να στέκει ως πρόβολος από το έδαφος και με έναν ισχυρό σεισμό, πιθανώς του 1858, να κατέρρευσε. Οι λίθοι δεν έχουν προλάβει ακόμα να θαφτούν εντελώς από χώματα που ξεπλένονται στις νεροποντές.

Αντίθετα στο ανατολικό μέρος το μεγαλύτερο ποσοστό των γκρεμισμένων λίθων έχει θαφτεί στην πλειονότητά του. Και πάλι οι ενδείξεις φανερώνουν πρώτα την κατάρρευση της γωνίας και στη συνέχεια του υπόλοιπου τοίχου. Το πότε όμως έγινε, παραμένει άγνωστο.

Η πρωιμότερη απεικόνιση της δυτικής γωνίας του αναλήμματος είναι του

1874 του Ludwig Salvator που τη δείχνει στην ίδια κατάσταση διατήρησης με τη σημερινή¹⁵⁵. Ομοίως η ανατολική γωνία απεικονίζεται σε χαρακτηριστικό¹⁵⁶ του 19^{ου} αιώνα και αποδεικνύει ότι μέχρι σήμερα δεν έχει τίποτα αλλάξει. Χαρακτηριστικά, ένας λίθος εκτός θέσης είναι ο ίδιος από τότε, όπως εμφανίζεται στις φωτογραφίες του Skalet¹⁵⁷ και του Παπαχατζή.

Το οικοδόμημα δείχνει δηλαδή ότι τουλάχιστον κατά τα τελευταία 150 χρόνια είναι σε μια κατάσταση ισορροπίας, έχοντας μάλλον λάβει όλες τις παραμορφώσεις στη διάρκεια μόνο της εκάστοτε κατάρρευσης. Όσοι λίθοι βρίσκονται πλησίον της περιοχής αστοχίας του τοίχου, παρουσιάζουν στροφή κατά την οριζόντια, την κατακόρυφη ή και κατά τις δύο κατευθύνσεις. Μπορεί ακόμα κάποιοι να είναι στην αρχική τους θέση, ωστόσο οι αρμοί έχουν ανοίξει ακόμα και 13 cm, συνήθως όμως από 1.5 έως το πολύ 5 cm. Αυτά τα κενά γέμισαν με χώματα και μικρές πέτρες, οπότε παγιώθηκε η νέα θέση κάθε λίθου. Συνολικά οι χαλαροί αρμοί ακολουθούν κλιμακωτή πορεία προς τα άνω, ξεκινώντας από τη βάση χαμηλά και το φαινόμενο απομακρύνεται προοδευτικά από τη γωνία ανά στρώση.

Δεν ήταν μία η αιτία κατάρρευσης τμημάτων της βόρειας πλευράς του τρίπλευρου αναλήμματος. Τα προβλήματα εντοπίζονται ήδη στη σύλληψη του φορέα, καθώς οι γωνίες λάμβαναν όλα τα φορτία¹⁵⁸ και λειτουργούσαν ως αντηρίδες. Θεωρητικώς θα έπρεπε αυτά τα άκρα να είναι ακλόνητα. Όμως φαίνεται στην πράξη ότι οι δύο γωνίες-αντηρίδες αποδυναμώθηκαν από δύο αιτίες:

α) Απουσία γόμφων και μεταλλικών συνδέσμων μεταξύ των λίθων.

β) Μάλλον ανεπαρκές το σύστημα αποστράγγισης των υδάτων με τις χωνευτές αύλακες στους λίθους.

Η αστοχία των γωνιών πρέπει να συντελέστηκε αρκετούς αιώνες πριν. Όταν το στάδιο σταμάτησε να χρησιμοποιείται, σε σύντομο χρόνο θα έμειναν ανενεργοί λόγω έλλειψης συντήρησης οι όποιοι αγωγοί αποστράγγισης των υπόγειων υδάτων και απορροής των ομβρίων. Πράγμα που σημαίνει ότι το νερό θα βρήκε διεξόδους προς το ανάλημμα. Ισχυροί σεισμοί, που κυριολεκτικώς ισοπέδωσαν την Κορινθία, μπορεί να πρόσβαλλαν τις γωνίες. Έκτοτε οι φθορές, μικροκαταρρεύσεις ή μεγαλύτερες βλάβες συνέχισαν συγκλίνοντας προς το κέντρο της πρόσοψης της κατασκευής, όπου ακόμα αντιστέκεται ένα τμήμα του τοίχου.

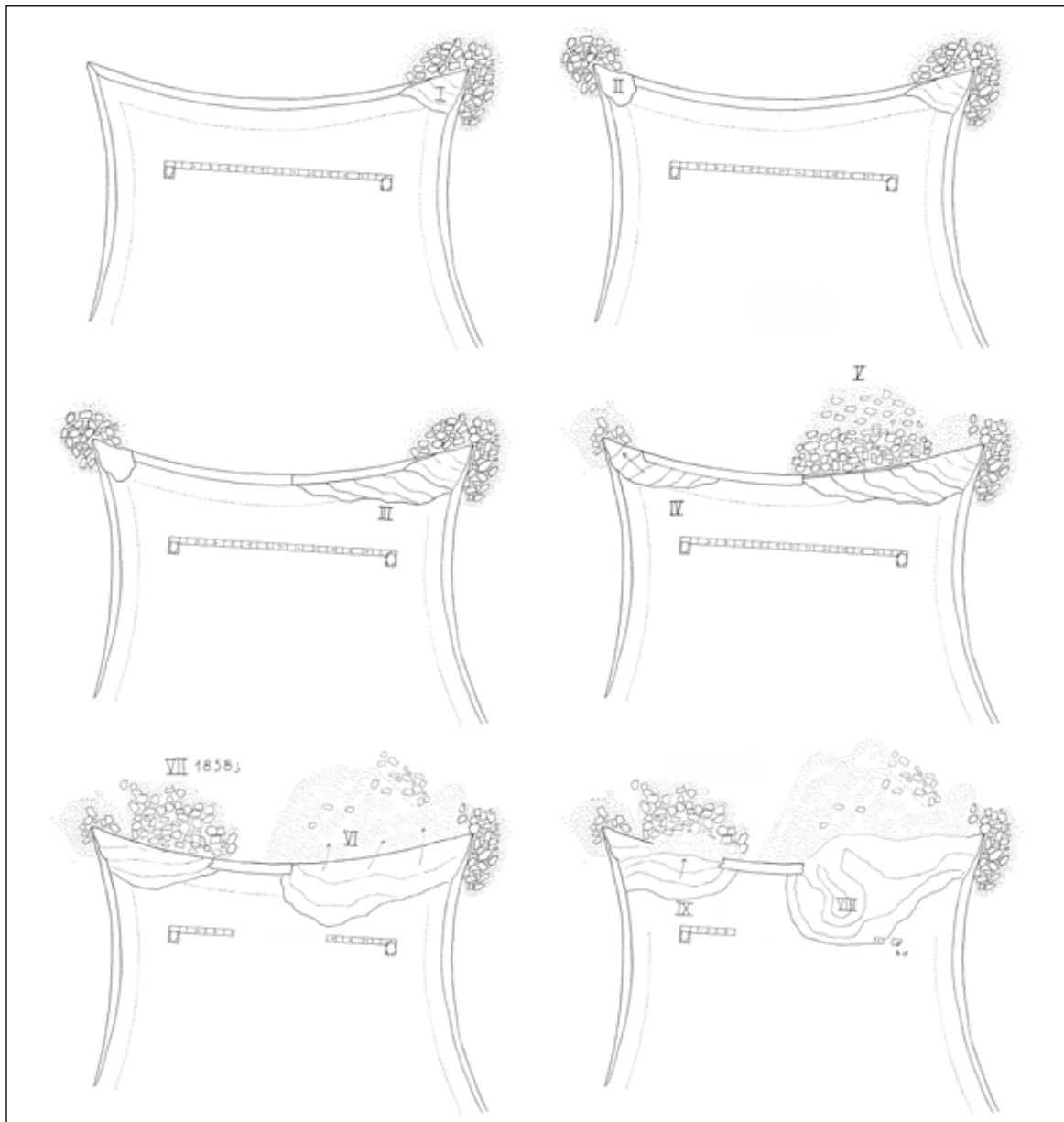
Οι φθορές που παρατηρούνται σήμερα στο τρίπλευρο ανάλημμα μπορούν να συνομιστούν ως εξής: Δέντρα που έχουν φυτρώσει κατά καιρούς, επιβαρύνουν με το ριζικό τους σύστημα την κατασκευή, αν και ταυτόχρονα συγκρατούν τα ελεύθερα μέτωπα της επίχωσης, από το να καταρρεύσουν περαιτέρω. Οι ρίζες αλλά κυριότερα οι κορμοί έχουν μετακινήσει λίθους από τη θέση τους. Τα μικρότερα φυτά, κυρίως η κάπαρη, δε δημιουργούν δομικές βλάβες στο ανά-

155. Salvator 1874

156. Αγνώστη χρονολογία και καλλιτέχνης. Περιλαμβάνεται στο βιβλίο: *1842-1885 Ελλάδα Ιστορική εικονογραφημένη, μια πλήρης συλλογή ιστορικών τοπογραφικών και καλλιτεχνικών ντοκουμέντων με 280 γκραβούρες εποχής*, Nicolas Books, Αθήνα 1984

157. Skalet 1975, σσ. 317-318, 320, Παπαχατζής 1978, σ. 99, εικ. 92

158. Πιέρρος 1985, σ. 342

Εικ. 26: Προτεινόμενα στάδια κατάρρευσης του τρίπλευρου αναλήμματος. Η αποδιοργάνωση ξεκινά από τις γωνίες και επεκτείνεται προς το μέσον της μακράς πλευράς. Οι βροχές ξεπλένουν τα χώματα πάνω στους γκρεμισμένους λίθους. Ο όγκος των επιχώσεων είναι ανάλογος των ετών που ακολούθησαν της κατάρρευσης και φανερώνει με ποια σειρά αστόχησε κάθε στοιχείο.

λημμα, αλλά κυρίως αισθητικά. Φυτρώνουν μέσα από αρμούς ή χάσματα και καλύπτουν μεγάλο μέρος της επιφάνειας.

Οι λίθοι καθ' εαυτοί δε φαίνεται να έχουν υποστεί σημαντικές καταπονήσεις. Σπάνιως σημειώθηκε θραυσμένος λίθος ή ρηγματωμένος, αφού όλες οι παραμορφώσεις της κατασκευής εκτονώνονται στους αρμούς. Κοινό στοιχείο για όλους είναι η διάβρωση. Σπάνια διακρίνεται η αδρή λάξευση του προσώπου της τοιχοποιίας, αφού το συνδετικό υλικό του κροκαλοπαγούς, ευπαθέστερο από τα αδρανή στις καιρικές συνθήκες, έχει απομειωθεί. Το φαινόμενο έχει διακυμάνσεις: Άλλοτε είναι αμελητέο, ενώ κάποιες φορές είναι τόση η απώλεια, ώστε οι κροκάλες προεξέχουν στο σύνολό τους από τη σώζομενη επιφάνεια. Το ίδιο ισχύει για όλες τις πλάγιες έδρες των λίθων, που δίνουν εσφαλμένα σήμερα την εντύπωση της ατελούς συναρμογής μεταξύ τους.

ΧΩΜΑΤΟΥΡΓΙΚΑ – ΛΑΤΟΜΗΣΗ

Έχοντας πλέον εποπτεία του σταδίου, έστω και σε αδρές γραμμές, μπορεί να γίνει μια πρώτη ποσοτική αποτίμηση του υλικού που χρησιμοποιήθηκε στις οικοδομικές κατασκευές. Έτσι θα είναι δυνατό να φανεί μια τάξη μεγέθους του χρησιμοποιημένου υλικού, σε σχέση με αυτό που -θεωρητικά τουλάχιστον- αφαιρέθηκε για το κοίλον και το θέατρο. Οι λίθοι που λατομήθηκαν από τα κροκαλοπαγή στρώματα και χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των αναλημματικών τοίχων, μπορούν να υπολογιστούν με σχετική ευκολία. Γίνεται παραδοχή πως το μέσο πάχος τους είναι 1,60 m. Για κάθε τοίχο ξεχωριστά υπολογίστηκε το αρχικό ύψος, στο οποίο προστέθηκε θεμέλιο βάθους 0.50 m. Άλλη μία παραδοχή είναι ότι το τρίπλευρο ανάλημμα έχει κτιστεί επί κεκλιμένου εδάφους, με μέγιστο ύψος στα ανάντι τα 4.5 m και στα κατόντι τα 8 m. Ο όγκος για τις τοιχοποιίες που προκύπτει από τα ανωτέρω δεδομένα είναι 830 m³ και τα χρώματα που συγκρατούσαν ήταν περίπου 4100m³.

Ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος προκύπτει να έχει όγκο 161,88 m³ στη μια διεύθυνση και 81,96 m³ στην άλλη, ο δυτικός 167,95 m³ και τέλος στα 220 m³ εκτιμάται ότι ήταν ο τοίχος που ενωνόταν με το τρίπλευρο ανάλημμα στα ΝΑ και που σήμερα έχει εντελώς αποδιοργανωθεί. Συνολικά δηλαδή ο εκτιμώμενος όγκος κροκαλοπαγών λίθων φτάνει τα 1.462 m³. Ωστόσο με δεδομένη την ανισορροπία του πετρώματος, για να προκύψει 1 m³ τελικού λίθου, ενδεχομένως χρειαζόταν να καταναλωθεί διπλάσιος όγκος και ακόμα παραπάνω υλικού στο λατομείο. Πράγμα που σημαίνει τα λατύπια από τις αύλακες και την επιτόπου χοντροεργασία μπορεί να φτάσουν σε όγκο ό,τι λατομήθηκε¹⁵⁹.

Η κατεργασία πρέπει να ήταν η ελάχιστη δυνατή επί τόπου και μόνο στο εργοτάξιο οι αρμοί δουλεύονταν με επιμέλεια. Άρα τα περισσότερα λατύπια στη θέση εξώρυξης του πετρώματος προέρχονταν από τις αύλακες.

Συνεπώς τα 1.462 m³ λίθων φαίνεται να προέκυψαν από 2.800 m³ έως 5.800 m³ φυσικού πετρώματος, το οποίο με τη σειρά του μπορεί να παρήγαγε από 1.950 έως 3.975 m³ ακόμα και ίση ποσότητα λατύπης.

Για την εκτίμηση του όγκου των στοιχείων που απαιτούσαν καλύτερης ποιότητας πέτρωμα, δύναται να υπολογιστούν -και πάλι κατά προσέγγιση- τα ασφαλέστερα γνωστά, δηλαδή λίθοι περιμετρικής αύλακας του στίβου, λεκάνες συλλογής ύδατος, λίθοι βαλβίδων και ύσπληγας όπως και ορθοστάτες με τις στέψεις τους (εφόσον υπήρχαν). Για τις βαλβίδες χρειάστηκαν 2 X 20.35 m (μήκος) X 0.60 m (μέσο πλάτος) X 0.50 m (εκτιμώμενο βάθος), συν τις ύσπληγες, συνολικά περίπου 16 m³.

Για τις αύλακες με εκτιμώμενο πάχος 0.30 cm (περίπου 1 πόδι) και βάθος 0.45 cm X 2 φορές το μήκος του σταδίου, προκύπτει 50 m³, ενώ για τις λεκάνες δεχόμεστε ένα μέγεθος ανάμεσα σε Ισθμίας και Νεμέας, 0.60 cm X 1.20 m X 0.45 m X 14 (που εκτιμάται ότι τοποθετούνται ανά 6 πλέθρα, συν από 2 στη σφενδόνη), προκύπτουν 4.53 m³.

Για τους ορθοστάτες με μέσο ύψος 1 m, πάχος ~0.50 m X 302.46 m (τρέχον

159. Για το μάρμαρο ο αξιοποιήσιμος όγκος σε σχέση με ό,τι εξήχθη κυμαίνεται από 1/4 - 1/3. Κορρές 1995, σ. 100

μέτρο με την παραδοχή πως υπήρχαν σε όλο το μήκος των πρανών) προκύπτει όγκος 200 m³. Στέψεις ορθοστατών, βάσει του προφίλ που μετρήθηκε: 45.5 m³.

Συνολικά δηλαδή, χωρίς να υπολογίζουμε εδώλια, χρειάστηκαν περίπου 316 m³. Ακόμα και αν δεχτούμε πως μόνο το ¼ του αρχικού όγκου πετρώματος αξιοποιήθηκε, τότε έγινε εκμετάλλευση 1.264 m³ από το λεπτό στρώμα ασβεστολιθικού ψαμμίτη ή λεπτόκοκκου ωόλιθου.

Πόσο όμως μπορεί να ήταν αυτό το απόθεμα στην πραγματικότητα; Ας κάνουμε την παραδοχή πως όλος ο χώρος του σταδίου καταλαμβάνονταν στο σύνολό του από μια ενιαία βραχύπλακα λεπτόκοκκου ωόλιθου ή εξαιρετικού ασβεστολιθικού ψαμμίτη πάνω σε στρώματα κροκαλοπαγών πετρωμάτων και μάργας. Με βάση το χείλος του αναβαθμού της ακρόπολης, το πάχος αυτής της πλάκας είναι κατά μέσο όρο 1.70 m. Αν δεχτούμε το αρχικό χείλος του αναβαθμού, όπως προτείνεται από τον Hayward, τότε προκύπτει όγκος 24.870 m³, γεγονός που σημαίνει ότι η εκμετάλλευσή του θα μπορούσε στη χειρότερη περίπτωση να αποδώσει ούτε λίγο ούτε πολύ περί τα 6.000 m³ ωφέλιμου καλής ποιότητας πετρώματος. Τα 316 m³ που κατ' εκτίμηση χρειάστηκαν, φαντάζουν πολύ λίγα.

Ας εξετάσουμε όμως πόση ήταν η εκσκαφή στο σύνολό της: Θεωρούμε ένα στερεό, το οποίο αντιπροσωπεύει όλο το κενό, όταν το στάδιο ήταν στην τελική μορφή του, δεχόμαστε δηλαδή πως τα πρανά των θεατών διαμορφώθηκαν κατ' ευθείαν στη διάρκεια των εκσκαφών, συνεπώς ο όγκος τους δε θα προσμετράται στις χωματουργικές εργασίες. Με δεδομένο πως το έδαφος σταδιακά κατηφορίζει ξεκινώντας στα 17m από τη στάθμη της ορατής βαλβίδας, φτάνει στα 9m στο ύψος του ανατολικού πρανούς και έσβηνε περίπου στο σημείο που ξεκινά η τρίπλευρη κατασκευή, προκύπτει ότι θα έπρεπε να σκάψουν και να λατομήσουν 115.000 m³ έως 123.500 m³ πυρόλιθου, κροκαλοπαγούς λίθου και μάργας¹⁶⁰, που σημαίνει ότι τα 1.330 m³ λίθων και τα 316 m³ άλλων στοιχείων φαντάζουν σταγόνα στον ωκεανό. Επιπλέον ο όγκος αυτός ως μπάζα μπορεί να αποδώσει από το διπλάσιο ως το τετραπλάσιο εκτόπισμα, πράγμα που δημιουργεί πολύ σοβαρούς προβληματισμούς.

Έχει επανειλημμένως προταθεί ότι το στάδιο της Σικυώνας αποτελεί ένα ιδεώδες τεχνικό έργο που εξισορροπεί εκσκαφή με την επίχωση βρίσκοντας τη χρυσή τομή σε κόπο και εργασία.

Με αυτούς όμως τους υπολογισμούς δεν είναι έκδηλη μια τέτοια ισορροπία ούτε συμφωνεί με το πνεύμα της εργονομίας των Ελλήνων της κλασικής εποχής, που επιδίωκαν τα μέγιστα αποτελέσματα με τον ελάχιστο δυνατό κόπο¹⁶¹. Στην περίπτωση του σταδίου της Σικυώνας αντανakλάται μια μεταστροφή από αυτό το δόγμα¹⁶², που αντιβαίνει στην ίδια τη φύση των αρχαίων ελληνικών σταδίων,

160. Τονίζεται ωστόσο πως η παρούσα εργασία προσεγγίζει bruto τάξεις μεγεθών. Για ακριβέστερα αποτελέσματα απαιτείται η συνδρομή γεωλόγων και τοπογράφων για τη λεπτομερέστερη στοιχειοθέτηση της γεωλογικής στρωματογραφίας του σταδίου, αποτυπωμένης με ποσοτικά μεγέθη, όπως και την αναζήτηση ενδεχόμενων χώρων απόθεσης των μάζων της εκσκαφής.

161. Winter 2006, σ. 111

162. Γενικά στην ελληνιστική εποχή οι μηχανικοί έχουν κατακτήσει πλήρως τα τεχνικά μέσα και τα αξιοποιούν στο έπακρο, φτάνοντας πολλές φορές στα άκρα, π.χ. με το τριπλό γυμνάσιο

τα οποία ήσαν «αυτοφυή»¹⁶³, δηλαδή αξιοποιούσαν υφιστάμενες διαμορφώσεις του εδάφους και προσαρμόζονταν σοφά σε αυτές.

Με άλλα λόγια η κατασκευή του σταδίου της Σικυώνας ήταν μια πολυδάπανη υπόθεση σε πόρους και εργατικό δυναμικό. Φανερώνει πως ο Δημήτριος ο Πολιορκητής και οι επίγονοί του δεν φείδονταν χρημάτων για την ίδρυση της νέας πόλεως, αντιθέτως η επιβολή τους στην περιοχή εκφράστηκε έντονα με την ριζική αναδιαμόρφωση όλου του τοπίου στο υψίπεδο της Σικυώνας¹⁶⁴. Το στάδιο απλώς αποτέλεσε ένα μέρος των εκτεταμένων πολεοδομικών και χωματουργικών έργων για την ανέγερση δημόσιων κτηρίων, του θεάτρου και του καλούμενου γυμνασίου του Κλεινία. Φαίνεται να υπήρχε σαφής πρόθεση των πολεοδόμων το στάδιο να βρίσκεται μαζί με το θέατρο και μαζί να συγκροτούν μια νησίδα «θεάματος» σε άμεση σχέση με την αγορά¹⁶⁵.

Δεν επρόκειτο για μια απλή σχεδιαστική απόφαση, αντίθετα σήμαινε πολυέξοδη δαπάνη, ειδικά αν λάβουμε υπόψη το δεδομένο πως η γεωμορφολογία όλης της Κορινθίας προσφέρει σε αναρίθμητα σημεία ιδανικές θέσεις για στάδια: Είναι σύνηθες οι μεγάλοι φυσικοί αναβαθμοί του εδάφους να διαβρώνονται σημαντικά σε σημεία όπου οι υδροκριτικές γραμμές συγκεντρώνουν τα όμβρια. Αυτά σιγά-σιγά κατατρώνε το πέτρωμα, δημιουργώντας σε βάθος αιώνων εσοχές που έχουν τη μορφή μικρών λόγγων, στους οποίους μάλιστα συνηθέστερα υπάρχει και πηγή νερού¹⁶⁶. Τέτοιοι σχηματισμοί οδήγησαν τον Σκία να υποθέσει ότι το στάδιο της Αρχαίας Κορίνθου βρισκόταν σε μια τέτοια κοιλότητα, βασιζόμενος ίσως στα κείμενα του Δίων Χρυσόστομου, που ανέφερε ότι οι Κορίνθιοι έβλεπαν θεάματα και θηριομαχίες σε μια χαράδρα¹⁶⁷. Αυτές οι φυσικές κοιλότητες μπορούν να αυξηθούν σε μήκος καθώς και σε φάρδος. Προοδευτικά εκτίθεται η ευαίσθητη μάργα στις καιρικές συνθήκες και διαβρώνεται γρηγορότερα από τα ανώτερα στρώματα, αφήνοντάς τα ουσιαστικά να στέκουν σε πρόβολο. Σταδιακά καταρρέουν, με αποτέλεσμα στο τοπίο της Κορινθίας να συναντάμε συχνά κατακόρυφα μέτωπα των αναβαθμών μαζί με κατακρημνισμένα τεράστια ογκοτεμάχια από βραχώπλακες.

Στη Σικυώνα η Στάζουσα Κρήνη είναι χαρακτηριστική περίπτωση φυσικής λαγκαδιάς, όπου διατηρείται το μέτωπο του φυσικού αναβαθμού. Μια παρόμοια κοιλότητα, ή έστω μια μικρή υπαναχώρηση του μετώπου θα μπορούσε να είχε αξιοποιηθεί για τη χωροθέτηση του σταδίου εξοικονομώντας χρόνο και δυνάμεις.

της Περγάμου. Βλ. Wicherley 1951, σ.196

163. Κατά τον Φιλόστρατο, όταν ο στίβος ακολουθεί τις υψομετρικές καμπύλες ή τη γραμμή των υδάτων μεταξύ δύο λόφων τότε καλείται «αυτοφύες», βλ. Μυλωνάς 1952, σ. 45

164. Η διαμόρφωση του τοπίου με άνθηρα, αναλήμματα αποτελεί γενικευμένο χαρακτηριστικό των πόλεων της ελληνιστικής εποχής. Στόχος ήταν η να προσδώσουν στον αστικό χώρο μια πρωτοφανή μνημειακότητα, τιθασεύοντας το φυσικό ανάγλυφο με τεχνικά έργα, πετυχαίνοντας έτσι την οργανική ενοποίηση όλων των κτηριακών συγκροτημάτων. Βλ. Wiener-Müller 1995, σσ. 168-169, Perkins 1974, σ. 19

165. Lolos, υπό έκδοση

166. Συνοπτικά και εύληπτα το φαινόμενο περιγράφεται από τον Bert Hodge Hill για να εξηγήσει την ύπαρξη πηγών νερού στην Κόρινθο. Βλ. Hill 1964, σ. 15-16

167. Fowler, Stilwel 1932, σ. 91

Ωστόσο από την τεράστια εκσκαφή υπήρξαν άλλα οφέλη: Όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, μικρό μόνο μέρος του πετρώματος φαίνεται να αξιοποιήθηκε για το στάδιο. Το υπόλοιπο απόθεμα ασβεστιτικού ψαμμίτη, ωόλιθου και κροκαλοπαγών λίθων πρέπει να διοχετεύτηκε στην οικοδόμηση άλλων κτηρίων.

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ

1. Λατόμηση πετρώματος

Με βάση τις παρατηρήσεις στους αναλημματικούς τοίχους και λαμβάνοντας υπόψη τα γεωλογικά δεδομένα, μπορούμε να προχωρήσουμε σε μια θεωρητική προσέγγιση του αρχαίου εργοταξίου, που αναπτύχθηκε κατά τη δημιουργία του σταδίου.

Ο αρχιτέκτονας θα έπρεπε να συντονίσει μια ομάδα από συνεργεία με διαφορετικό αντικείμενο η κάθε μία: Σκαπανείς, μεταφορείς, οικοδόμους και λατόμους. Η τελευταία ομάδα έχει τη δική της ιεραρχία. Στα συνεργεία συνεπικουρούν απλοί εργάτες όπως και ένα πλήρως εξοπλισμένο σιδηρουργείο για την ανανέωση των λιθοξοϊκών εργαλείων¹⁶⁸. Ανάλογα με τη φύση του πετρώματος που συναντούν οι λατόμοι θα πρέπει να προσαρμόζουν τον τρόπο εξαγωγής των λίθων.

Τα ανώτερα στρώματα ασβεστιτικού ψαμμίτη απαιτούν βαριά λατόμηση, με αύλακες. Πρόκειται για πέτρωμα ομοιότροπος σε όλη τη μάζα του, συνεπώς απουσιάζουν διακλάσεις¹⁶⁹, ένα στοιχείο που αξιοποιείται από τα συνεργεία για εξαγωγή των λίθων με σφήνες και λοστούς μόνο, πρακτική που εφαρμοζόταν ειδικότερα στο μάρμαρο, που ο πρωτομάστορας εκμεταλλευόταν αυτό το πλεονέκτημα¹⁷⁰.

Η διαδικασία είχε ως εξής: Ο πρωτομάστορας διάλεγε το κατάλληλο σημείο και τη φορά ενδεχομένως του κύριου άξονα του όγκου. Όριζε το γενικό περίγραμμα και στη συνέχεια οι λατόμοι με τύκους (πικούνια) και τυπίδες (ή για μαλακό πέτρωμα «λατομίδες» ή «κροταφίδες»¹⁷¹ έσκαβαν μια αύλακα γύρω από το λίθο φάρδους 7-10 cm. Επειδή η φλέβα είχε μικρό σχετικά πάχος, κάθε λίθος είχε περίπου ύψος 60 cm, ένα μέγεθος εργονομικό για διόρυξη από όρθιο εργάτη, ειδάλλως θα χρειαζόταν να ανοιχτεί φαρδύτερη τάφρος ώστε να τον χωρά μέσα¹⁷². Για να αποσπαστεί ο λίθος από το μητρικό πέτρωμα, ανοίγονταν ανά αποστάσεις φωλεές για ένθεση μεταλλικών σφηνών¹⁷³.

168. Κοκκορού, Πουπάκη, Ευσταθόπουλος 2010, σ. 66

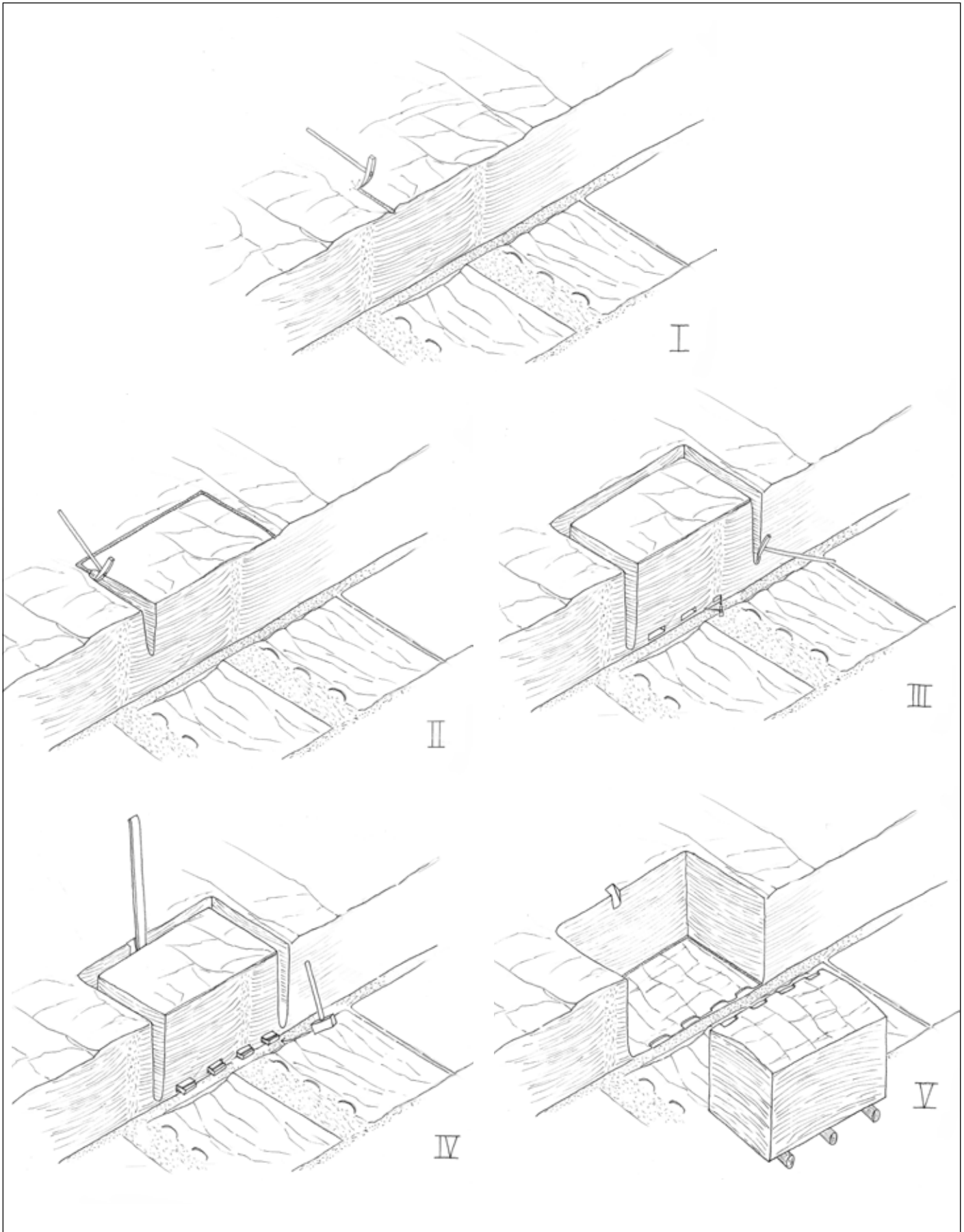
169. Κουκουβού 2012, σ. 182

170. Κορρές 1995, σ. 16

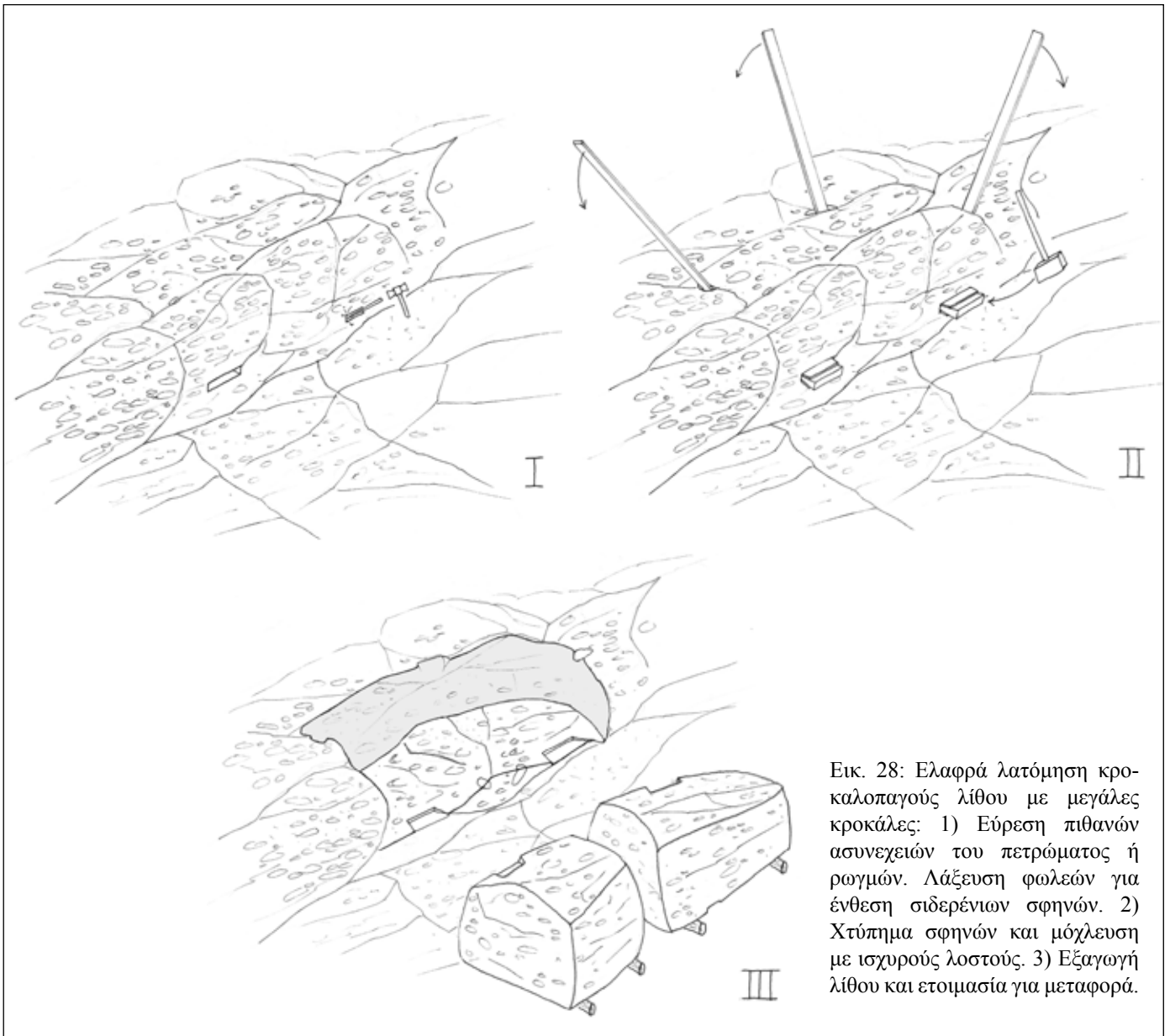
171. Κοκκορού, Πουπάκη, Ευσταθόπουλος 2010, σ. 47

172. Ο.π., σ. 38

173. Η εύρεση ιχνών από σφήνες είναι σπάνια σε υπαίθρια λατομεία πορώλιθου, ψαμμίτη κλπ, λόγω έντονης διάβρωσης αυτών των πετρωμάτων. Η αυτοψία στη Σικώνα δεν απέδωσε καρπούς κυρίως λόγω έντονης βλάστησης. Ωστόσο σε υπαίθριο λατομείο της Αρχαίας Κορίνθου,

Εικ. 27: Βαριά λατόμηση: Διαδοχικά στάδια εργασίας για την εξαγωγή ασβεστιτικού ψαμμίτη ή λεπτόκοκκου κροκαλοπαγούς λίθου από το μητρικό πέτρωμα διαρκούς της εκσκαφής στην κοιλότητα του σταδίου. 1) Χάραξη γενικού περιγράμματος λίθου προς λατόμηση. 2) Άνοιγμα περιμετρικής αύλακας. 3) Λάξευση φωλεών για ένθεση σιδερένιων σφηνών. 4) Συντονισμένο χτύπημα σφηνών και υποβοήθηση με ισχυρό λοστό. 5) Προετοιμασία λίθου για μεταφορά στο χώρο ανέγερσης του κτηρίου.

Εικ. 28: Ελαφρά λατόμηση κροκαλοπαγούς λίθου με μεγάλες κροκάλες: 1) Εύρεση πιθανών ασυνεχειών του πετρώματος ή ρωγμών. Λάξευση φωλεών για ένθεση σιδερένιων σφηνών. 2) Χτύπημα σφηνών και μόχλευση με ισχυρούς λοστούς. 3) Εξαγωγή λίθου και ετοιμασία για μεταφορά.

Με συντονισμένο χτύπημα των σφηνών με τη βαριά και με μεγάλα λοστάρια ο λίθος αποκολλάται με τις ελάχιστες δυνατές απώλειες. Επιτόπου μπορεί να γίνει μια αδρή κατεργασία του μέλους και στη συνέχεια να γίνει η «λιθαγωγία» ή καταγωγή του λίθου στο εργοτάξιο.

Ο κροκαλοπαγής λίθος είναι τελείως άλλης φύσεως πέτρωμα και η κατεργασία του έχει άλλες απαιτήσεις στο συνεργείο. Η εξόρυξή του είναι πιο απλή και μπορεί να γίνει μόνο με σφήνες και λοστούς, χωρίς διάνοιξη περιμετρικής τάφρου (ελαφρά λατόμηση)¹⁷⁴. Όπως φαίνεται από τις επιτόπου παρατηρήσεις στο χώρο του σταδίου της Σικυώνας, κάθε λίθος εξήχθη από το μητρικό πέτρωμα με τη χρήση μίας μόνο σφήνας ικανού μεγέθους 16-20 cm.

με τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά ωολιθικού πετρώματος εντοπίστηκαν ίχνη από σφήνες, σε περασιά με το ίχνος της περιμετρικής αύλακας. Αντίθετα σε άλλα λατομεία π.χ. της Βέροιας, έχει παρατηρηθεί ότι γινόταν πρώτα διάνοιξη μιας οριζόντιας αύλακας στη βάση του λίθου σε μικρό βάθος και στη συνέχεια ανοίγονταν οι φωλεές για σφήνες. Βλ. Κουκουβού 2012, σ. 187. 174. Korres 1988, σ. 1784

Η θέση της φωλεάς σφήνας στους λίθους που μελετήθηκαν, δείχνει πως αποκολλάται περισσότερο πέτρωμα από όσο προβλεπόταν, ενώ σε μια περίπτωση εντοπίστηκε μια φωλεά σχεδόν άθικτη στο ήμισυ, φανερώνοντας πως ήταν ανενεργή και χρειάστηκε αμέσως δίπλα να ανοιχτεί μια νέα. Σύμφωνα με φιλολογικές μαρτυρίες, για να εξαχθεί πιο εύκολα το πέτρωμα, έβαζαν φωτιά και μετά έριχναν νερό κρύο, ώστε με την απότομη θερμοκρασιακή μεταβολή να διαρραγεί διευκολύνοντας έτσι την εξαγωγή τεμαχίων¹⁷⁵, αλλά είναι αμφίβολο αν στον κροκαλοπαγή της Σικυώνας θα προέκυπταν ρηγματώσεις που να αποδίδουν εργονομικά μεγέθη λίθων.

Ο κροκαλοπαγής λίθος από τη φύση του αποτελείται α) από ένα πολύ μαλακό και εύκολο στην κατεργασία συνδετικό υλικό και β) από αναρίθμητα σκληρά βότσαλα διαφόρων μεγεθών. Στην περίπτωση των αναλημμάτων, οι λίθοι στην πλειονότητά τους εμπεριέχουν στη μάζα τους μεγάλες κροκάλες, πολύ σκληρές, που δυσχεραίνουν τη διαδικασία της κατεργασίας και -όπως είναι λογικό- αποκλείουν λεπτοκατεργασίες, παραγωγή γλυφών, κυματίων ή πολύπλοκων σχημάτων που απαιτούν ακρίβεια. Ένα μόνο χοντρό βότσαλο θα μπορούσε να ακυρώσει την εργασία ωρών και να αναγκάσει το λιθοξόο, για μια ατέλεια, να καταβιβάσει όλη την τελική επιφάνεια του λίθου χαμηλότερα από όσο είχε υπολογίσει. Το ίδιο το πέτρωμα δηλαδή επέβαλλε αδρή κατεργασία και μάλιστα την ελάχιστη δυνατή λόγω σκληρότητας των μεγάλων κροκάλων. Το παραπάνω, σε συνδυασμό με τη μέθοδο εξαγωγής του λίθου από το πέτρωμα, που παρήγαγε σχήματα ενδεχομένως πέρα από αυτό που αρχικά προβλεπόταν, επέβαλλε την επιλογή του ακανόνιστου τραπεζιόσχημου συστήματος δόμησης στα αναλήματα¹⁷⁶.

Μπορούσε βέβαια να γίνει ένας προγραμματισμός με βάση την τάξη μεγέθους λίθων, ωστόσο οι οικοδόμοι αξιοποιούσαν ευκαιριακά τον κάθε λίθο που ερχόταν¹⁷⁷ και τον διαμόρφωναν έτσι ώστε να ενταχθεί στέρεα στην τοιχοποιία.

2. Χωματουργικές εργασίες

Μόλις οι λατόμοι εξαντλούσαν το πέτρωμα σε έναν τομέα, αναλάμβαναν οι σκαπανείς να σκάψουν τη μάργα μέχρι την επιθυμητή στάθμη. Η διαδικασία φαίνεται να ήταν περίπου η εξής¹⁷⁸: Με σχοινιά ως οδηγούς έσκαβαν μικρές τάφρους κατά μήκος και στη συνέχεια αφαιρούσαν το ενδιάμεσο κενό. Έτσι εξασφάλιζαν ακρίβεια της χάραξης και οργάνωση στην αποκομιδή των μπάζων. Ως εργαλεία χρησιμοποιούσαν τα «σκαφεία» (τσάπες) και «κάλαθους» (ζεμπίλια) για την απομάκρυνση των χωμάτων¹⁷⁹.

175. Μαρτυρία του Πλίνιου, που αφορούσε στην εκστρατεία του Αννίβα στις Άλπεις. Βλ. Forbes 1963, σ. 202

176. Korres 1988, σ. 1781

177. Στο ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δομής η επιλογή των λίθων γίνεται διαρκούσης της κατασκευής και δεν υπάρχει απόλυτη τυποποίηση από το λατομείο. Scranton 1941, σ. 70

178. Όπως μας τη μεταφέρει ο Ηρόδοτος (Ιστορίες 7.23.2, 7.23.8) για τη διάνοιξη της διώρυγας του Ξέρξη στη Χαλκιδική, βλ. Παπαμαρινόπουλος

179. Κοκκορού, Πουπάκη, Ευσταθόπουλος 2010, σ. 51

Ο όγκος που έπρεπε να αφαιρεθεί, ήταν σε κάθε περίπτωση μεγάλος. Για το Παναθηναϊκό στάδιο γνωρίζουμε ότι ο Εύδημος από τις Πλαταιές (το 330-329 π.Χ.) παραχώρησε 1.000 ζευγάρια βόδια για τις ανάλογες εργασίες στον αγωνιστικό χώρο και στο θέατρον¹⁸⁰.

Ταυτόχρονα έπρεπε να διευθετούνται και οι λατύπες από τη συνεχιζόμενη δραστηριότητα των λατόμων. Στο στάδιο της Σικυώνας, που έγιναν επιχώσεις στα βόρεια για την επέκτασή του, είναι πολύ πιθανό να είχαν προβλέψει μια διαβαθμισμένη απόρριψη μπάζων με βάση την κοκκομετρία τους. Χοντρές λατύπες στο κατώτερο στρώμα, λεπτότερες από πάνω και θρυμματισμένο μάγμα στην επιφάνεια.

Η διαδικασία της επιχωμάτωσης στην κατωφέρεια μάλλον γινόταν με το σχηματισμό μιας ράμπας που κατηφόριζε πάνω στον άξονα του σταδίου μέχρι το τελικό επιθυμητό μήκος. Στη συνέχεια άδειαζαν χώματα εκατέρωθεν αυτής της ράμπας διαπλατώνοντάς την. Ταυτόχρονα οι οικοδόμοι είχαν αρχίσει το χτίσιμο του τρίπλευρου αναλήμματος, τη βάση του οποίου είχαν χαράξει ήδη με σχοινί σε μια ευθυνητήρια. Καθώς τελείωνε μια στρώση της λιθοδομής του αναλήμματος, ρίχνονταν αμέσως μπάζα που έφταναν ως το νέο κάθε φορά επίπεδο εργασίας. Έτσι δινόταν ένα πλεονέκτημα στους οικοδόμους, αφού οι λίθοι δε χρειαζόταν να ανυψωθούν, αλλά μάλλον να συρθούν στην εκάστοτε σειρά δόμησης¹⁸¹.

Από το κάρο μεταφοράς του από το νταμάρι, ο λίθος, με χρήση λοστών ως μοχλών συρόταν ή κυλούσε, ώσπου να λάβει τη θέση του στον υπό δημιουργία αναλημματικό τοίχο, χωρίς απαραίτητα τη χρήση γερανού¹⁸². Δεν αποκλείεται βέβαια να υπήρχε ένα πολύσπαστο ή και περισσότερα στο εργοτάξιο για κάποιες πιο δύσκολες περιπτώσεις.

Με τα δεδομένα μεγέθη και βάρη των λίθων, ένα τρίςπαστον ήταν υπέρ αρκετό για τις εργασίες αυτές¹⁸³. Τονίζεται όμως πως οι γερανοί ήταν συμφέρουσες λύσεις σε τοιχοποιίες ισόδομες και εντελώς απαγορευτικοί σε πολυγωνικούς ή τραπεζιόσχημους τοίχους, καθώς θα έπρεπε συνεχώς να αλλάζει η θέση τους¹⁸⁴.

Η κλίση όλου του εργοταξίου μέχρι την αναβίβαση της στάθμης στο επιθυμητό επίπεδο προσέφερε ένα πλεονέκτημα για τη μεταφορά πάσης φύσεως φορτίου. Τα κάρα μόνο κατέβαιναν με βάρος, ενώ ανέβαιναν άδεια. Ενδεχομένως στην κορυφή να είχαν εγκατασταθεί μεγάλα βαρούλκα, που ένωναν με σχοινί δύο κάρα. Έτσι αυτό που κατέβαινε φορτωμένο, έχοντας περισσότερη ορμή, με λιγότερο κόπο έδινε ώθηση διευκολύνοντας το άλλο κάρο που ανέβαινε¹⁸⁵.

180. Παπανικολάου-Κρίστενσεν 2003, σ.23

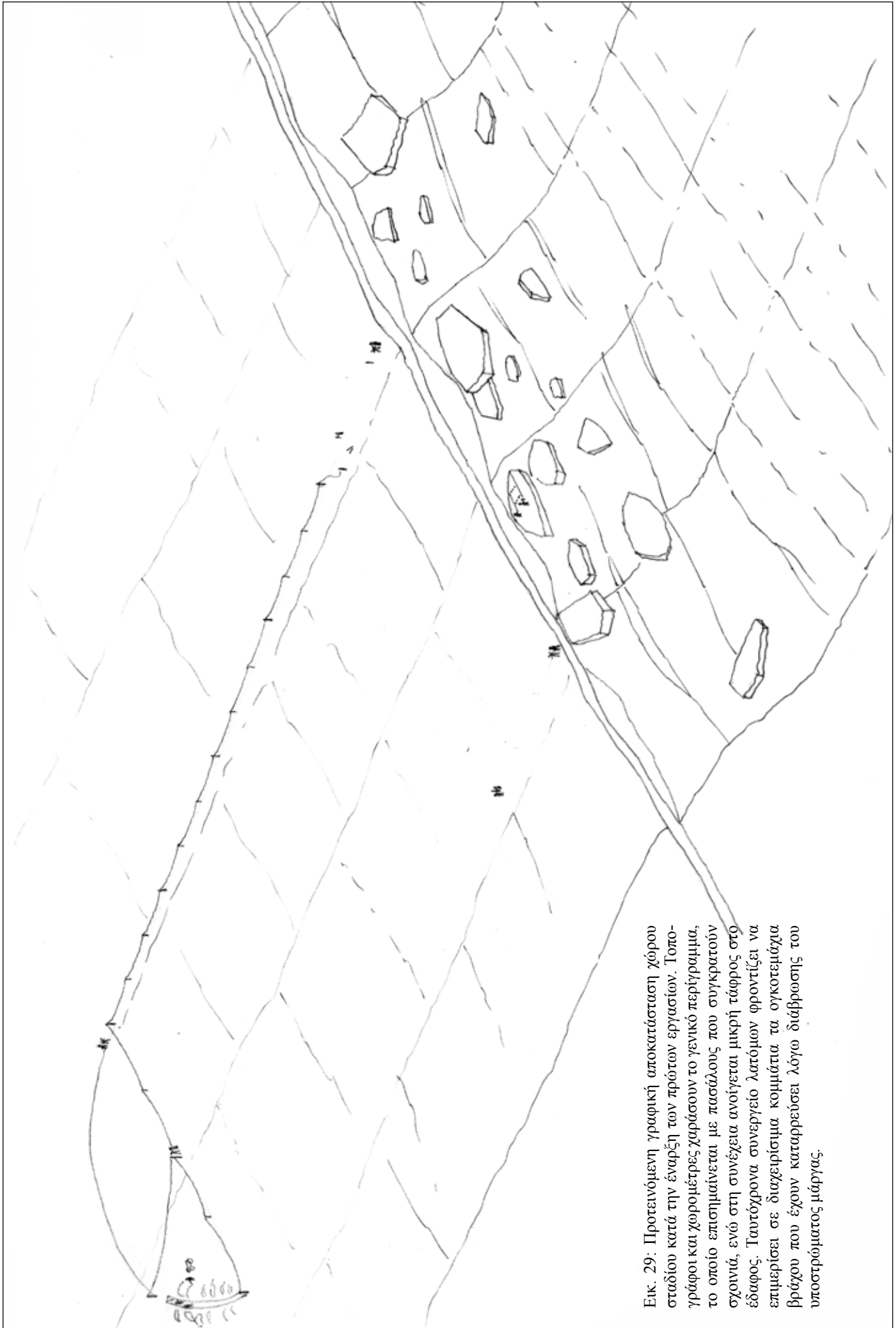
181. Όσο το επίπεδο της κατασκευής βρίσκεται κοντά στο έδαφος η τοποθέτηση των λίθων δεν απαιτούσε γεραμούς, αλλά μόνο ξύλινα δοκάρια, μικρές ράμπες, λοστούς, κατρακύλια και σχοινιά. Wiener-Müller 1995, σ. 85.

182. Γεγονός που δικαιολογεί την παντελή απουσία οπών ανύψωσης, «λύκων» στις άνω έδρες των λίθων.

183. Κορρές 2005, σ. 25

184. Είναι αυτονόητο πως σε ένα ισόδομο τοίχο, ο γερανός παρέμενε στην ίδια θέση αναβιάζοντας τους λίθους στην εκάστοτε ανώτερη στρώση, από όπου με κατρακύλια γινόταν η μεταφορά στο επιθυμητό σημείο. Δεν μπορεί να ισχύσει όμως το ίδιο για άλλα συστήματα τοιχοποιίας. Βλ. Κορρές 2005, σ. 191

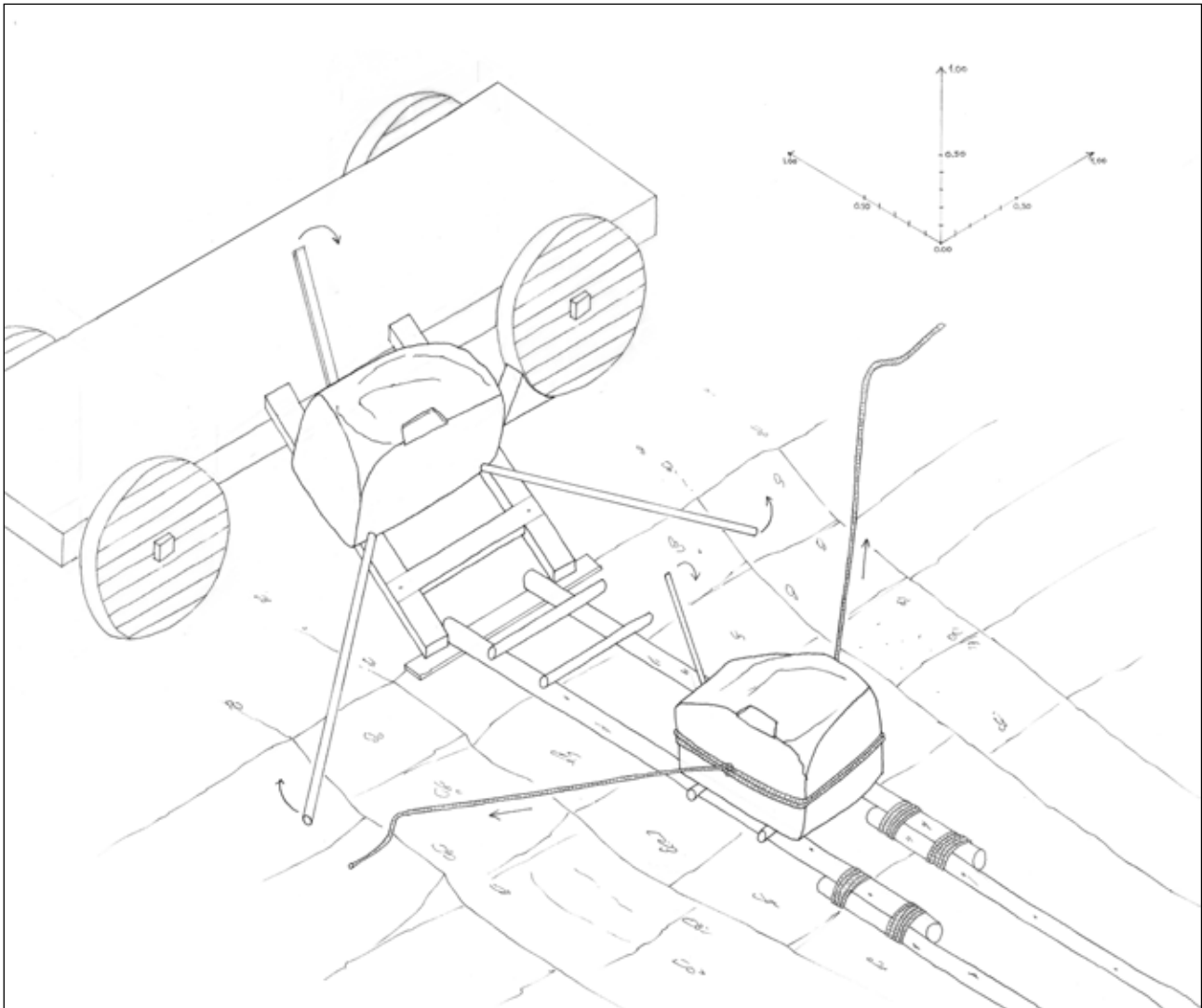
185. Βλ. Κορρές 1995, 2014

Εικ. 29: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση χώρου σταδίου κατά την έναρξη των πρώτων εργασιών. Τοπογράφοι και χωρομέτρες χαράσσουν το γενικό περιγράμμα, το οποίο επισημαίνεται με πασάλους που συγκρατούν σχοινιά, ενώ στη συνέχεια ανοίγεται μικρή τάφρος στο έδαφος. Ταυτόχρονα συνεργείο λατόμων φροντίζει να επιμερίσει σε διαχειρίσιμα κομμάτια τα ογκοτεμάχια βράχου που έχουν καταρρεύσει λόγω διάβρωσης του υποστρώματος μάρμας.

Εικ. 30: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση εργοταξίου στο στάδιο. Η εκσκαφή περιλαμβάνει τη λατόμηση ασβεστικού ψαμίτη και κροκαλοπαγών πετρωμάτων, όπως και το σκάσιμο του υποστρώματος μάρμας αυτών των πετρωμάτων. Τα μπάζα δημιουργούν μια καταφορική ράμπα και συσσωρεύονται σταδιακά στο ΒΑ άκρο. Η διεύθεση των χωμάτων εξασφαλίζει την τοποθέτηση των λίθων του τρίπλευρου αναλήμματος χωρίς ίσως την παρεμβολή γερανού.

Εικ. 31: Λιθαγωγία, καταβίβαση του λίθου από το όρυγμα του σταδίου στο χώρο ανέγερσης του τρίπλευρου αναλήμματος. Κατέβασμα από το κάρο με τη βοήθεια λοστών και λυόμενης κεκλιμένης σχάρας. Στη συνέχεια ο λίθος κατεβαίνει την ήπια κλίση της επίχωσης πάνω σε κατρακύλια. Η καθοδική κύλιση γίνεται επί «σταθερής τροχιάς» φτιαγμένης πρόχειρα με κορμούς ξύλων και ελέγχεται με σχοινιά ανάσχεσης.

Θα μπορούσαμε δηλαδή να φανταστούμε όλο το εργοτάξιο να έχει οργανωθεί έτσι, που να λειτουργούσε σαν ένα πολύ καλά κουρδισμένο ρολόι, όπου όλα θα συνέβαλλαν στη γρήγορη περαίωση των εργασιών με οικονομία δυνάμεων και πόρων.

3. Κατεργασία λίθων – τοποθέτηση

Οι λίθοι καταφθάνουν στους χώρους ανέγερσης των αναλημμάτων. Αν και γενικά υπάρχει μια συγκεκριμένη τάξη μεγέθους και τυποποίηση κάποιων σχημάτων, ο εμπειρότερος μάστορας θα κατευθύνει τον κάθε λίθο προς την ανάλογη στρώση σε εξέλιξη που θεωρεί καταλληλότερη. Το ίδιο περίπου ύψος είναι ένα κριτήριο επιλογής, ώστε να προκύπτουν κατά το δυνατόν ισοπαχείς στρώσεις σε ικανοποιητικά μήκη, πράγμα που φαίνεται έντονα στους τοίχους

που σώζονται. Ενίοτε παρεμβάλλονται και μεγαλύτεροι λίθοι, οι οποίοι ξεπερνούν το πάχος της στρώσης «κλειδώνοντας» καθ' ύψος την κατασκευή¹⁸⁶. Τέτοιοι λίθοι και γενικά οι μεγαλύτερου μεγέθους τοποθετούνται πρώτοι και ακολουθούν σε παράθεση εκατέρωθεν ή μόνο προς τη μια κατεύθυνση οι υπόλοιποι.

Η κατεύθυνση εργασίας μπορεί να φανεί από τους αρμούς. Ένας σφηνοειδής αρμός ή διαγώνιος προς τα επάνω δύσκολα συναρμόζεται με έναν διπλανό, αλλά δεν ισχύει το αντίθετο.

Ενδιάμεσα κενά που προκύπτουν, συμπληρώνονται με «βύσματα» τριγωνικού συνήθως σχήματος (στη εξωτερική τους όψη), ενώ παρόμοια τεμάχια, κάποτε και μεγαλύτερου μεγέθους, χρησιμεύουν σε μίαν υποτυπώδη οριζόντιωση κάθε στρώσης, για να εδραστούν σταθερά οι υπερκείμενοι λίθοι.

Η κατεργασία των λίθων ήταν η ελάχιστη δυνατή. Η κύρια όψη αφηνόταν με άπεργο από το λατομείο, όπως μαρτυρείται από τις σφήνες που είναι εμφανείς σε κάποιες περιπτώσεις. Ενδεχομένως γινόταν μια πάρα πολύ αδρή κατεργασία με σφύρα¹⁸⁷, με κατακόρυφες λαξεύσεις, όπως αδιόρατα φαίνεται σε κάποιους λίθους, ωστόσο η διάβρωση είναι τέτοια, που έχουν χαθεί αυτά τα ίχνη. Η πίσω παρεία αφηνόταν εντελώς αδούλευτη. Σε μια περίπτωση εντοπίστηκε σφήνα επίσης. Η σχετικά επιμελημένη κατεργασία περιοριζόταν δηλαδή μόνο στις τέσσερες έδρες των αρμών.

Πρώτα πρέπει να χοντροδουλεύονταν και να εξομαλύνονταν με τον κόπανο. Στη συνέχεια ακολουθούσε λεπτότερη εργασία, αλλά σπάνια σε όλη την έκταση της έδρας, συνήθως γινόταν σε μια ζώνη φάρδους 20-30 cm. Η τέλεια συναρμογή εξασφαλιζόταν στην αρχαιότητα με τον μολύβδινο κανόνα¹⁸⁸. Ωστόσο για λιγότερο ακριβείς εφαρμογές, όπως και στην περίπτωσή μας, αρκούσε ένα απλό γωνιόμετρο¹⁸⁹. Ο λιθοξόος μετρούσε τη γωνία πάνω στον ήδη τοποθετημένο λίθο και μετέφερε αυτούσια την παραπληρωματική γωνία στον προς τοποθέτηση. Με αυτό ως οδηγό έκανε την τελική κατεργασία όλων των πλάγιων αρμών. Οι άνω και κάτω έδρες εξομαλύνονταν, αφήνανε ωστόσο περιθώρια ελιγμών. Σε αρκετές άνω έδρες έχει παρατηρηθεί χάντρωμα μικρού βάθους, στο οποίο όμως υπάρχει συναρμογή του υπερκείμενου λίθου με ανοχή πολλών εκατοστών. Η διαδικασία των δοκιμών και της οριστικής τοποθέτησης μάλλον γινόταν με λοστάρια και με τη βοήθεια από κατρακύλια. Ωστόσο δε βρέθηκαν ίχνη από μοχλοβόθρια.

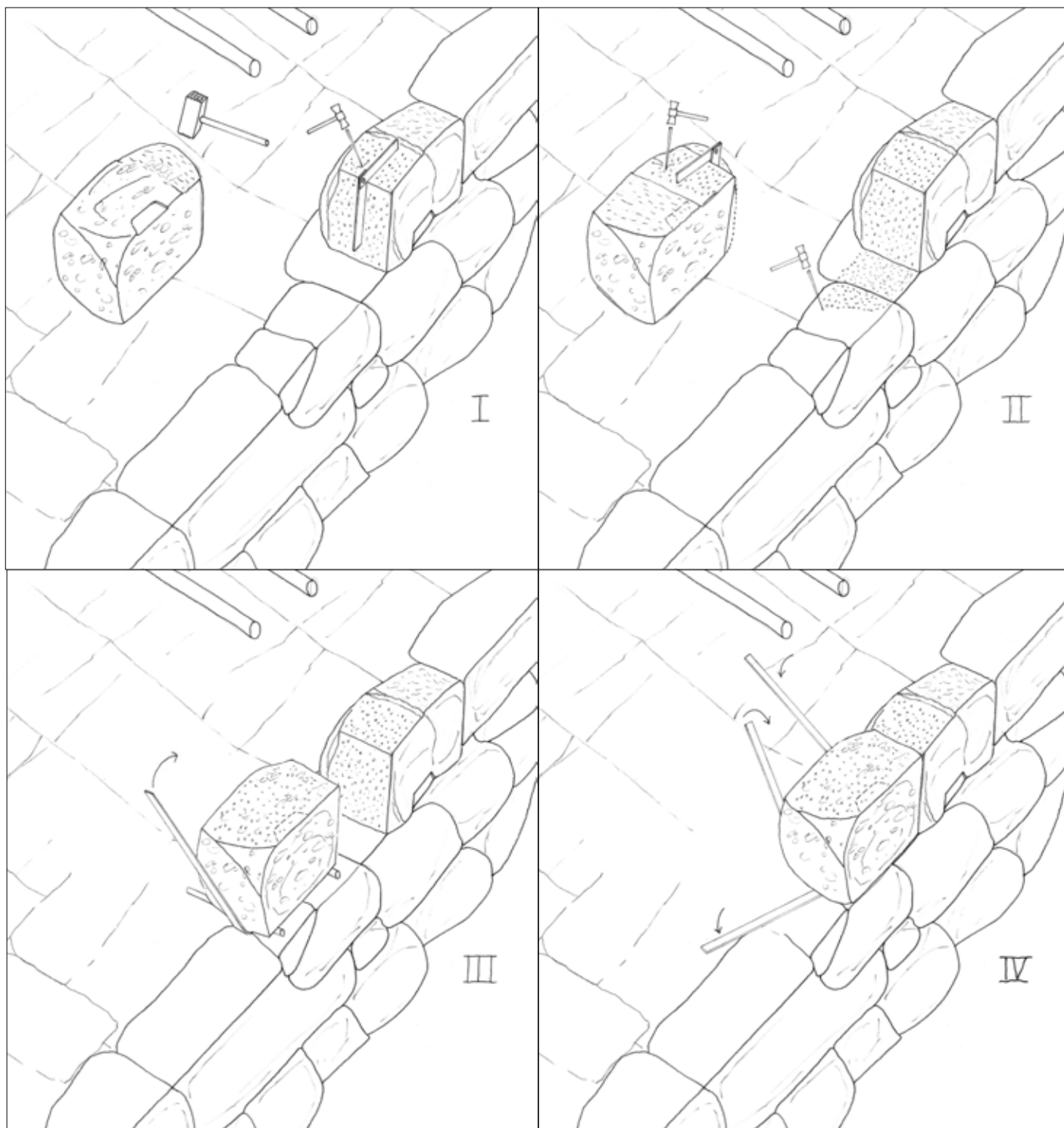
Η τήρηση της καμπύλης σε κάτοψη και της σταδιακής υποχώρησης του τοίχου προς τα άνω πρέπει να ελεγχόταν ανά τακτά διαστήματα, ωστόσο είναι πιθανό, οι έμπειροι οικοδόμοι με οδηγό μερικά εξασφαλισμένα σημεία να συνέχιζαν με το μάτι. Αυτό σημαίνει πως είναι δυσδιάκριτη η θεωρητική γραμμή του τοίχου και γίνεται ακόμα πιο δυσχερής η ταυτοποίησή της λόγω της αδρής επιφάνειας του προσώπου κάθε λίθου. Αυτό είναι όμως τελικά που προσδίδει μια αίσθηση στιβαρότητας στο σύνολο, που ανταποκρίνεται στο στατικό ρόλο που καλείται να επιτελέσει το ανάλημα.

186. Winter 1971, σ. 84

187. Βλ. αντίστοιχα παραδείγματα Scranton 1941, σ. 76

188. Ορλάνδος 1955, σ.211

189. Ο.π.

Εικ. 32: Τοποθέτηση λίθου στον αναλημματικό τοίχο: 1) Χονδρική προετοιμασία εδρών νέου λίθου με επικόπανο και διαμόρφωση άνω και πλάγιας έδρας ήδη τοποθετημένου λίθου. Μέτρηση γωνίας με γωνιόμετρο. 2) Μεταφορά της παραπληρωματικής γωνίας στο νέο λίθο και με αυτή ως οδηγό προσεκτικότερη κατεργασία των εδρών. 3) Δοκιμαστική τοποθέτηση. 4) Οριστική τοποθέτηση.

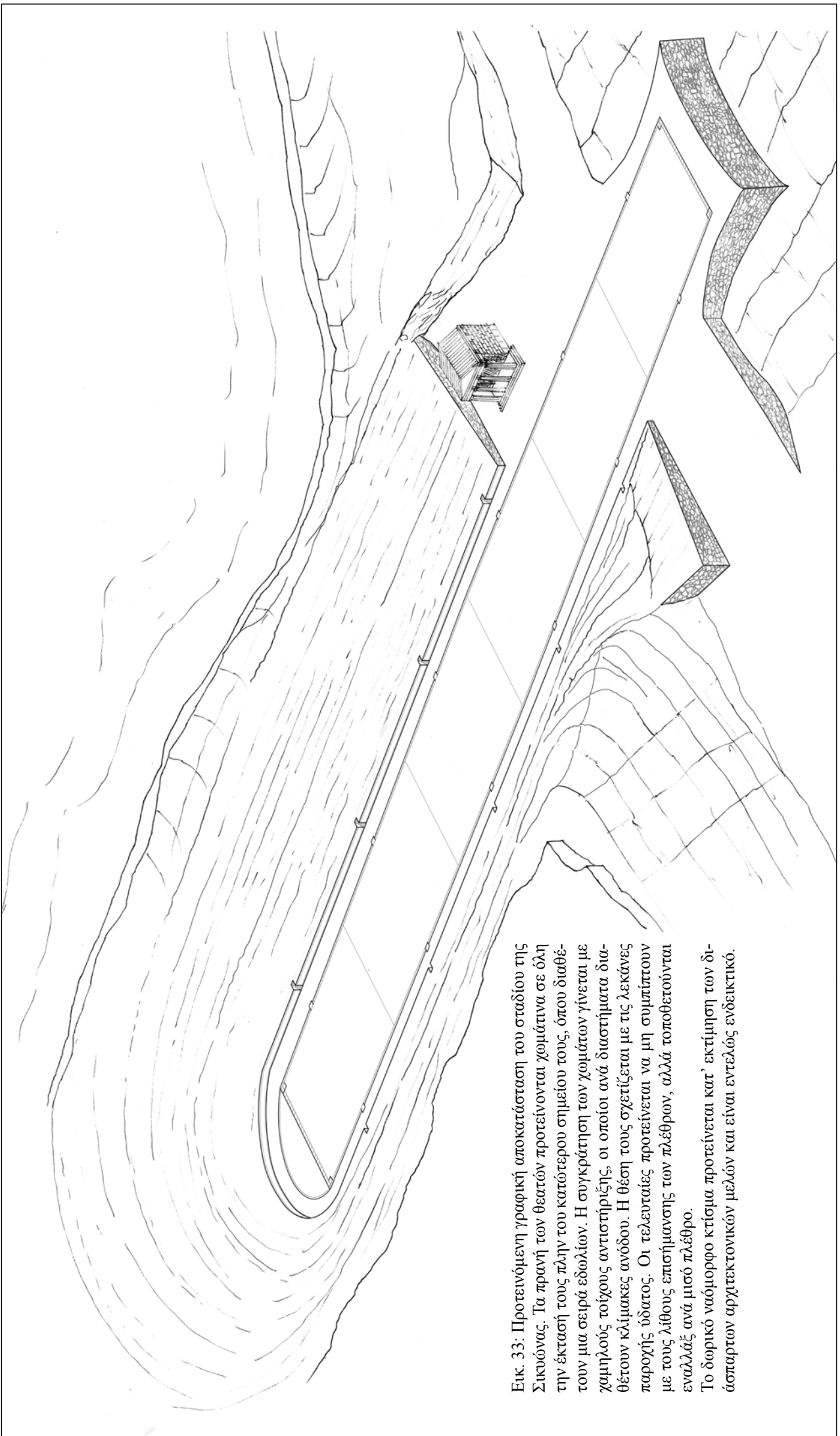
ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ

Αν και μη ανασκαμμένο το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας δίνει -όπως είδαμε- πολλές πληροφορίες για τη μορφή του, μέσω της εξέτασης των ορατών αρχιτεκτονικών του καταλοίπων. Πράγματι οι ομοιότητες με της Νεμέας είναι μεγάλες, ειδικά όσον αφορά στη συσσώρευση χωμάτων σε ανάλημμα για τη στήριξη μέρους του στίβου. Ενώ το στάδιο της Νεμέας φαίνεται να έμεινε ημιτελές¹⁹⁰, στη Σικυώνα τα έργα προχώρησαν, γεγονός που είναι φανερό από τις ογκώδεις κατασκευές αντιστήριξης της απόληξης του στίβου και των πρανών των θεατών, στοιχεία που δε συναντώνται ούτε στο στάδιο της Ισθμίας, αλλά σημειώνονται ίσως στο πρώιμο Παναθηναϊκό στάδιο. Σε όλες όμως τις παραπάνω περιπτώσεις αξιοποιήθηκε κάποιος φυσικός σχηματισμός, ενώ στη Σικυώνα πρόκειται για ένα πρωτοφανούς μεγέθους χωματουργικό έργο πρωτίστως. Το στάδιο της Σικυώνας σηματοδοτεί, θα λέγαμε, τη μετάβαση από τα «αυτοφυή» στάδια σε αυτά που απαιτούσαν περισσότερες υποδομές (στάδια Μικράς Ασίας), φτάνοντας στο άκρο των τελείως τεχνητών χώρων θεάματος από τους Ρωμαίους.

Οι αναλημματικοί τοίχοι φανερώνουν μια τάση να κυριαρχήσει το δομημένο στο αδόμητο, το ίδιο και η οριοθέτηση των πρανών προς το στίβο με ορθοστάτες σε όλο το μήκος του. Πρόκειται για ιδέα με επιρροές από τη σφενδόνη του σταδίου της Ισθμίας, αλλά εφαρμόζεται σε μεγαλύτερη έκταση προσδίδοντας μνημειακότητα στο σύνολο. Αν αποδειχτεί πως υπάρχουν τέτοιες διατάξεις, θα πρέπει να αναζητηθούν συγγένειες με ανάλογα παραδείγματα, όπως στις Μεσσήνης ή της Δωδώνης. Μόνο που σε αυτά επικρατεί πλέον η ύπαρξη εδωλίων στο κοίλο, κάτι που με τις ως τώρα παρατηρήσεις δε φαίνεται να ισχύει στη Σικυώνα.

Γενικώς επρόκειτο για ένα πολυδάπανο -κυρίως σε εργατική δύναμη- δημόσιο έργο, που είχε και ως στόχο την προβολή της πόλης καθώς και του ιδρυτή της. Παρ' όλο που οι αρχιτέκτονες της τότε εποχής ήρθαν αντιμέτωποι με μια σειρά από καθαρώς τεχνικά ζητήματα, κατάφεραν με την τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή να δώσουν ένα δείγμα γραφής της δημιουργικής απάντησης σε ένα τυπικό στατικό πρόβλημα. Το εν λόγω ανάλημμα είναι κάτι σαν το «σήμα κατατεθέν» του σταδίου της Σικυώνας, που το καθιστά μοναδικό. Ωστόσο δε φαίνεται να είναι το μόνο που καθιστά αυτό το μνημείο ενδιαφέρον και άξιο συστηματικότερης μελέτης στο μέλλον.

190. Miller 1992, σ. 14

Εικ. 33: Προτεινόμενη γραφική αποκατάσταση του σταδίου της Σικιώνας. Τα πρανή των θεατών προτείνονται χωμάτινα σε όλη την έκτασή τους πλην του κατώτερου σημείου τους, όπου διαθέτουν μια σειρά εδωλίων. Η συγκράτηση των χωμάτων γίνεται με χαμηλούς τοίχους αντιστήριξης, οι οποίοι ανά διαστήματα διαθέτουν κλίμακες ανόδου. Η θέση τους σχετίζεται με τις λεκάνες παροχής ύδατος. Οι τελευταίες προτείνεται να μη συμπίπτουν με τους λίθους επισήμανσης των πλέρων, αλλά τοποθετούνται εναλλάξ ανά μισό πλέθρο.

Το δορικό ναόμορφο κτίσμα προτείνεται κατ' εκτίμηση των διασπαρτων αρχιτεκτονικών μελών και είναι εντελώς ενδεικτικό.

ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ

Μετά την εξέταση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων του σταδίου, κρίνεται σκόπιμη η τοποθέτησή του ως κτηριακής οντότητας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της εποχής. Ποιος ο ρόλος του στη ζωή της πόλης, ποια η χρήση του και τι σκοπούς εξυπηρετούσε;

Βεβαίως μπορεί αμέσως να διαπιστωθεί πως η κύρια χρήση του δεν αφορούσε στην απλή προπόνηση των νέων ή την εξάσκησή τους ώστε να είναι ετοιμοπόλεμοι. Αυτούς τους σκοπούς τους επιτελούσαν τα «γυμνάσια» και οι «παλαιίστρες», όπου υπήρχαν για το αγώνισμα του δρόμου ο «ξυστός» (υπαίθριος στίβος) και η «παραδρομίδα» (στεγασμένος χώρος δίπλα συνήθως στον ξυστό, βλ. Δελφοί).

Στα στάδια γίνονταν με επισημότητα και με θεατές όλη την κοινωνία της πόλης κράτους, γυμνικοί αγώνες, που αποτελούσαν μέρος μιας ευρύτερης τελετουργίας προς τιμήν θεών ή ηρώων και εντάσσονταν στο πλαίσιο εορτών κάποιου συγκεκριμένου ιερού¹⁹¹. Συνακόλουθα το στάδιο, ως κτηριακός τύπος, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της λειτουργίας ενός ιερού, το οποίο μπορεί να ευρίσκεται στην ύπαιθρο (Νεμέα) ή και μέσα στην πόλη (Μεσσήνη)¹⁹².

Κάθε πόλη κράτος είχε θεσπίσει τις τοπικές εορτές της, που περιλάμβαναν γυμνικούς, μουσικούς και δραματικούς αγώνες. Για την προελληνιστική Σικυώνα ένα σύνολο από φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες, φανερώνει την ύπαρξη αγώνων.

Ο τύραννος της Σικυώνας Κλεισθένης μετά τον Ιερό πόλεμο στους Δελφούς, χρηματοδοτεί από τα λάφυρα κατάληψης της Κίρρας τα Σικυώνια Πύθια (περί το 590 π.Χ). Αυτή η κίνησή του μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους: Τιμή στον Απόλλωνα των Δελφών ως κίνηση εξαγνισμού ή το εντελώς αντίστροφο, για να προβάλλει τους Πυθικούς αγώνες της Σικυώνας ως το αντίπαλο δέος των Δελφικών Πυθικών¹⁹³. Ωστόσο ο Πίνδαρος χρεώνει τα Πύθια στον Άδραστο και ο σχολιαστής του κειμένου τους αποδίδει στον Κλεισθένη¹⁹⁴. Ο Άδραστος είχε ηρώο στη Σικυώνα και τον τιμούσαν με θυσίες και γιορτές. Ο Κλεισθένης προσπάθησε να τις αντικαταστήσει, με άλλες προς τιμήν του Διονύσου¹⁹⁵.

Άλλη μαρτυρία, του Ηρόδοτου, αναφέρει τη διεξαγωγή μουσικών και γυμνικών αγώνων από τον Κλεισθένη: Νέοι από όλη την Ελλάδα επί ένα χρόνο, κλήθηκαν να συναγωνιστούν προκειμένου να αναδειχθεί ο αξιότερος σύζυγος για την κόρη του τυράννου¹⁹⁶.

Για την εξυπηρέτηση των αγωνισμάτων μάλλον υπήρχε απλώς ένας δρόμος εντός της αγοράς της αρχαίας πόλης (μαρτυρία του Ηροδότου), όπως βρέθηκε

191. Βαλαβάνης 2004, σ. 15

192. Romano 1981, σ. 272

193. Griffin 1982, σ. 53

194. Ο.π.

195. Παπαχατζής 1978, σ. 93

196. Skalet 1975, σσ. 73-74

1	[παρά] Σικωνίων [πρεσβευτᾶ]γ καὶ θεαρῶν παραγενομένων παρὰ τῶν [Μαγνητῶν] Φιλίσκου, Κόνωνος, Λαμπέτου καὶ ἀνανε-
5	ομμένων τὰν οικειότατα τὰν ὑπάρχουσιν αὐτοῖς ποτὶ τὰν πόλιν καὶ τὰν φιλίαν καὶ ἐπανγελλόντων τᾷ Ἀρτέμιδι τᾷ ἀρχαγέτιδι αὐτῶν τᾷ Λευκοφρυηνᾷ τὰν θυσίαν καὶ πανάγυριν καὶ ἐκεχειρίαν καὶ ἀγῶνα στεφανίταν [ἰσοπύθιον μουσικόν τε καὶ γυμνικόν καὶ 10 ἵππικόν, δεδόχθαι τῶ[ι δά]μωι ἀποδέξασθαι τὰν θυ- σίαν κα[ὶ τ]ὰν πα[νάγυ]ριν καὶ [τὰ]ν ἐκεχειρίαν, ἂν συντε- λοῦντι οἱ [Μάγ]ητες κατὰ τὸ μαντεῖον τᾷ Ἀρτέμιδι τᾷ Λευκοφρυηνᾷ, εἰ[μ]εν δὲ τὸν ἀγῶνα στεφανίταν ἰσοπύθι[ο]ν τὸν [τε] μ[ουσικὸ]ν [καὶ] γυμνικόν καὶ ἵππικόν, καὶ τὰ ἀθλ[α καὶ τὰς τιμὰς τοῖς] νικῶσι τοὺς ἀγῶνας ὅσα 15 καὶ <εἰς τοῦς> τῶν [Π]υ[θί]ων γέ[γραπται] κ[α]θῶς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἀποδε- δεγμένοι ἐντ[ι] δ[ό]μ[εν δὲ κα]ὶ ἐνεκέχειρα τοῖς θεαροῖς τὸν γροφῆ τὰς βωλ[ᾶς] τ[ᾶ ἐ]κ τὰν πινακίδων, καταστάσαι [δὲ θε]αροδόκον· ὁ θεαρο[δ]όκος Γόργος Μενεκλεί[ο]υς· [κατὰ τὰ] α[ὐ]τ[ᾶ δὲ ἐψη]φίσαντο· 1.20 [-] 2.20 [Κα]λλισταίεις. IG PHI 260497

στην Κόρινθο, τὸ Ἄργος καὶ στη Σπάρτη¹⁹⁷.

Ἡ ἐπανάδρυση τῆς Σικυώνας ἀπὸ τοῦ Δημήτριου τὸν Πολιορκητὴ συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴ θέσπιση ετήσιων εορτῶν πρὸς τιμὴν τοῦ¹⁹⁸, στὶς ὁποῖες λογικὸ εἶναι νὰ περιλαμβάνονταν καὶ γυμνικὰ αγωνίσματα. Ἡ τέλεση πρωτίστως αὐτῶν τῶν εορτῶν φαίνεται νὰ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ σταδίου τῆς νεότευκτης ἐλληνιστικῆς Σικυώνας. Μία «νησίδα θεάματος» σὲ ἀμεση σχέση με τὸ οικονομικὸ κέντρο τῆς αγοράς¹⁹⁹. Τα δύο αὐτὰ δημόσια οἰκοδομήματα ἦταν μεγάλα τεχνικὰ ἔργα, ποὺ διαμόρφωσαν τὸ τοπίο -σύμφωνα με τὰ πρότυπα τῆς τότε πολεοδομίας- συναποτελώντας με ἄλλα ἔργα τὴ σφραγίδα τῆς επικυριαρχίας τοῦ μονάρχη στὴν περιοχὴ καὶ στὶς ψυχὲς τῶν υπηκόων.

Τὸ στάδιο εἰδικότερα, με τὴν πρωτοφανὴ καὶ πολυδάπανη γιὰ τὰ τότε δεδομένα ἐκσκαφὴ στα 2/3 τῆς ἑκτασῆς του, δείχνει τὴν αφθονία πόρων ἀλλὰ καὶ τὴ σπατάλη τοὺς σε κατευθύνσεις ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὴ μνημειακότητα καὶ τὸ συμβολισμό. Αποτελεῖ ἓνα χαρακτηριστικὸ δείγμα γραφῆς τῆς μεγαλομανίας τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ, ὁ ὁποῖος ἱδρυσε τὴ νέα πόλη βαπτίζοντάς τὴν με τὸ ὄνομά του (Δημητριάς) καὶ φροντίζοντας ὅλα τὰ λειτουργικὰ τῆς μέρη νὰ ἐξυπηρετοῦν δια τοῦ μεγέθους τὴν προβολὴ του.

Οἱ εορτὲς πρὸς τιμὴν τοῦ σύντομα ξεχάστηκαν μετὰ τὸ θάνατό του²⁰⁰, ὡστόσο στὸ στάδιο καὶ στὸ θέατρο πρέπει νὰ ἐξακολούθησαν νὰ τελούνται παλαιότερες εορτὲς ἢ νεότερες με ἄλλες ἱερὲς ἢ κοσμικὲς στοχεύσεις.

Ἔτσι πληροφοροῦμαστε τὴ διεξαγωγὴ Ἰσοπύθιων ἀγῶνων (γυμνικῶν, μουσικῶν καὶ ἵππικῶν) με ἑπάθλο στεφάνι, πρὸς τιμὴν πρεσβευτῶν ἀπὸ τὴ Μαγνησία ἐπὶ Μαιάνδρου (IG PHI 260497)²⁰¹. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ὡστόσο δὲν ξέφευγαν ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἐμβέλεια.

197. Romano 1993, σ. 16

198. Griffin 1982, σ. 78

199. Lolos, Hayward, ὑπὸ ἔκδοση

200. Skalet 1975, σ. 97

201. Skalet 1975, σ.105

Ο Άρατος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ιστορία της πόλης. Οι Σικυώνιοι μετά το θάνατό του περί το 241-243 π.Χ καθιέρωσαν εορτές προς τιμήν του , τα Σωτήρια, δύο φορές το χρόνο, ανήμερα της γεννήσεώς του και την ημέρα που απελευθέρωσε την Σικυώνα από τον τύραννο Νικοκλή²⁰². Έχτισαν μάλιστα και ηρώο, το Αράτειο²⁰³, όπου τις θυσίες τελούσε ο ιερέας του Διός Σωτήρα²⁰⁴ και είναι ίσως στο τελετουργικό να συμπεριλαμβάνονταν γυμνικοί αγώνες.

Η μεγάλη τομή έγινε μετά το 146 π.Χ. με την καταστροφή της Κορίνθου από τον Μόμμιο. Τότε σύμφωνα με τον Παυσανία, τη διοργάνωση και διεξαγωγή των Ισθμίων αγώνων ανέλαβαν οι Σικυώνιοι. Το ενδιαφέρον είναι πως στο ιερό του Ποσειδώνα παρατηρήθηκε από τους αρχαιολόγους ένα «κενό» στην κεραμική 100 περίπου ετών²⁰⁵, όσο δηλαδή η Κόρινθος παρέμενε απαγορευμένος χώρος διαμονής και ακατοίκητος σωρός ερειπίων. Είναι λοιπόν πολύ πιθανό, τα Ίσθμια (οι πανελλήνιοι αγώνες) να μεταφέρθηκαν στην πόλη της Σικυώνας. Το εκεί στάδιο ήταν τόσο μεγάλο, όσο αυτό στο ιερό του Ποσειδώνα της Ισθμίας και μπορούσε κάλλιστα να εξυπηρετεί τη διεξαγωγή αγωνισμάτων παρουσία αναρίθμητου πλήθους. Τα Ίσθμια ήταν ισολυμπιακοί στεφανίτες αγώνες, από τους καθιερωμένους τέσσερις πανελλήνιους. Η τέλεσή τους μέσα στη Σικυώνα επί έναν περίπου αιώνα (146 π.Χ. – 44 π.Χ.) δεν πρέπει να μας ξενίζει, καθώς είχε ξανασυμβεί, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, πανελλήνια ιερά να αλλάζουν σφαίρες επιρροής, αλλά και κυριολεκτικώς να μεταφέρονται από μια πόλη σε άλλη²⁰⁶.

Δεν αποκλείεται ή μάλλον είναι πολύ λογικό, έστω και για κάτι λιγότερο από έναν αιώνα, να τελέστηκαν στο στάδιο της Σικυώνας Ισθμιακοί αγώνες με πανελλήνια ακτινοβολία. Περί τα μέσα του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα τα Ίσθμια φαίνεται να έχουν επιστρέψει στον τόπο τους. Ωστόσο στη Σικυώνα τελούνται αγώνες -σύμφωνα με επιγραφή στους Δελφούς (IG PHI 239224)- και συνεχίζουν τουλάχιστον ως τον 3^ο μ.Χ. αιώνα με τη μορφή εορτών προς τιμήν του Αυτοκράτορα (IG PHI 179277). Στο επίγραμμα αναφέρονται όμως μόνο δραματικοί αγώνες, χωρίς να μπορεί να βγει συμπέρασμα και για γυμνικούς.

Συνοψίζοντας το στάδιο θα μπορούσε να φιλοξενεί δύο κατηγοριών αθλητικούς αγώνες: α) Στο πλαίσιο τοπικών εορτών απόδοσης τιμών σε τοπικούς ήρωες θεότητες, όπου συμμετείχαν οι κάτοικοι και β) αγώνες στα πρότυπα των Ολυμπιακών που προσέλκυαν συμμετέχοντες και κοινό από όλη την οικουμένη.

Οπωσδήποτε η διεξαγωγή αγώνων στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών δεν απασχολούσε το στάδιο πολλές ημέρες το χρόνο. Συνεπώς μπορεί να χρησιμοποιείτο και για προπόνηση των νέων ή ακόμα και να σχετιζόταν με παλαίστρα η οποία στη διάρκεια αγώνων να είχε ρόλο αποδυτήριου²⁰⁷. Η εγ-

202. Ο οποίος διέφυγε κρυφά από τους υπονόμους της πόλης, μπαίνοντας σε κάποιο φρεάτιο κοντά στο θέατρο και τα τείχη της πόλης. Skalet 1975, σ. 100

203. Παπαχατζής 1978, σ. 102

204. Skalet 1975, σ. 167

205. Βλ. Gebhard 1993, Lolos 2011, σ. 77

206. Όπως π.χ. τα Νέμεα που μεταφέρθηκαν στο Άργος στα τέλη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα και επέστρεψαν στη Νεμέα κατά τη δεκαετία 340-330 π.Χ. με μακεδονική πρωτοβουλία, για να μεταφερθούν το 271 π.Χ. και πάλι στο Άργος. Βλ. Κωστούρος 2008, σ. 57

207. Π.χ. σε Δήλο, Μίλητο και Πριήνη, σε άμεση γειτνίαση με το στάδιο βρίσκονταν γυμνάσια Wiener Müller 1995 σ. 182

5 Λ. Βείβιον Φλώρον
 παῖδα κωμωδόν #⁵⁶
 Πατρέα καὶ Κορίνθιον, νει-
 κῆσαντα ἐν Ἀργεὶ τὸν ἀγῶ-
 να τῶν Ἡραίων καὶ τὸν δι-
 ὰ πάντων<ν>, καὶ ἐν Κορίνθῳ
 Καيسάρεια δις κατὰ τὸ ἐ-
 ξῆς καὶ τὸν διὰ πάντων,
 10 ἐν Σικυῶνι Καيسάρεια
 καὶ τὸν διὰ πάντων,
 ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκλη-
 πεῖα καὶ τὸν διὰ πάν-
 των. Λ. Βείβιος Οὐρ-
 15 συλος ὁ πατὴρ ἀν-
 έστησεν.
 #⁵⁶ ψ(ηφίσματι) #⁵⁶ β(ουλης) #⁵⁶

IG PHI 179277

2.3 Ἡδέαν νεικήσασαν Ἴσθμια ἐπὶ ἀγωνα-
 θέτου Κορνηλίου Πούλχρου ἐνόπλι-
 5 ον ἄρματι· καὶ Νέμεα στάδιον ἐπὶ ἀγω-
 νοθέτου Αντιγόνου· καὶ ἐν Σικυῶνι ἐπὶ
 ἀγωναθέτου Μενοίτα· ἐνεῖκα δὲ καὶ
 παῖδας κιθαρωδοῦς Ἀθήνησι Σεβάστεια
 10 ἐπὶ ἀγωναθέτου Νουίου τοῦ Φιλεί-
 νο<υ>· πρῶ[τη ἀπ' αἰῶ]νος ἐγένετο πολει-
 [τις π]ρῶ(τη) παρθένος.

IG PHI 239224

γύτητα του σταδίου στο τείχος ενθαρρύνει την ύπαρξη κάποιου γυμνασίου σε άμεση σχέση με τον οχυρωματικό περίβολο²⁰⁸.

Με δεδομένο ότι στο θέατρο δεν παρατηρήθηκαν μετασκευές για θηριομαχίες ή για ναυμαχίες κατά τα ρωμαϊκά χρόνια (όπως στο θέατρο και στο ωδείο της Κορίνθου), ίσως το στάδιο της Σικυώνας να εξυπηρετήσε τέτοιους σκοπούς. Η υποθετική απόληξη των πρηνών προς το στίβο με ορθοστάτες γλίτωνε κόπο μετασκευών και απαιτούσε για την προστασία των θεατών μόνο την τοποθέτηση διχτυών²⁰⁹.

Από τα ευρήματα του γεωραντάρ στο στάδιο δε φάνηκε κάποιος καμπύλος τοίχος που να περιορίζει το χώρο των θεαμάτων περί το κοίλο, όπως βρέθηκε στο Παναθηναϊκό στάδιο²¹⁰, στη Μεσσήνη²¹¹, στην Αφροδισιάδα²¹² κλπ. Το ότι ο Πausanίας αποσιωπά το στάδιο, ενδεχομένως φανερώνει τη χρήση του για θηριομαχίες στην εποχή του²¹³, τακτική που ακολουθούσαν και άλλοι σύγχρονοί του συγγραφείς²¹⁴.

208. Ένα γυμνάσιο ή παλαίστρα πλάι στα τείχη επιφορτισμένο με την προετοιμασία των νέων για πόλεμο, προσέφερε πλεονέκτημα για ασκήσεις εκτός των τειχών, ή μιας άμεσης επέμβασης σε ξαφνικό κίνδυνο. Μυλωνάς 1952, σ. 59

209. Βλ. προσαρμογή προστατευτικών διχτυών στους ορθοστάτες του σταδίου-αμφιθεάτρου της Αφροδισιάδας. Welch 1998, εικ. 12

210. Παπανικολάου Κρίστενσεν 2003, σσ. 29, 58

211. Θέμελης 2010, σ. 47

212. Welch 1998, εικ. 2

213. Ο Pausanias περιγράφει το παρόν με γνώμονα το παρελθόν. Αυτό καθορίζει τι είναι άξιο καταγραφής. Ως αποτέλεσμα φαίνεται να αγνοεί επίτηδες όσα στοιχεία αμαυρώνουν την εξιδανικευμένη εικόνα που θέλει να μεταφέρει στον αναγνώστη. Στη Σικυώνα εν προκειμένω απουσιάζουν πέντε από τις επτά πύλες της πόλης, το ιερό των νυμφών, τα ρωμαϊκά λουτρά και το στάδιο. Αυτά όμως δεν λείπουν από το οδοιπορικό του επειδή δεν υπήρξαν, αλλά γιατί δεν αποτελούσαν μέρος του «λόγιου» τοπίου που είχε συλλάβει για τη Σικυώνα. Βλ. Steward 2013, σσ. 245-254

214. Η Katherine Welch υποστηρίζει πως ο Δίων Χρυσόστομος αναφέρεται στο αμφιθέατρο της Κορίνθου τελείως υποτιμητικά με τον όρο «χαράδρα», μη θέλοντας καν να το αναγνωρίσει ως δημόσιο κτήριο, ως μια εκδήλωση αποστροφής του προς τις μονομαχίες. Welch 2007, σ. 181

Στα πρωτοχριστιανικά χρόνια ο χώρος μάλλον αποτέλεσε μια πρώτης τάξεως «λατομείο». Οι περιμετρικές αύλακες και όλα τα υπόλοιπα πόρινα τεμάχια ανακυκλώθηκαν πιθανώς σε οικίες, εκκλησίες, εργαστήρια. Μόνο οι ογκώδεις και δύσκολοι στην κατεργασία κροκαλοπαγείς λίθοι αφέθηκαν άθικτοι στη θέση τους, αφού διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχαν ούτε σιδερένιοι σύνδεσμοι για λεηλασία.

Το στάδιο προοδευτικά πρέπει να πήρε τη μορφή φυσικού λόγκου, διατηρώντας ωστόσο το σχήμα του, ένας χώρος ιδανικός ακόμα για θεάματα, έστω μικρότερου αντικρίσματος, όπως κονταρομαχίες ή τουρνουάδες επί φραγκοκρατίας, είτε απλώς τρέξιμο, σκοποβολή, άλμα, λιθοβολία κ.ά. επί οθωμανικής εποχής, όπως έχουν γίνει υποθέσεις και για το Παναθηναϊκό στάδιο²¹⁵.

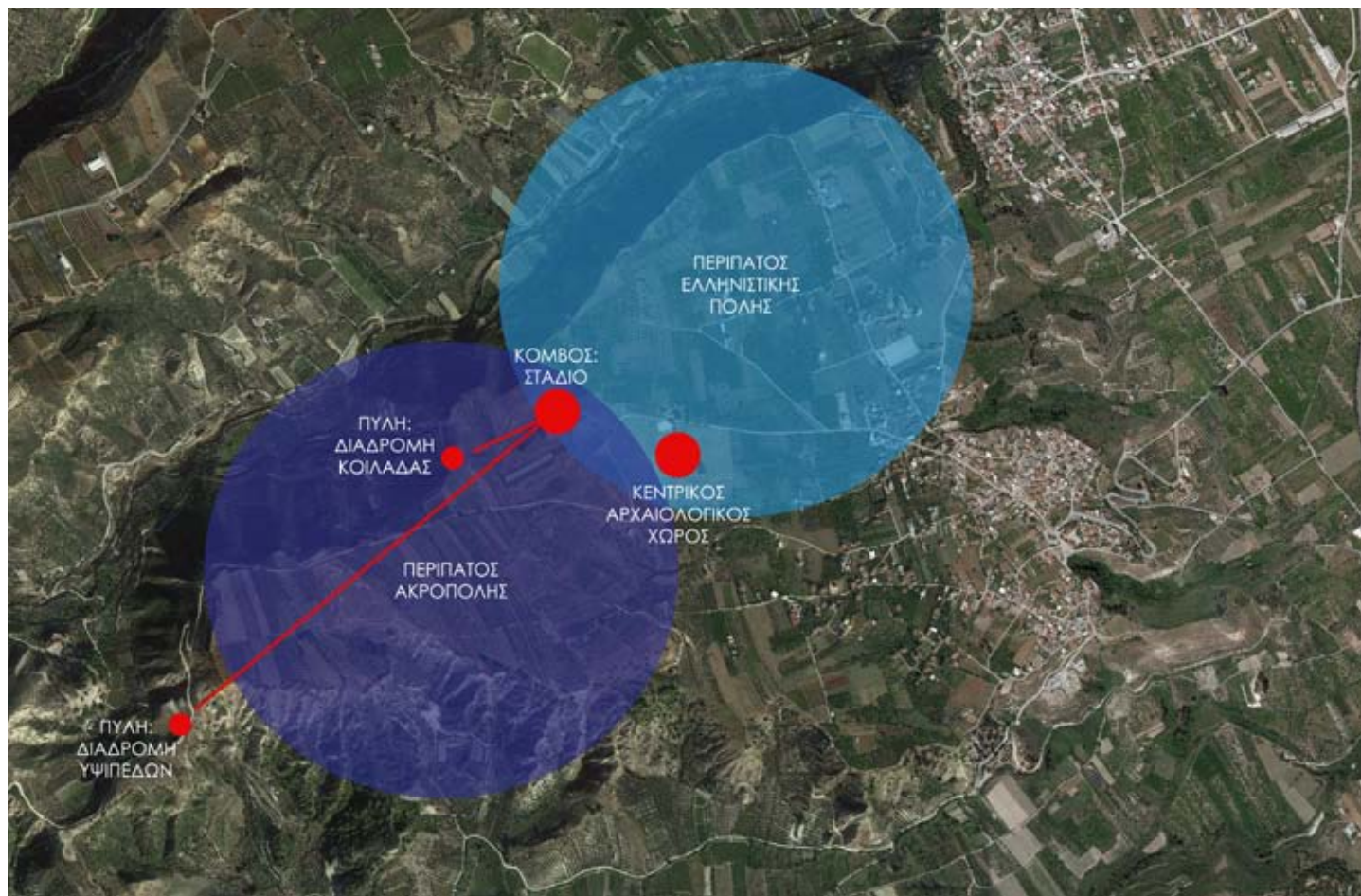
Δυστυχώς είναι άγνωστο αν στη ζώσα μνήμη των κατοίκων του Βασιλικού ο χώρος καλείτο πάντα «στάδιο» ή αν πρόκειται για ανάμνηση που προέκυψε μετά τον 17^ο αιώνα μ.Χ., οπότε οι αρχαιολάτρες Ευρωπαίοι περιηγητές τον ταύτισαν και τον αποτύπωσαν στη συνέχεια.

Ο Διονύσιος Πύρρος Θεταλός αναφέρεται στο στάδιο ως «τόπο επίπεδο, όπου το πάλαι εγυμνάζοντο οι νέοι των Σικωνίων». Έχει ενδιαφέρον που τοπογραφικά σχετίζει το χώρο του σταδίου, χωρίς να το συνειδητοποιεί, με το Ηρώο του Αράτου αλλά και με το βωμό του Ποσειδώνα. «Σώζονται μέχρι του νυν αυτού τινά ερείπια άνωθεν του θεάτρου και του ναού του Διονύσου την σήμερον είναι άμπελοι των εκεί κατοίκων. Πλησίον του ναού του Διονύσου ήταν τω πάλαι το μέγαλον Ηρώον του Αράτου, όλον από κυβικούς λίθους πεποιημένον. Κάτωθεν του ηρώου τούτου είναι τόπος επίπεδος, όπου τω πάλαι εγυμνάζοντο οι νέοι των Σικωνίων. Πλησίον του ηρώου τούτου ήταν βωμός του Ισθμίου Ποσειδώνος...». Στη συνέχεια αναφέρει το βουλευτήριο και τη στοά του Κλεισθένη «όλα από τούβλα», που σαφώς τα μπερδεύει με το λουτρό²¹⁶.

Συνοψίζοντας: Το στάδιο της Σικυώνας αποτέλεσε ένα από τα τοπόσημα της ελληνιστικής πόλης από της ιδρύσεώς της. Φιλοξένησε αγώνες τοπικής εμβέλειας και μάλλον για ένα βραχύ χρονικό διάστημα την πανελλήνια εορτή των Ισθμίων. Αυτή η διοργάνωση αποτελεί και την κορυφαία στιγμή για το συγκεκριμένο μνημείο. Έκτοτε η χρήση του ατονεί σταδιακά και τελικά ο χώρος εγκαταλείπεται στη φθορά του χρόνου και στη λεηλασία των ανθρώπων. Η μη συστηματική έρευνα του μνημείου και η έλλειψη μέριμνας από την αρχαιολογική υπηρεσία, βεβαίως λόγω στενότητας οικονομικών πόρων, οδήγησε στο να είναι το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας ένα μνημείο αποκομμένο από τον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο. Έτσι απουσιάζει από το αφήγημα της αρχαίας Σικυώνας τόσο σε επίπεδο χωρικό όσο και στη συγκρότηση της συνολικής πληροφορίας προς τους επισκέπτες.

215. Παπανικολάου –Κρίστενσεν 2003, σ. 31

216. Αθουσάκης 2008, σ. 127

Εικ. 34: Το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας ως κομβικό σημείο: Πύλη από και προς άλλες θέσεις ενδιαφέροντος στη γύρω περιοχή, αλλά και μνημείο αφετηρίας διαδρομών εντός της ελληνιστικής πόλης, που ενδεικτικά εδώ προτείνεται η ομαδοποίησή τους σε πόλη-ακρόπολη. Η διαφορά της πυκνότητας δόμησης και της κατανομής των χρήσεων σε αυτές τις περιοχές, μπορεί να αποτελέσει την κινητήρια ιδέα για την πλοκή ενός αφηγήματος περιήγησης στον αγροτικό χώρο, που να ενισχύεται από τα σύγχρονα ψηφιακά μέσα. *Υπόβαθρο: Google Earth*

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΙΚΥΩΝΑΣ

Μεμονωμένες ενέργειες αποκατάστασης ή αναστήλωσης μνημείων στερούνται νοήματος, όταν δε συντελούν στην υλοποίηση ενός ευρύτερου σχεδιασμού μεγαλύτερης κλίμακας, που να περιλαμβάνει ολόκληρα πολεοδομικά σύνολα ή οικιστικά πλέγματα μέσα σε ιστορικά τοπία. Όμως και τέτοιες δράσεις έχουν αποδειχτεί ατελέσφορες, όταν δεν αποτελούν μέρος ευρύτερων σχεδιασμών για την αειφόρο ανάπτυξη πόλεων και τόπων. Η έννοια διαχείρισης ενός τόπου λαμβάνει υπόψη όλες τις παραμέτρους, μία εκ των οποίων είναι και το ιστορικό τοπίο με τα μνημεία όλων των περιόδων που καλούνται να συνυπάρξουν με παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής (αγροτική παραγωγή, βιοτεχνία, ιστορικά επαγγέλματα) και κάθε μια συνιστώσα να τροφοδοτεί την άλλη με όρους διαρκούς βιωσιμότητας.

Τέτοιου είδους ολοκληρωμένα σχέδια διαχείρισης με επίκεντρο την πολιτιστική κληρονομιά ως μοχλό για την αειφόρο ανάπτυξη, αποτελούν σχετικά όψιμη δραστηριότητα στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα συναντάμε στο Δίον και στους Φιλίππους, και πιο πρόσφατα στην Κόρινθο, καθώς και σχεδιασμούς ευρύτερης κλίμακας που συντονίζουν ιστορικούς τόπους στην Ήπειρο και τη Στερεά Ελλάδα από το «Διάζωμα».

Το υψίπεδο της ελληνιστικής Σικυώνας συμπεκνώνει σε έναν σαφώς οριοθετημένο χώρο την παρουσία πολιτισμών από τα προϊστορικά χρόνια έως την οθωμανική εποχή. Ταυτόχρονα κατοικείται και σήμερα, με το σύγχρονο οικισμό του Βασιλικού να έχει κτιστεί κάπως μακριά από τις βαρύνουσες σημασίας αρχαιότητες. Το Βασιλικό αποτελείται από αγροτικό κατά βάση πληθυσμό, που καλλιεργεί τα χωράφια του υψιπέδου και άλλα κάτω στον κάμπο, ενώ υπάρχουν και περιορισμένες βιοτεχνικές δραστηριότητες. Αυτό το σύνολο παραγόντων αποτελεί το ιδανικό υπόβαθρο για ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης που θα συντονίσει όλες τις δυνάμεις του τόπου προς την αειφόρο ανάπτυξη. Τα θεμέλια προς αυτή την κατεύθυνση και όλο τον θεωρητικό προβληματισμό θέτει μια παράλληλη εργασία της Ναταλί Ντίλλον, η οποία θα αποτελέσει τη βάση για ένα σχέδιο διαχείρισης της Αρχαίας Σικυώνας και θα ορίσει τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές²¹⁷.

Το μνημείο μπορεί να εμπλουτίσει το αφήγημα της ελληνιστικής πόλης ποικιλοτρόπως. Το στάδιο είναι το μεγαλύτερο δημόσιο οικοδόμημα της πόλης και η ανάδειξή του θα συμβάλει στην ολοκληρωμένη κατανόηση του αρχαίου βίου. Οι ανασκαφές στην αγορά αναδεικνύουν όψεις των δημόσιων

217. Dillon Natalie, Evaluation, promotion and management of the Sikyonian Plateau, RLIC, K.U.Leuven, υπό έκδοση

και θρησκευτικών λειτουργιών, της οικονομίας, της παραγωγής. Στοχευμένες μελλοντικές ανασκαφές σε μια οικιστική νησίδα έχουν στόχο την προβολή του ιδιωτικού βίου εντός της οικίας. Το θέατρο μαζί με το στάδιο μπορούν να αναδείξουν μιαν άλλη πτυχή: Θρησκευτικές μαζικές εορτές που συνοδεύονται από θεάματα – αγώνες. Ο συντονισμός δηλαδή αρχαιολογικής σκαπάνης και εργασιών ανάδειξης μπορεί να οδηγήσει σε μια συμπαγή αφήγηση του βίου στην αρχαία πόλη μέσα από όλες τις πτυχές της.

Το γεγονός ότι όλα τα μνημεία βρίσκονται σε άμεση εγγύτητα, βοηθά στη συγκρότηση μιας περιηγητικής πυκνής εμπειρίας για τον επισκέπτη, χωρίς δυσεπίλυτες χωρικές ασυνέχειες (όπως π.χ. στην Κόρινθο).

Επιπλέον το στάδιο έχει καθοριστικής σημασίας θέση στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο. Μοιάζει να είναι το απώτατο μνημείο της περιοχής, αλλά δε θα έπρεπε να νοηθεί ως τέτοιο. Αντίθετα είναι απλώς το τελευταίο ορατό ευκρινές ίχνος της αρχαίας πόλης και αποτελεί την «πύλη» προς την αφανή, θαμμένη ακρόπολη. Ταυτόχρονα, όντας πλάι στα τείχη, σηματοδοτεί δύο τουλάχιστον πύλες που οδηγούν στην ενδοχώρα της αρχαίας Σικυωνίας καθώς σε άλλες σημαντικές τοποθεσίες, όπως το Ιερό της Τιτάνης ή ακόμα και τη Νεμέα.

Με άλλα λόγια το αρχαίο στάδιο δύναται να είναι όχι το τέρμα μιας διαδρομής, αλλά η αφετηρία ή η πύλη εισόδου πολύ ευρύτερων δικτύων, που ξεφεύγουν από το στενό πλαίσιο του υψιπέδου. Η κλίμακα και η μορφή του μνημείου οριοθετούν τη μετάβαση από το δομημένο χώρο προς το φυσικό τοπίο. Το «χτισμένο» περιορίζεται κυρίως στο τρίπλευρο ανάλημμα και στη συγκρότηση των πρσανών, όλα προς τα βόρεια. Κινούμενος προς το νότο ο επισκέπτης αγκαλιάζεται σταδιακά από τη φύση, συνεχίζοντας προοδευτικά την πορεία προς τις εξοχές. Από αυτό το σημείο κι έπειτα η περιήγηση δε βασίζεται σε ορατά απτά κατάλοιπα, αλλά σε άυλη πληροφορία, που μπορεί κάλλιστα να παρέχεται με ψηφιακές εφαρμογές στο κινητό τηλέφωνο ή στο τάμπλετ. Έτσι μέσα στην ησυχία των ελαιώνων και των αμπελιών του υψιπέδου ο περιπατητής – προσκυνητής δύναται να αναλογιστεί τους θορυβώδεις δρόμους που έσφυζαν από ζωή κάτω από τα πόδια του, ατενίζοντας ταυτόχρονα προς τα ψηλά βουνά της Κορινθίας...

Πέρα όμως από τη σκοπιμότητα ανάδειξης του αρχαίου σταδίου της Σικυώνας ως κόμβου σε ένα ευρύτερο χωροταξικό σχέδιο διαδρομών στα μνημεία της περιοχής, αυτό το ίδιο ως μνημείο έχει ιδιαίτερες αξίες ως αυτόνομη οντότητα.

α) Έχει ξεχωριστή ιστορική αξία, εάν όντως τελέστηκαν εκεί για διάστημα ενός περίπου αιώνα οι πανελλήνιοι αγώνες των Ισθμίων. (Άλλωστε και το ελληνιστικό στάδιο της Νεμέας δε λειτούργησε συνολικά ποτέ για πάνω από έναν αιώνα).

β) Ο τύπος του σταδίου, δηλαδή στίβος σκαμμένος στο ανάγλυφο στη μια άκρη και στηριγμένος σε επιχώσεις στην άλλη, απαντάται μόνο στη Νεμέα και στην Αθήνα. Μαζί μάλιστα με το Παναθηναϊκό στάδιο αποτελούν τα μόνα στα οποία ολοκληρώθηκαν όλες οι κατασκευές αντιστήριξης (σε αντίθεση με της Νεμέας).

γ) Άλλα στοιχεία, όπως οι ύσπληγες, συμβάλλουν στην περαιτέρω κατανόηση της λειτουργίας των αρχαίων αγώνων και ίσως βοηθήσουν στην έρευνα

άλλων.

δ) Επιπλέον το στάδιο αυτό αποτελεί τεκμήριο ενός μεγάλου τεχνικού έργου της αρχαιότητας σε επίπεδο χωματουργικών εργασιών, λατόμησης αλλά και στατικής σύλληψης του μοναδικού στη μορφή τρίπλευρου αναλήμματος, το οποίο του προσδίδει αξία σπανιότητας, ακόμα και μοναδικότητας.

ε) Φυσικά λόγω μεγέθους και θέσης ο χώρος έχει και αξία τοπόσημου, με τους τραπεζιόσχημους τοίχους των αναλημμάτων να δεσπόζουν σε διάφορα σημεία θέασης εντός του αρχαιολογικού χώρου. Δεν αρκεί όμως η οπτική επαφή για την παγίωση ενός τοπόσημου στη συνείδηση του κόσμου, απαιτείται μια εξίσου δεσπόζουσα χρήση. Διότι το στάδιο της Σικυώνας δύναται να έχει αξία χρήσης. Όχι όμως μεμονωμένο, αλλά σε συνδυασμό με το γειτονικό του αρχαίο θέατρο.

Ήδη από τη δεκαετία του '70 υλοποιούνται ιδέες αναβίωσης αρχαίων αγώνων στην Ελλάδα²¹⁸ (π.χ τα «Λύκαια» με σύμπραξη των δήμων Μεγαλόπολης, Γόρτυνος, Ανδρίτσαινας, τα «Παμβοιωτικά άθλα» από τον οργανισμό νεότητας της πρώην Νομαρχίας Βοιωτίας κ.ά.). Γνωστότερη και πλήρως επιτυχημένη, με διεθνή πλέον απήχηση, θεωρείται η αναβίωση των Νέμεων αγώνων²¹⁹. Κοινό χαρακτηριστικό όλων είναι η χαρά της συμμετοχής απλών πολιτών και όχι επαγγελματιών αθλητών, με μοναδικό έπαθλο ένα στεφάνι. Μειονέκτημα ίσως αποτελεί η προσκόλληση των διοργανωτών σε αρχαιοπρεπείς ενδυμασίες και τελετές, που κατ' άλλους αποτελούν εγχειρήματα πειραματικής αρχαιολογίας και βιωματικής μάθησης, ενώ άλλοι τα χαρακτηρίζουν ως εθνικιστικά «κιτς» που εξουδετερώνουν τα θετικά της όποιας καλής ιδέας αναβίωσης του αρχαίου ήθους και του τρόπου σκέπτεσθαι και πράττειν των παλαιότατων κατοίκων του πατρίου τόπου.

Κατά τη γνώμη μας η αναβίωση των αρχαίων θεάτρων έχει ξεπεράσει εν πολλοίς τύπους και γραφικότητες και είναι πιο ουσιαστική, επανεπεντάσσοντας τα μνημεία ως ζωντανούς οργανισμούς στην κοινωνία, με καθοριστικό ρόλο του «Διαζώματος» στην προσπάθεια αυτή. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο τοπικός σύλλογος «Ο Επιγένης», που έχει θέσει ως στόχο του τη σημαντική από κάθε άποψη επαναχρησιμοποίηση του θεάτρου της Σικυώνας.

Αν σκεφτεί κανείς ευρύτερα, μπορεί να συλλάβει μια δέσμη συνολικότερων δράσεων για ελεγχόμενη επανάχρηση των αρχαίων μνημείων της Σικυώνας και όχι του καθενός μεμονωμένου. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να βρεθεί ένα «σενάριο», παρακλάδι ενός ευρύτερου αφηγήματος για την παγίωση περιοδικών εκδηλώσεων στην Αρχαία Σικυώνα με αφορμή κάποιο ιστορικό πρόσωπο π.χ. Άρατος, ή αρχαίες τοπικές εορτές. Στόχος θα είναι η δημιουργία ενός κοινωνικού γεγονότος, που θα συσπειρώνει τους κατοίκους των γύρω περιοχών και θα αναζωπυρώνει το ενδιαφέρον του ντόπιου πληθυσμού για τον αρχαιολογικό χώρο.

Τα δρώμενα μπορούν να περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις στο θέατρο, μουσικές εκδηλώσεις στο χώρο της αρχαίας αγοράς, θεματικές περιοδικές εκθέσεις στο μουσείο και τέλος τη διεξαγωγή απλών αγωνισμάτων στο στάδιο.

218. Βλ. αναλυτικά Γαρουφαλής 2004 σ. 146-150

219. Βλ. ενδεικτικά: Μίλλερ 2010, σσ. 125-128

Το ουσιώδες δεν είναι η μεταμφίεση των συμμετεχόντων και η πιστή (;) αναπαράσταση γυμνικών αγώνων, αλλά η λαϊκή συμμετοχή, ο συναγωνισμός, η ευγενής άμιλλα που απορρέει από αυτούς καθώς και η αίσθηση μιας κουλτούρας συνέχειας.

Βασικό κριτήριο για την υλοποίηση τέτοιων δράσεων είναι να υπάρχει όραμα και θέληση για την υλοποίησή του. Ο σύλλογος «Ο Επιγένης» μπορεί κάλλιστα, σε συνεργασία με το Δήμο Σικυωνίων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας, να επωμιστεί αυτό το ρόλο. Καθοριστικότερη ίσως θα ήταν η σχετική με τα παραπάνω ενεργοποίηση των σχολείων της περιοχής. Αντί μεμονωμένα κάθε σχολική μονάδα να διοργανώνει θεατρικές ή μουσικές παραστάσεις και αγώνες (γυμναστικές επιδείξεις), θα μπορούσαν συντονισμένα να συντελούν όλα μαζί σε ένα ετήσιο μαθητικό φεστιβάλ τεχνών και άθλησης μέσα στην καρδιά της ελληνιστικής Σικυώνας.

Η ευαισθητοποίηση της νέας γενιάς για τα μνημεία δύναται έτσι να προκύψει μέσα από την οικειοποίησή τους, πράγμα που δε θα πραγματοποιούνταν ποτέ σε ένα καθεστώς απόλυτης και στείρας προστασίας.

Σύμφωνα με τις παραπάνω αντιλήψεις, το στάδιο της Σικυώνας θα μπορούσε με την ανάδειξή του να συμβάλλει ποικιλοτρόπως σε ευρύτερους σχεδιασμούς για την ανάπτυξη της περιοχής και να αποτελέσει το μέσον για τη δημιουργία ενός μεγάλου πόλου έλξης με μεγαλύτερη ακτινοβολία από τον σημερινό αρχαιολογικό χώρο.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ, ΦΑΣΕΙΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Έχοντας εξετάσει τα ζητήματα της ευρύτερης ένταξης του σταδίου σε έναν μελλοντικό ολοκληρωμένο σχεδιασμό, μπορούμε να περάσουμε σε ζητήματα καθαρώς τεχνικής φύσεως, που αφορούν αποκλειστικά στο μνημείο.

Οι δεδομένες οικονομικές συνθήκες, αλλά και το μέγεθος του μνημείου καθιστούν απόλυτα αντιρρεαλιστική την οποιαδήποτε παρέμβαση χωρίς σαφή προγραμματισμό, με διαβάθμιση των εργασιών σε βάθος χρόνου²²⁰. Ταυτόχρονα δεν θα πρέπει να ανοίγονται πολλά μέτωπα, με ενδεχόμενο κίνδυνο να μείνουν ανολοκλήρωτα τμήματα. Στην παρούσα εργασία προτείνονται τρία πιθανά σενάρια επέμβασης στο στάδιο της Σικυώνας:

1. Παθητικό σενάριο:

Στο παθητικό σενάριο περιλαμβάνονται ουσιαστικά τα απολύτως απαραίτητα για την ελάχιστη δομική εξασφάλιση του μνημείου και για μια ευπρεπή παρουσίαση του στο κοινό:

Α) Διαχείριση βλάστησης, ουσιαστικά με τακτική αποψίλωση και

²²⁰. Για μεγάλα αρχαιολογικά προγράμματα είναι ενδεδειγμένη μια αντιμετώπιση με «αλυσίδα» έργων και εφαρμογή διακριτών βημάτων για κάθε φάση. Βλ. Μαστραντώνης 2008, σ. 281

στοχευμένη εφαρμογή φυτοφαρμάκων. Οι εργασίες για αυτή τη σημαντική έκταση αυτού του χώρου παραμένουν εξαιρετικά δαπανηρές (πρόσληψη προσωπικού, καύσιμα χλωοκοπτικών) και θα πρέπει να προβλέπονται στον ετήσιο προϋπολογισμό της Εφορίας Αρχαιοτήτων.

Β) Αποχωμάτωση σε συγκεκριμένα σημεία για να γίνουν ευδιάκριτα τα ορατά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του σταδίου, εργασία σχετικά απλή που μπορεί να γίνει από ολιγομελές συνεργείο της Υπηρεσίας.

Γ) Άμεσα σωστικά μέτρα στερέωσης για το βόρειο τμήμα της αναλημματικής κατασκευής.

Δ) Μεταφορά κινητών ευρημάτων από το λιθοσωρό του αναλήμματος σε αποθήκες της Υπηρεσίας.

Δ) Τοποθέτηση σήμανσης προς το στάδιο ώστε οι επισκέπτες να αντιλαμβάνονται την ύπαρξή του. Τοποθέτηση ενημερωτικής πινακίδας επί της αναλημματικής κατασκευής. Δεν απαιτείται χάραξη διαδρομών, καθώς οι αγροτικοί δρόμοι, σε συνδυασμό με τακτική αποψίλωση, οδηγούν εύκολα και ασφαλώς στα κυριότερα μέρη του μνημείου, προσφέροντας επαρκή εποπτεία.

2. Μετριοπαθές σενάριο:

Ισχύουν όλα τα παραπάνω βήματα αλλά μπορούν να γίνουν οι επιπλέον ενέργειες:

Α) Στοχευμένες ανασκαφές ή ακόμη και εφαρμογή γεωραντάρ σε επίκαιρα σημεία που θα επιλύσουν ζητήματα μορφής του αρχαίου σταδίου ή χωροθέτησης λειτουργιών π.χ. αποδυτήριο.

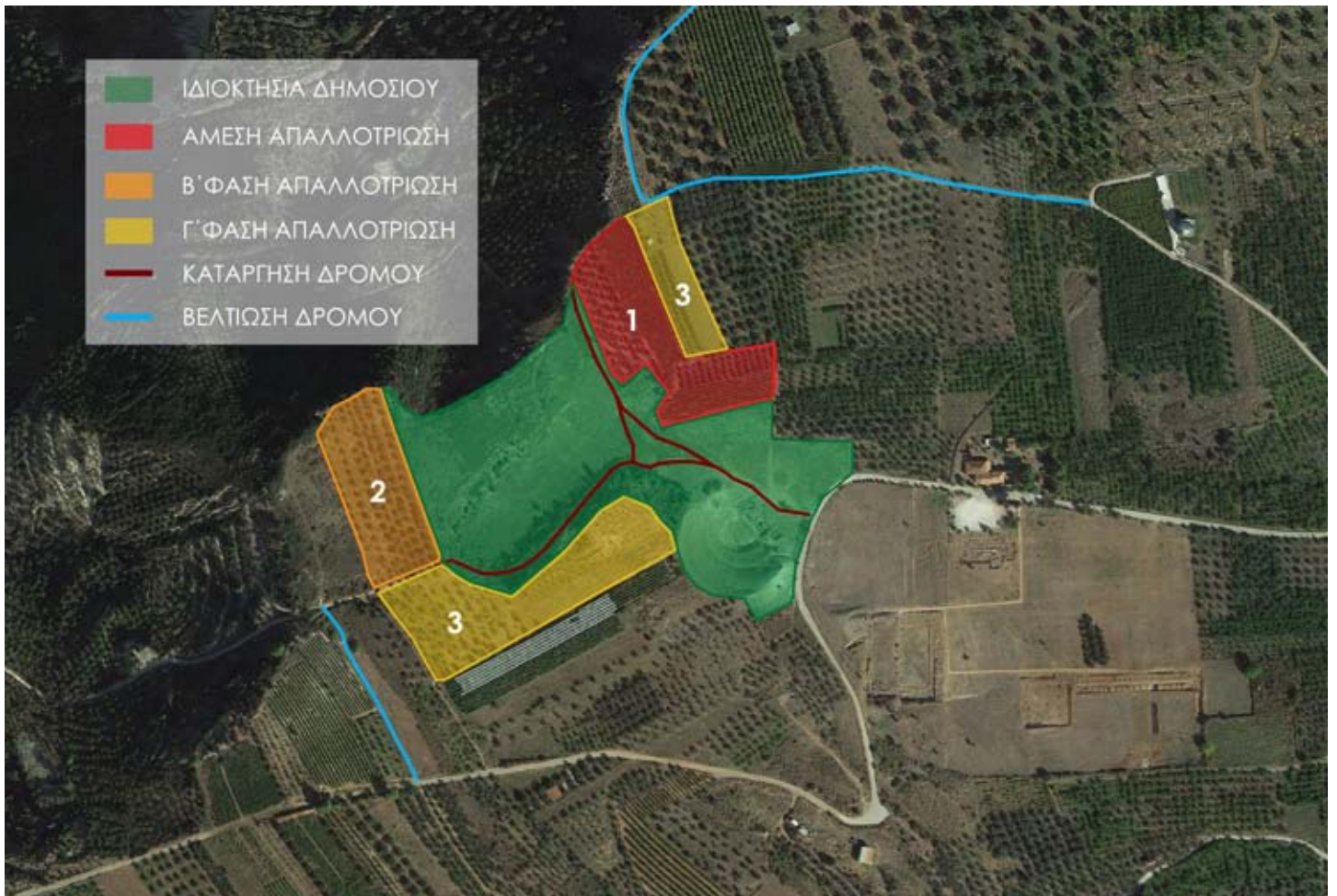
Β) Με βάση τα ευρήματα να σχεδιαστεί προσεκτικότερα μια διαδρομή του επισκέπτη εντός του μνημείου, ενθαρρύνοντας τον να το περιηγηθεί στο σύνολό του, να αντιληφθεί τα ορατά κατάλοιπα, τα ανεσκαμμένα, ακόμη και τα αφανή.

3. Αισιόδοξο σενάριο:

Μπορεί η εύρεση πόρων στην παρούσα οικονομική συγκυρία να είναι δυσχερής έως αδύνατη, ωστόσο σε βάθος χρόνου μπορεί να βρεθούν πόροι για ένα μεγάλης κλίμακας έργο, είτε από Κοινοτικά κονδύλια ή από ιδιώτες. Επίσης σε αυτό το σενάριο θεωρείται δεδομένη η ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου διαχειριστικού σχεδίου όχι μόνο του αρχαιολογικού χώρου, αλλά και ολόκληρου του πλατώματος της ελληνοιστικής Σικυώνας. Η πορεία των εργασιών εν προκειμένω θα έχει εντελώς διαφορετική τροχιά.

Α) Απαλλοτρίωση εκτάσεων που περιορίζουν το ζωτικό χώρο του μνημείου και κατάργηση δρόμων που το διασχίζουν. Εύρεση εναλλακτικής πορείας για τα αγροτικά οχήματα προς τις καλλιέργειες. Περίφραξη, κατά προτίμηση με αδιαπέραστη βλάστηση σε επίκαιρα σημεία.

Β) Πλήρης ανασκαφή του μνημείου. Η εμπειρία του σταδίου της Νεμέας ή της Μεσσήνης έδειξε πως κάτι τέτοιο είναι εφικτό, ειδικά αν επιστρατευτούν για τις ογκώδεις –μα κενές ευρημάτων- επιχώσεις μηχανοκίνητα μέσα. Μελέτη των ευρημάτων και προκαταρκτικές ετήσιες αναφορές που θα οδηγήσουν στην

Εικ. 35: Προτεινόμενη διευθέτηση ιδιοκτησιών και αγροτικών δρόμων στην περιοχή θεάτρου και σταδίου, ούτως ώστε σε βάθος χρόνου τα μνημεία να αποτελούν μια αυτοτελή ενότητα, ακριβώς όπως είχαν συλληφθεί από τους πολεοδόμους της ελληνιστικής εποχής.
Υπόβαθρο: Google Earth

τελική δημοσίευση. Οι ανασκαφές θα πρέπει να ξεκινήσουν από το ανάλημμα ούτως ώστε να μπορεί σύντομα να ξεκινήσουν παράλληλα οι ενέργειες για ανάδειξη.

Γ) Συγκρότηση τεχνικού γραφείου στην Υπηρεσία με στόχο τη μελέτη προστασίας, αναστήλωσης και ανάδειξης του αρχαίου σταδίου Σικυώνας, το οποίο -εφόσον προβλέπεται στο διαχειριστικό σχέδιο- είναι αρμόδιο για το σύνολο των μνημείων στην περιοχή και λογοδοτεί σε ειδική επιστημονική επιτροπή. Οι μηχανικοί του γραφείου θα εκπονήσουν προκαταρκτικές μελέτες, που θα διατυπώνουν τις γενικές αρχές των επεμβάσεων και της αναστήλωσης του μνημείου.

Δ) Υποβολή οριστικών επιμέρους μελετών και οργάνωση εργοταξίων. Συγκρότηση συνεργείων εργατοτεχνιτών και εκκίνηση εργασιών συντήρησης, αποκατάστασης, αναστήλωσης. Ας σημειωθεί πως η ανασκαφή μπορεί να συνεχίζεται στο ένα άκρο του σταδίου (στην σφενδόνη), ενώ ταυτόχρονα προχωρούν οι αναστηλωτικές εργασίες στο άλλο (αναλημματική κατασκευή). Προοδευτικά αποκατάσταση όλης της μορφής του σταδίου.

Ε) Απόδοση εργασιών έργου και εκποίηση υλικού εργοταξίου. Εναλλακτικά

διοχέτευση υλικού εργοταξίου σε άλλο έργο εντός του αρχαιολογικού χώρου.

ΣΤ) Μετά το πέρας των ανασκαφών μελέτη πρόσβασης και κυκλοφορίας του κοινού, συγκρότηση θεματικής διαδρομής εντός του σταδίου, η οποία συμπληρώνει και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των ευρύτερων πορειών που προβλέπει το γενικό διαχειριστικό σχέδιο. Σήμανση του μνημείου, ενημερωτικές πινακίδες και παροχή ψηφιακών εφαρμογών περιήγησης. Ταυτόχρονα φυτοτεχνικές μελέτες ανάδειξης του χώρου που να εμπλουτίζουν την εμπειρία του επισκέπτη.

Ζ) Συντήρηση του χώρου και φύλαξη. Εκπόνηση προγράμματος αποψίλωσης σε συγκεκριμένες εποχές του χρόνου, έλεγχος της σχεδιασμένης βλάστησης. Συντήρηση αντιπυρικού εξοπλισμού και ασκήσεις ετοιμότητας πυρόσβεσης. Παρακολούθηση τυχόν μικρομεταβολών των δομικών στοιχείων και συμπεριφοράς των υλικών συντήρησης σε βάθος χρόνου.

4. Προγραμματισμός ανασκαφών, δοκιμαστικών τομών

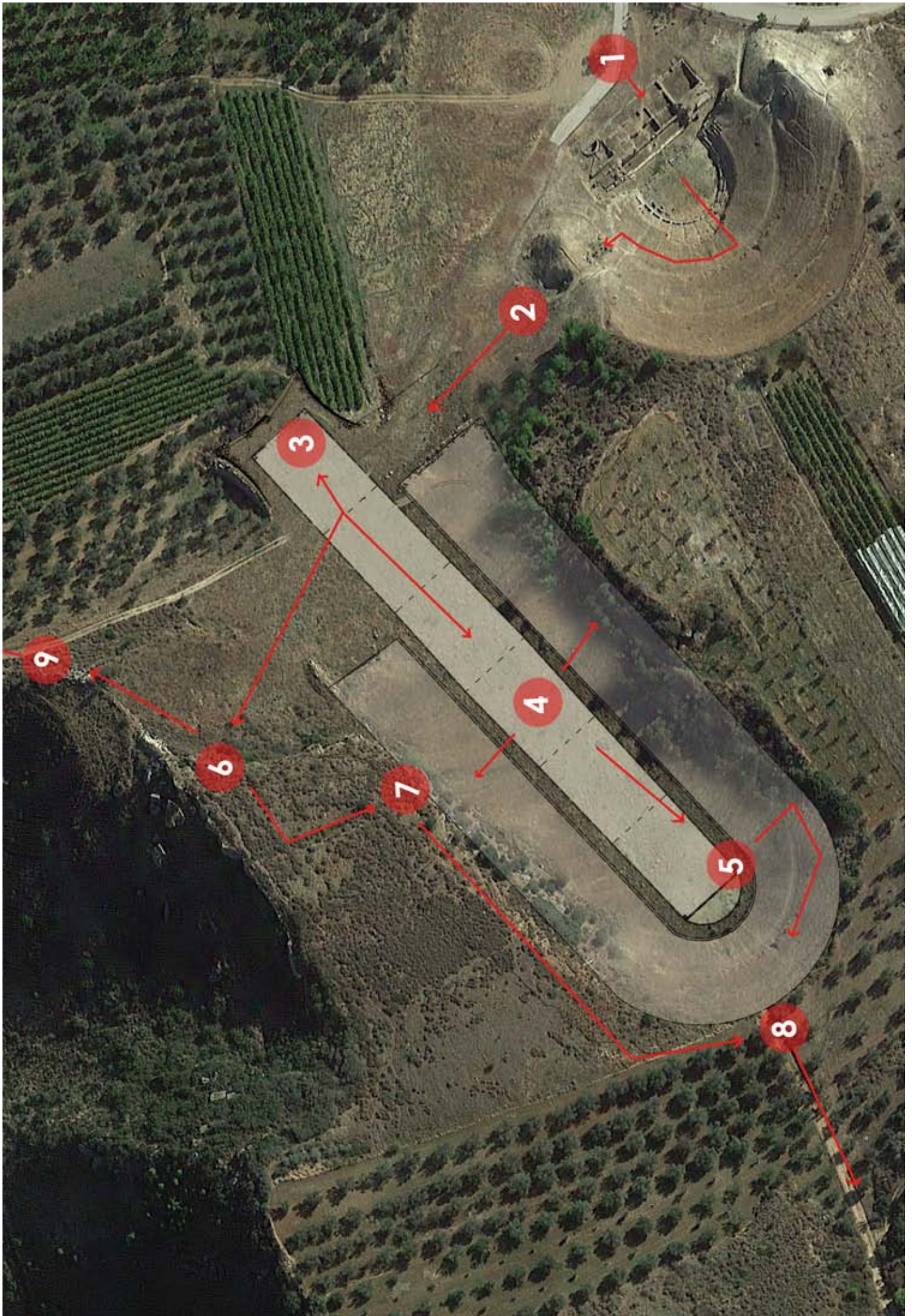
Η παρούσα εργασία έθεσε μη σειρά από ερωτήματα σχετικά με το αρχαίο στάδιο της Σικυώνας, τα οποία έγινε επαρκώς κατανοητό πως θα λυθούν με ανασκαφές στο μέλλον. Η αποκάλυψή του, έστω και κατά τόπους μπορεί να προσφέρει πλήθος νέων στοιχείων στην έρευνα, αλλά να τροφοδοτήσει επίσης το ευρύ κοινό με ένα εμπλουτισμένο κεφάλαιο του αφηγήματος Αρχαία Σικυώνα.

Σύγχρονες μέθοδοι, όπως το γεωραντάρ, η τηλεπισκόπηση κλπ, προσφέρουν στην αρχαιολογία μια πληθώρα πληροφοριών, χωρίς να χρειάζεται απαραίτητα να σκάψει κανείς μια έκταση στο σύνολό της. Αντίθετα, με οικονομία χρόνου, κόπου και πόρων ο αρχαιολόγος μπορεί να σκάψει στοχευμένα στα σημεία που είναι τα πιο υποσχόμενα, βάσει των μεθόδων ενδοσκόπησης του εδάφους.

Στο στάδιο της Σικυώνας ήδη τα ευρήματα από το γεωραντάρ έχουν φανερώσει πολύτιμα στοιχεία. Όμως αφενός δεν γνωρίζουμε τίποτα ασφαλώς, παρά μόνο παρουσιάστηκαν υποθέσεις για τη φύση των ευρημάτων και το σημαντικότερο, αγνοούμε τη στρωματογραφία και τυχόν κινητά ευρήματα που θα ρίξουν περισσότερο φως. Επιπλέον οι γεωφυσικές μέθοδοι έχουν μια ανοχή στην ακρίβεια κάποιων δεκάδων εκατοστών. Στην περίπτωση του σταδίου η μέγιστη ακρίβεια αποτελεί προτεραιότητα, καθώς έτσι μόνο θα καταστεί εφικτή η μέτρηση μεταξύ των βαλβίδων, οπότε θα προσδιοριστεί σαφέστερα ο σικυώνιος πόδας.

Κρίνεται λοιπόν σκόπιμο, η πρώτη δοκιμαστική τομή να γίνει στη γένεση της σφενδόνης, σε μια επιμήκη ζώνη πλάτους 2m κατευθυνόμενη από τον άξονα του σταδίου προς το δυτικό πρηνές θεατών. Σε αυτήν θα περιληφθεί δηλαδή μέρος του στίβου, η εκεί βαλβίδα και ύσπληξ, οι φερόμενοι ως ορθοστάτες ή πρώτη σειρά εδωλίων και η παράλληλη σε αυτά γραμμή επί του πρηνούς. Αυτή η πρώτη τομή θα δώσει αρκετές απαντήσεις και μερικά άμεσα αποτελέσματα βάσει επιτόπου μετρήσεων.

Στη συνέχεια οι έρευνες μπορούν να επεκταθούν επιλεκτικά σε διάφορα σημεία κατά μήκος του στίβου, περιλαμβάνοντας και μέρος του πρηνούς. Θα μπορεί έτσι να εξακριβωθεί η τυχόν μεταβολή στο πλάτος του δρόμου, η μορφή της περιμετρικής αύλακας με τις λεκάνες, ο διάδρομος απορροής ομβρίων (αν

υπάρχει) και η διευθέτηση των πρηνών στις πρώτες σειρές π.χ. με εδώλια ή με διαμόρφωση εδάφους.

Προοδευτικά το περίγραμμα του στίβου θα μπορούσε να αποκαλυφθεί στο σύνολό του με τυπική ανασκαφή. Παρόλα αυτά η αποκτηθείσα εμπειρία των αρχαιολόγων και των συνεργείων τους από τις πρώτες τομές, θα μπορέσει να διαβλέπει ποια σημεία των επιχώσεων δεν αποδίδουν ευρήματα και μετά από σαφή οριοθέτησή τους να γίνεται χρήση μικρού μηχανοκίνητου εκσκαφέα, που θα επιταχύνει τις διαδικασίες χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο το μνημείο.

Μια άλλη κατηγορία δοκιμαστικών τομών αφορά στη διευκόλυνση των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης των τοιχοποιιών από κροκαλοπαγείς λίθους. Οι τοίχοι των πρηνών μπορούν να αποκαλυφθούν έως τη βάση τους και να εξακριβωθεί ακριβώς το πλάτος τους. Στην τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή θα χρειαστούν δοκιμαστικές τομές για την εξακρίβωση του βάθους θεμελίωσης και αν αυτή επαρκεί για το μνημείο ή εάν θέλει εξυγίανση.

Ειδική ανασκαφή θα πρέπει να διεξαχθεί στα κατακρημνισμένα τμήματα του αναλημματικού τοίχου με στόχο: Την αποκάλυψη όλου του μήκους της άθικτης τοιχοποιίας και την εύρεση όλων των εκτός θέσης λίθων. Πολλοί από αυτούς είναι θαμμένοι κάτω από τα μπάζα της διαλυμένης ΒΑ γωνίας. Εκεί αναμένεται επίσης να βρεθούν και άλλα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη που ενδεχομένως θα αποσαφηνίσουν καλύτερα σε τι σύνολα ανήκουν όσα βρέθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Κάποιες βασικές τομές μπορούν να γίνουν χωρίς ιδιαίτερη σπατάλη πόρων και δυνάμεων, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα το μέγιστο αποτέλεσμα για την έρευνα. Ωστόσο μια σε βάθος χρόνου συνολική αποκάλυψη του μνημείου θα συμβάλει στο να γίνει γνωστό στους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου και είναι πιο εύκολο να ενταχθεί στην ενότητα μνημείων της περιοχής, ειδικά με το αρχαίο θέατρο. Χαρακτηριστικά το στάδιο της Νεμέας αν και σε σχετική απόσταση από το ναό του Διός, αποτελεί προορισμό για τους επισκέπτες που δεν παραλείπουν να περάσουν από εκεί. Αντίθετα το ύστερο στάδιο της Ισθμίας, παρότι προσεγγίζεται άμεσα με τα πόδια από το χώρο στάθμευσης του μουσείου παραμένει απόλυτα άγνωστο, καθώς οι δοκιμαστικές τομές εκεί καταχώθηκαν. Η συμβολή των δύο μνημείων στην έρευνα ήταν ουσιαστική, μα στο σκέλος της διάχυσης της πληροφορίας στο ευρύ κοινό, το στάδιο της Νεμέας αποτελεί πρότυπο.

Εικ. 36: Προβολή στο μέλλον: Ο χώρος του σταδίου πλήρως ανεσκαμμένος και αποκατεστημένος, ως ενιαία οντότητα με το αρχαίο θέατρο. Προτεινόμενη διευθέτηση διαδρομών επισκεπτών με βάση σημεία ενδιαφέροντος. 1) Είσοδος στο χώρο. 2) Μέσω της υπόγειας θολωτής διόδου του θεάτρου πρόσβαση στη ράμπα ανόδου προς το στάδιο. 3) Τρίπλευρο ανάλημμα, αφετηρία και μηχανισμός ύσπληγος. 4) Μέσον του στίβου. Εναλλακτικά οι επισκέπτες μπορούν να κινηθούν κατά μήκος των πρηνών. 5) Απόληξη στίβου προς τη σφενδόνη, με την εκεί βαλβίδα το μηχανισμό ύσπληγος. Από σφενδόνη δυνατότητα ανόδου στο φυσικό άνδρηο της ακρόπολης. 6) Βαθμιδωτό λατομείο με λαξευμένα σκαλοπάτια που ανεβάζουν στην ακρόπολη. Στο ίδιο σημείο ο φερόμενος ως υπόνομος διαφυγής του Νικοκλή. Εναλλακτικά (κατόπιν ανάδειξης) τα κατάλοιπα του τοίχους μπορούν να οδηγήσουν στο σημείο έναρξης της διαδρομής στην «κάτω πόλη» (No 9). 7) Μπελβεντέρε, από όπου παρέχεται θέα στον αρχαιολογικό χώρο, το στάδιο και όλο τον Κορινθιακό κόλπο. 8) Σημείο εξόδου προς τη διαδρομή στους αγρούς της ακρόπολης. 9) Σημείο εξόδου προς τη διαδρομή της κάτω πόλης.

Εικ. 37: Δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις της αναστήλωσης. Πάνω: Διατήρηση της εικόνας του αναλήμματος ως έχει με τη μορφή ερειπίου. Στερέωση τοίχων και χωμάτων. Λύση που στερείται νοήματος, αφού δεν επιτελείται ο στατικός ρόλος του αναλήμματος, αντίθετα τονίζεται το γεγονός ότι δεν τον επιτελεί. Κάτω: Αποκατάσταση σχήματος και στατικής λειτουργίας με χυτό υλικό που ομοιάζει των κροκαλοπαγών λίθων. Θα επρόκειτο για μια συνεπή λύση μόνο εφόσον όλο το ελλείπον οικοδομικό υλικό δεν είχε βρεθεί και είχε χαθεί οριστικά π.χ. από λεηλασία.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΡΙΠΛΕΥΡΗΣ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ: ΑΡΧΕΣ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

1. Διατύπωση αρχών της αναστήλωσης

Το τρίπλευρο ανάλημμα είναι μια ιδιόμορφη κατασκευή, μια έντεχνη επίλυση του στατικού ζητήματος αντιστήριξης γαιών με ιδιαίτερη μορφολογική εκφορά. Είναι δε ένα σύνολο που γίνεται αντιληπτό ως ενιαία οντότητα, δεν επιμερίζεται σε επιμέρους ενότητες, αντίθετα κυριαρχεί το ενιαίο συμπαγές στερεό. Τα μέλη που απαρτίζουν την κατασκευή εξυπηρετούν με ισόποση αξία το σύνολο, δεν έχουν μορφολογική αυτοτέλεια (όπως π.χ. ένας κίονας).

Επιπλέον οι λίθοι δε φέρουν εντορμίες υποδοχής μεταλλικών συνδέσμων ούτε ίχνη από μοχλοβόθρια ή οπές ανύψωσης.

Μόνα στοιχεία οι γωνίες των αρμών του λίθου, πράγμα που σημαίνει πως η ακριβής αναστήλωση λίθο-λίθο μπορεί να είναι ένα δύσκολο εγχείρημα. Εντούτοις υπάρχει μια ευκολία: Όλο το υλικό, όπως όλα δείχνουν, βρίσκεται επί τόπου στο μνημείο, εμφανές είτε θαμμένο.

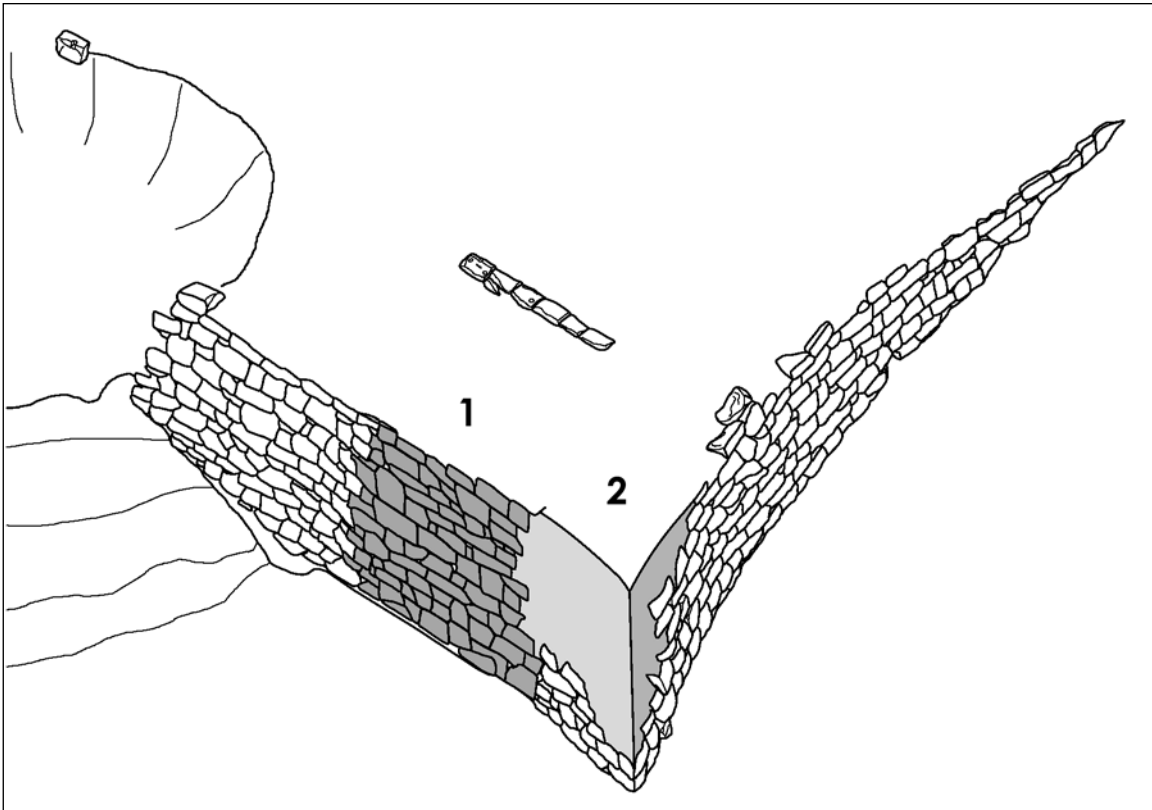
Η σωστή ταξινόμησή του μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά το έργο του αναστηλωτή. Μια καλή εξέταση του «στρώματος καταστροφής» με τους πεσμένους λίθους, δύναται να αποδώσει, μια αδρομερή κατάταξή τους σε τρεις ομάδες: α) Λίθοι που βρίσκονταν στην κορυφή του τοίχου, β) περί το μέσον του και γ) στη βάση του. Η σειρά εύρεσής τους κατά την ανασκαφή αναμένεται να είναι η αντίστροφη: Στη χαμηλότερη στάθμη είναι πιθανότερο να βρεθούν λίθοι στην κορυφή του αναλήμματος κλπ. Η απόθεση των διάσπαρτων λίθων στο εργοτάξιο κατά ομάδες που ακολουθούν αυτό το μοτίβο δύναται να μειώσει τον κόπο συνταύτισης μελών στο 1/3.

Οι εργασίες μπορούν να κινηθούν ως εξής: Ως αφετηρία τίθεται η ταύτιση από ζεύγη λίθων, τα οποία συνδυάζονται μεταξύ τους μέχρι να συγκροτήσουν μια κατασκευαστική σειρά, που αποτελεί μέρος μιας στρώσης. Κριτήρια για το συνταίριασμα λίθων είναι οι γωνίες των πλάγιων αρμών να είναι παραπληρωματικές (άθροισμα 180°) ενώ τα ύψη τους να είναι παρεμφερή, ώστε όλοι οι λίθοι στη σειρά να παρουσιάζουν μια υποτυπώδη συνέχεια στις άνω και κάτω έδρες τους.

Οι ταυτίσεις βέβαια μπορεί να μην έχουν απόλυτη επιτυχία, λόγω του πολύπλοκου συστήματος δομής. Σε αυτή την περίπτωση η αναστήλωση μπορεί να πάρει άλλη κατεύθυνση: Να στραφεί προς τη δημιουργική ανασύνθεση του διαθέσιμου υλικού, τοποθετώντας το σε ομόλογες θέσεις. Θα πρέπει όμως να εξασφαλίζεται η μέγιστη ενότητα με τις υφιστάμενες στρώσεις λίθων. Για να προκύψει ένα αποδεκτό αποτέλεσμα, αισθητικά και οπτικά, ίσως χρειάζεται εξίσου μεγάλος κόπος με το να είχε τοποθετηθεί κάθε λίθος στη θέση του.

Αναστηλωτικά δεν είναι μεμπτή αυτή η πρακτική. Κύριο ζητούμενο είναι η επαναφορά της στατικής λειτουργίας του αναλήμματος, που εν προκειμένω εξασφαλίζεται με την πλήρη αποκατάσταση του σχήματος της κατασκευής.

Διότι το «πάγωμα» ενός στατικού φορέα σε μια κατάσταση ερείπωσης

Εικ. 38: Προτεινόμενη προσέγγιση της αναστήλωσης της ΒΔ γωνίας του αναλήμματος: Αποκατάσταση μορφής και στατικής λειτουργίας με χρήση των αρχαίων λίθων που βρίσκονται επί τόπου. Αξιοποίηση όλου του κατά χώρα κείμενου υλικού και ανατοποθέτησή του με οδηγό το σχέδιο της Expedition (1). Κατόπιν ανασκαφής πιθανή εύρεση των υπόλοιπων λίθων, ταύτιση θέσης ή τοποθέτηση σε ομόλογες θέσεις.

στερείται κάθε νοήματος αν δε συντρέχει ειδικός λόγος²²¹.

Στο στάδιο εν προκειμένω, η κατάρρευση έγινε από σεισμό και δεν ακολούθησε καν λεηλασία (για μεταλλικούς συνδέσμους ή για το οικοδομικό υλικό), που σε κάποια μνημεία έχει μια αξία η ανάδειξη αυτού του γεγονότος. Συνεπώς το να διατηρηθεί το ανάλημα ως έχει διαλυμένο, με εξασφάλιση της στατικής επάρκειας των ιστάμενων μερών του, οπλισμό χωμάτων κλπ, στερείται νοήματος και εξυπηρετεί απλώς μια ρομαντική διάθεση θεώρησής του ως ερείπιο.

Το τρίπλευρο ανάλημα είναι προϊόν πολύπλοκης σύλληψης ενός αρχιτέκτονα. Η αξία του δεν απόκειται στο σύστημα δομής, ούτε στον τρόπο και την ακρίβεια εκτέλεσης της κατασκευής, παρά εντοπίζεται στην έκφραση της στατικής λειτουργίας μέσω του ιδιότυπου σχήματός του. Πρόκειται για μια κατασκευή με απόλυτα συγκεκριμένο ρόλο στο στάδιο. Όμως δεν επιτελείται πλέον επαρκώς αυτός ο σκοπός και η κατασκευή απειλείται με περαιτέρω κατάρρευση στο μέλλον.

Ο στατικός φορέας για να λειτουργεί, πρέπει πάντοτε να βρίσκεται σε ιδεατή κατάσταση διατήρησης, όπως ακριβώς έγινε η σύλληψή του και σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα. Γι' αυτό η βασικότερη απόφαση για την αναστήλωση του αναλήμματος είναι η πλήρης αποκατάσταση της στατικής του λειτουργίας, συνεπώς και της μορφής του εν συνόλω.

221. Ένα ιστορικό γεγονός μπορεί να υπερβεί την αξία του κτίσματος. Παραδείγματα υπόμνησης ιστορικών γεγονότων, βομβαρδισμών για την ακρίβεια, προσφέρονται στο Βερολίνο, με χαρακτηριστικότερα τη Kaiserkirche και το Neues Museum.

2. Διαδοχικά βήματα εργασιών, οργάνωση εργοταξίου

Το αναστηλωτικό έργο στο στάδιο της Σικυώνας, όσον αφορά στην αναλημματική κατασκευή, χωρίζεται σε δύο διακριτές φάσεις: Πρώτα ανάταξη του δυτικού τμήματος και στη συνέχεια του ανατολικού. Η οργάνωση ενός εργοταξίου αναστήλωσης²²² μπορεί να παρουσιαστεί συνοπτικά με τη μορφή διαδοχικών ενεργειών-εργασιών, που είναι κοινές και για τις δύο φάσεις:

1. Ανασκαφή: Γύρω από τη ΒΔ γωνία και το λιθοσωρό, ώστε να αποκαλυφθεί το θεμέλιο και όλοι οι λίθοι που έχουν πέσει και λανθάνουν από επιχώσεις. Η ανασκαφή μπορεί να σταματήσει μέχρι να οριοθετηθεί σαφώς η περιοχή πτώσης των λίθων σε αυτή την περιοχή.
2. Σαφής οριοθέτηση του εργοταξίου: Περίφραξη προσωρινή σε μια ακτίνα γύρω από το χώρο του αναλήμματος, ώστε να αποφεύγονται ατυχήματα από την εμπλοκή μη εχόντων εργασία εκεί. Πρόβλεψη εισόδων, μία για τους εργατοτεχνίτες και μία για οχήματα, ώστε να φέρνουν φορτία, πρώτες ύλες κλπ. Οριοθέτηση άκρων των αναλημματικών τοίχων προς αποφυγή πτώσεων.
3. Εγκατάσταση οικίσκων: Ένα για την αποθήκευση εργαλείων-υλικών, ένα για αποδυτήριο του προσωπικού και δύο χημικές τουαλέτες (ανδρών- γυναικών). Ενδεχομένως και μια τέντα για σκίαση.
4. Εγκαθίδρυση τοπογραφικού πολυγωνικού δικτύου: Δημιουργία στύλων οπλισμένου σκυροδέματος εξαρτημένων στο ΕΓΣΑ'87, πάνω στους οποίους μπορεί να στερεώνεται κάθε φορά γεωδαιτικός σταθμός ή σαρωτής για παρακολούθηση αλλαγών, μετακινήσεων, αλλά και για την επικαιροποίηση των αρχιτεκτονικών σχεδίων με τα νέα ευρήματα ή για την τεκμηρίωση των αναστηλωτικών εργασιών, όλων πάντα πάνω στο ίδιο υπόβαθρο.
5. Συστηματική αποψίλωση: Καθαρισμός όλης της βλάστησης γύρω και πάνω από την τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή.
6. Προετοιμασία χώρων απόθεσης λίθων: Εμπρός από το ανάλημμα –εφόσον υπάρξει συνεννόηση με τον ιδιοκτήτη ή απαλλοτριώση- επιπέδωση μιας επιφάνειας, άπλωμα υφάσματος εδαφοκάλυψης και διάστρωση με χαλικάκι σε πάχος 3cm. Όσο διαρκούν οι εργασίες πρέπει να ληφθεί ειδική μέριμνα επαρκούς προστασίας των καταλοίπων της βαλβίδας με κατάχωση και σαφή οριοθέτηση της περιοχής.
7. Αρίθμηση λίθων: Βάσει σχεδίου αποτύπωσης αρίθμηση όλων των λίθων εκτός θέσης. Επειδή ένα αναστηλωτικό έργο μπορεί να κρατήσει χρόνια, η σήμανση με λαδομπογιά ή άλλες συναφείς τεχνικές είναι ασύμφορη, λόγω μικρής διάρκειας ζωής τέτοιων χρωμάτων. Προτείνεται λοιπόν η χάραξη αριθμών σε ανοξείδωτους δακτύλιους, βιδωμένους μέσα στο

222. Τελείως ενδεικτικά για ανάλογες εργασίες σε υλοποιημένα παραδείγματα βλ. Παπανικολάου 2012, σσ. 83-100, Ιωαννίδου 2002, σσ. 1-3, Αποστόλου 2009, σσ. 8-13

λίθο, σε επιφάνεια που μελλοντικά θα είναι αφανής. Η μορφή δακτύλιου της ταυτότητας κάθε λίθου εξοικονομεί μια βίδα κάθε φορά, καθώς διαφορετικά θα απαιτούνταν δύο²²³.

8. Τηλεσκοπικός γερανός: Οι υφιστάμενοι χωματόδρομοι επιτρέπουν την πρόσβαση βαρέων οχημάτων μέχρι το στίβο του σταδίου²²⁴. Ένας τηλεσκοπικός γερανός με μικρό αμάξωμα μπορεί να σταθμεύσει επί της πλατφόρμας, κεντρικά και σε απόσταση ασφαλείας από τη βόρεια παρειά, ώστε να μην υπάρξουν καταρρεύσεις. Ανέλκυση των λίθων βάσει σχεδίου σειράς απομάκρυνσης και απόθεσής τους σε κατάλληλη θέση κοντά στην πλατφόρμα.
9. Απόθεση λίθων πάνω σε ξύλινους τάκους ώστε να αποφεύγεται η επαφή με το έδαφος και να διευκολύνονται στη συνέχεια οι μετρήσεις. Προτείνεται η ομαδοποίηση των λίθων σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τη θέση που βρέθηκαν στο λιθοσωρό: Λίθοι που βρίσκονται πάνω ανήκαν στις χαμηλότερες στρώσεις του τοίχου, οι βαθύτερα θαμμένοι στις ανώτερες κ.ο.κ. Εκπόνηση σχεδίου γενικής διάταξης των λίθων στο χώρο απόθεσης προς διευκόλυνση των συνεργείων.
10. Εκπόνηση δελτίων καταγραφής κάθε λίθου, φωτογραφική τεκμηρίωση. Με δεδομένο πως δεν υπάρχουν γόμφοι, μοχλοβόθρια κλπ, το περίγραμμα της κύριας όψης κάθε λίθου είναι ίσως αρκετό για να ξεκινήσει η διαδικασία ταύτισης.
11. Εργασίες συντήρησης –εφόσον χρειάζονται- των λίθων στο χώρο απόθεσης.
12. Εργαστηριακές αναλύσεις του κροκαλοπαγούς πετρώματος, του ψηφοπαγούς και καθαρού πωρόλιθου. Παραγωγή ειδικών προδιαγραφών για τη σύνθεση τεχνητού λίθου επί τόπου.
13. Εκπόνηση μελέτης αναστήλωσης και στερέωσης για το ΒΔ τμήμα του τοίχου. Ταύτιση ει δυνατόν των θέσεων κάθε λίθου και προσδιορισμός των σημείων που χρειάζονται νέο υλικό, των λίθων που απαιτούν συμπλήρωμα. Προμέτρηση υλικών.
14. Εξασφάλιση στατικής επάρκειας αναλήμματος: Εξυγίανση ή ενίσχυση θεμελίου αναλημματικού τοίχου. Ενίσχυση των αντιστηριζόμενων εδαφών. Διάτρηση τοιχοποιίας με σωληνοτρύπανο και τοποθέτηση ράβδων στις οπές μαζί με τσιμεντοκονίαμα. Η ράβδος προβλέπεται να έχει απόληξη με περικόχλιο, ώστε να βιδωθεί παξιμάδι που θα συγκρατεί την μεταλλική πλάκα ομοιόμορφης κατανομής των τάσεων στην επιφάνεια του λίθου.
15. Δημιουργία υπόγειου αποστραγγιστικού αγωγού γύρω από το ΒΔ τμήμα του αναλήμματος. Κατάχωση με διαβαθμισμένη κοκκομετρία χαλικιού.

223. Το σύστημα έχει εφαρμοστεί με επιτυχία στο αρχαίο θέατρο της Καλυδώνας από τη Δανέζικη Αρχαιολογική Σχολή.

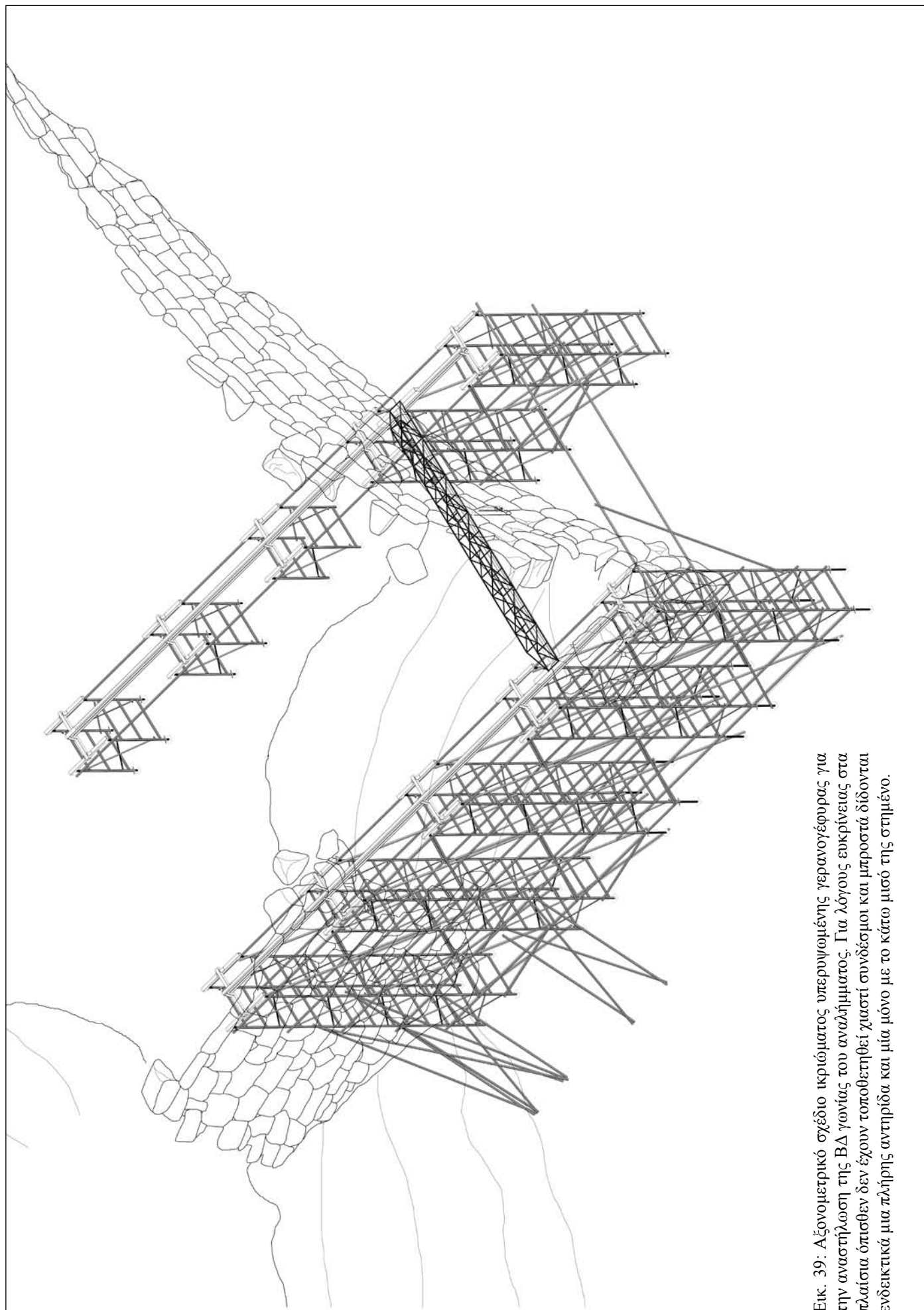
224. Εκεί άλλωστε αποτίθενται τα μάζα των ανασκαφών του θεάτρου με φορτηγά κατά το 2015.

16. Υπερυψωμένη γερανογέφυρα: Επιπέδωση σημείων έδρασης πύργων σκαλωσιάς. Συναρμολόγηση ικριώματος με όλες τις απαραίτητες συνδέσεις χιαστί, αντιστηρίξεις κλπ. Εγκατάσταση γερανογέφυρας, κινητού παλάγκου με βαρούλκο, με τη βοήθεια τηλεσκοπικού γερανού.
17. Δημιουργία γραμμής μεταφοράς λίθων: Από τους χώρους απόθεσης προς τη γερανογέφυρα. Η μεταφορά γίνεται εύκολα με μεγάλο καρότσι 4 τροχών με δυνατότητα στριψίματος των δύο μπροστινών (ιδιοκατασκευή σε σιδηρουργείο). Τοποθέτηση κάθε λίθου πάνω στο καρότσι με παλάγκο κινητό πάνω σε ράγα. Η διάταξη μπορεί να στερεωθεί στην κορυφή ενός πλαισίου ικριώματος, το οποίο μπορεί να είναι κινητό αφού στερεωθεί σε πατόβιδες με ροδάκια. Για τη διευκόλυνση της μετακίνησης μπορούν να στρωθούν εκατέρωθεν του λίθου μαδέρια, πάνω στα οποία να μετακινείται η διάταξη με το παλάγκο, ώστε να μη βρίσκουν εμπόδιο τα ροδάκια στο έδαφος.
18. Προετοιμασία λίθου για τοποθέτηση: Εξομάλυνση -εφόσον χρειάζεται- των επιφανειών έδρασης με κονίαμα, συμπλήρωση ελλειπόντων τμημάτων με τεχνητό λίθο για ολοκλήρωση του σχήματος.
19. Τοποθέτηση των λίθων στους αναλημματικούς τοίχους. Παρεμβολή φύλλων μολύβδου ανάμεσα στους αρμούς λίθων της ιστάμενης και της νέας κατασκευής.
20. Απορροή υδάτων από τη μάζα της επίχωσης. Ενίσχυση και υποβοήθηση των αρχαίων αυλάκων απορροής με κονίαμα εξομάλυνσης. Αφανείς σωλήνες σε σημεία που υπάρχουν ευνοϊκές προϋποθέσεις.
21. Σταδιακή επίχωση καθ' ύψος με κροκάλες, χαλίκι και τριμμένη μάργα.
22. Αποτύπωση του αναστηλωμένου μέρους του τοίχου. Σύνταξη τεύχους απόδοσης εργασιών.
23. Αποδόμηση γερανογέφυρας με τηλεσκοπικό γερανό και συναρμολόγησή της εκ νέου στο ΒΑ άκρο του αναλήμματος.
24. Συντήρηση και παρακολούθηση: Προγραμματισμός τακτικής παρακολούθησης του μνημείου για μικρομετακινήσεις. Παρακολούθηση εκτόνωσης ομβρίων. Προγραμματισμός ετήσιας αποψίλωσης του αναλήμματος.

3. Τρόπος ανύψωσης-τοποθέτησης μελών, γερανογέφυρα

Η αναστήλωση των αναλημματικών τοίχων του σταδίου συνεπάγεται την συνεχή και επαναλαμβανόμενη ανύψωση-δοκιμαστική τοποθέτηση εκατοντάδων λίθων, μέσου βάρους 1500 κιλών. Συνεπώς η επιλογή του ανυψωτικού μέσου είναι θεμελιώδης για την οργάνωση του εργοταξίου²²⁵. Η πρώτη απόφαση αφορά στην κίνηση του συστήματος: Θα είναι γραμμική ή περιστροφική;

225. Οικονομόπουλος 2002, σσ. 4-7

Εικ. 39: Αξονομετρικό σχέδιο κριώματος υπερυψωμένης γερανογέφυρας για την αναστήλωση της ΒΔ γωνίας του αναλήμματος. Για λόγους ευκρίνειας στα πλαίσια, όπισθεν δεν έχουν τοποθετηθεί χιαστί συνδέσμοι και μπροστά δίδονται ενδεικτικά μια πλήρης αντηρίδα και μία μόνο με το κάτω μισό της στημένο.

Η τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή χωρίζεται σε δύο αυτοτελείς ενότητες, που αφορούν και οι δύο στις γωνίες. Φαίνεται βολική η εγκατάσταση ενός συστήματος ανύψωσης με κυκλική κίνηση, ώστε να καλύπτει και τις δύο διευθύνσεις. Παρόλα αυτά κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μόνο με σταθερό γερανό, ο οποίος απαιτεί: α) Πολύπλοκη διαδικασία τοποθέτησης, άρα και απομάκρυνσης σε νέα θέση, β) Ειδικό χειριστή. Θα πρέπει λοιπόν να αναζητηθούν πιο ευέλικτα σχήματα, τα οποία να μπορούν να συναρμολογούνται με ευκολία από τους ίδιους τους εργατοτεχνίτες και να μπορούν σχετικά εύκολα να αλλάζουν θέση.

Έτσι για την εκτέλεση των αναστηλωτικών εργασιών στο τρίπλευρο ανάλημα προτείνεται η εγκατάσταση αμφιέριστης υπερυψωμένης κινητής γερανογέφυρας. Η κίνηση εξασφαλίζεται με δύο παράλληλες ράγες, τοποθετημένης πάνω σειρά από ισχυρά ικριώματα.

Τα επιπλέον πλεονεκτήματα, έναντι μηχανοκίνητων γερανοφόρων οχημάτων είναι:

α) Προσαρμογή σε οποιεσδήποτε συνθήκες εδάφους και σε σημεία που ενδεχομένως η πρόσβαση οχήματος είναι δύσκολη.

β) Δυνατότητα σταθερών μικρομετακινήσεων των αρχιτεκτονικών μελών με ακρίβεια χιλιοστού και ευχέρεια χειρισμού του παλάγκου από τους ίδιους τους εργατοτεχνίτες χωρίς τη διαμεσολάβηση ειδικού χειριστή, που απαιτεί ένα γερανοφόρο.

γ) Διάταξη φιλικότερη προς το περιβάλλον, καθώς μπορεί να λειτουργήσει με ηλεκτρικό ρεύμα ή χειροκίνητα άρα αθόρυβα, σε αντίθεση με τα οχήματα που καίνε πετρέλαιο καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας τους εκπέμποντας ρύπους.

δ) Μακροπρόθεσμα οικονομικότερη λύση. Εφόσον το έργο δε διαθέτει ιδιόκτητο γερανοφόρο (όπως π.χ. το εργοτάξιο αναστήλωσης του ναού Διός στη Νεμέα) η ημερίσια ενοικίαση εκτοξεύει το κόστος στα ύψη. Ενδεικτικά ένα απλό γερανοφόρο με «παπαγαλάκι» κοστίζει περίπου 280 Ευρώ ανά ημέρα, ενώ ένας τηλεσκοπικός γερανός μπορεί να αγγίζει τα 700 Ευρώ. Με δεδομένο πως το έργο μπορεί να κρατήσει μήνες ή και χρόνια η μακροχρόνια παρουσία νοικιασμένου γερανοφόρου οχήματος είναι απαγορευτική. Αντίθετα η υπερυψωμένη γερανογέφυρα μπορεί να κοστίσει ένα ποσό άπαξ, ωστόσο το σύνολο του εξοπλισμού (ικριώματα, ράγα, παλάγκο κλπ) παραμένουν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και μπορούν να αξιοποιηθούν σε αντίστοιχα έργα. Η ίδια η φύση των εργασιών στο στάδιο της Σικυώνας απαιτεί την εκτέλεση των εργασιών σε φάσεις, πράγμα που σημαίνει πως η υπερυψωμένη γερανογέφυρα θα χρειαστεί να αποσυναρμολογηθεί και να αναταχθεί εκ νέου σε άλλες θέσεις.

Εικ. 40: Κοιτώντας την κοιλάδα του Ασωπού από το χείλος των γκρεμών του υψιπέδου της ελληνιστικής ακρόπολης στη Σικυώνα: Ένα τοπίο μοναδικής ομορφιάς, που γλίτωσε από την «ανάπτυξη».

Επιλογικό σημείωμα

Για είκοσι περίπου χρόνια το Μουσείο της Σικυώνας παρέμενε κλειστό, βγάζοντας ουσιαστικά από τον τουριστικό χάρτη μια σπουδαία αρχαιολογική θέση. Ολόκληρος ο οικιστικός πυρήνας της ελληνιστικής πόλης ευτύχησε να μην καλυφθεί από τον σύγχρονο οικισμό στα χρόνια της οικοδομικής φρενιτιδας, καθώς η παραλία ήταν αυτή που προσέλκυσε την «ανάπτυξη». Το υψίπεδο της Σικυώνας και τα γύρω του περίχωρα προς νότο, διατηρούν ως κυρίαρχο στοιχείο τη φύση, το αδόμητο. Αποτελούν έτσι ένα μοναδικής ομορφιάς τοπίο, το οποίο φανερώνει με τρόπο επώδυνο τι χάθηκε οριστικά στον παραλιακό κάμφο από την ομορφιά της κορινθιακής γης. Διαφαίνεται όμως έτσι μια ευκαιρία: Να προστατευτεί ό,τι απόμεινε στην ενδοχώρα. Σε έναν «καμβά» που κυριαρχεί μόνο η ιδιοκτησία αγροτικής γης είναι ευκολότερο να χαραχτούν βιώσιμες πολιτικές για το μέλλον. Ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης του υψιπέδου της Σικυώνας, που να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τις παραμέτρους της πολιτιστικής προστασίας, αλλά και οικονομικά μέτρα τόνωσης στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης. Προκειμένου να υλοποιηθεί κάτι τέτοιο απαιτείται μακρόπνοο όραμα, που επιβάλει με τη σειρά του ένα «αφήγημα», πάνω στο οποίο να βασιστεί και να εμπνεύσει ανθρώπους που θα μπορούν να το υποστηρίξουν. Η ελληνιστική Σικυώνα αποτελεί αναμφίβολα το κεφάλαιο-πυλώνα. Όσα περισσότερα μαθαίνουμε για την αρχαία πόλη, τόσο θα εμπλουτίζεται η βιωματική εμπειρία του κατοίκου με τον τόπο του και του επισκέπτη με τον προορισμό που επέλεξε για να ξεφύγει από τις έγνοιες της καθημερινότητας. Η μελέτη του σταδίου της Σικυώνας, εμπλούτισε, ελπίζουμε αυτό το αφήγημα και έθεσε κάποιες προοπτικές για το μέλλον...

The Sicyon Stadium

Summary

This diploma thesis deals with the visible architectural remains of the ancient stadium in the Hellenistic city of Sicyon and after their interpretation certain means of preservation are proposed.

The Sicyon stadium is a very large structure with most of its cavea hewn through masses of conglomerate rock and underlying marl. The northeastern part of the racetrack lies on an artificial platform, built by roughly carved conglomerate blocks in irregular trapezoidal masonry style. The retaining structure consists of three free-standing curved sides with an inwards inclination to the top. The narrow sides of the cavea to the northeast also have retaining walls of the same building technique.

The monument still remains unexcavated. Furthermore it is constantly covered by thick vegetation, thus making almost invisible some of the architectural remains or difficult to approach. In order for the architectural survey to take place (using in most parts a terrain 3D Laser Scanner) plants were removed, revealing unknown information about the stadium. Among others the most important find in situ was the starting line or “valvis”, on the retaining platform, along with the stones for installing the “hysplex”, the starting mechanism for the races.

With the starting line as a reference point, other conclusions came to light, such as an approximate depth in which the finishing line lies on the other side of the racetrack. The discovery of the exact width of the visible starting line led to the re-interpretation of the georadar finds from the previous Sicyon Survey Project. There is strong indication that the finds do not represent the water channel running along the edges of the racetrack, but rather belong to structures of the cavea, which was, however, in its most part from earth.

On the stone blocks of the valvis two preserved postholes in a row, with an original interval of 1.525m, lead to the conclusion that there were probably about 12 lanes for athletes. The interval is almost identical with that in the Hellenistic stadium of Isthmia, which is known to be 5 feet wide. The same reasoning has led to the calculation of the local measuring unit, the Sicyonian foot, which is still obscure. It is proposed here being equal to 0.3051m meaning that the estimated length of the 600 foot racetrack is about 183.06m, which responds to the georadar finds towards the buried end of the track.

Special attention was also given to the building process of this extensive public work, which involved a huge amount of stone quarrying, special arrangement of the building site, stone transports, carving and placing blocks on the masonry.

The second part of the thesis copes with the preservation and restoration of the Sicyon stadium, and especially focuses on the retaining platform.

The main proposal is that the stadium should be conceived in unity with the archaeological site and especially with the theater, with which it was originally designed by the Hellenistic urban planners to work as a whole. All preservation or restoration works should be coordinated within the frame of a wider cultural management plan not only for the archaeological site, but for the whole Sicyonian plateau. The role of the stadium in such planning is proposed to be that of a hub: A gate that leads to specific routes in the countryside of the plateau or beyond, in the vicinities by new means of digital guidance.

In the end the thesis focuses in the restoration of the retaining platform, the programming of all the needed procedures, the setting of the construction site etc, presenting at the same time the main principles of the restoration project: The main aim is to fully reconstruct the ruined parts of the retaining platform, using the available material of collapsed stones. Thus the structure will have again its initial intricate shape and will regain the load bearing ability, meaning that it will continue to serve its purpose, exactly as it was originally conceived by the engineers in the Hellenistic times.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθουσάκης Α. 2008, *Διονυσίου Πύργου Θετταλού (1777-1853), Κορινθιακά-Σικωνικά*, εκδ. Δήμος Κορινθίων, Κόρινθος
- Αποστόλου Α. 2012, «Η Αναστήλωση του Πύργου ΠΑ.2 του Αρχαίου Τείχους της Νισύρου» *2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αναστηλώσεων: Περιλήψεις εισηγήσεων: 1-3 Νοεμβρίου 2012*, ΕΤΕΠΑΜ, Αθήνα
- Βαλαβάνης Π. 2004, *Ιερά και Αγώνες στη Αρχαία Ελλάδα*, Εκδόσεις Κάπον, Αθήνα
- Γαρουφαλής Δ. 2004, *Τα στάδια στην αρχαία Ελλάδα: και οι σύγχρονες αναβιώσεις των αρχαίων αγώνων*, Εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα
- Θέμελης Π. 1988, «Το Στάδιο της Μεσσήνης», *Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*
- Θέμελης Π. 1989, «Ανασκαφή Μεσσήνης», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1989, Αθήνα
- Θέμελης Π. 2010, *Τα θέατρα της Μεσσήνης*, Διάζωμα, Αθήνα
- Ιωαννίδου Μ. 2002, «Οι γενικές αρχές της οργάνωσης των εργοταξίων αποκατάστασης μνημείων», *Ενημερωτικές ειδήσεις από την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης*, τχ. 2 (Ιούλιος 2002), ΥΣΜΑ, Αθήνα
- Καλτσάς Ν. 2014, «Ανασκαφικές έρευνες στο αρχαίο Μωλύκρειο», *Διάλεξη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Δευτέρα 28 Απριλίου 2014
- Καραδέσος Γ. 2012, «Το στάδιο του αρχαίου Δίου», *Αρχαία θέατρα της Μακεδονίας*, Διάζωμα, Κρατικό θέατρο βορείου Ελλάδος, Αθήνα
- Κοκκορού-Αλευρά Γ.,
Ευσταθόπουλος Α.,
Πουπάκη Ε. 2010, *Αρχαία Ελληνικά Λατομεία*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα

- Κορρές Μ. 1995, *Από την Πεντέλη στον Παρθενώνα*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα
- Κορρές Μ. 2005, «Αρχαία τεχνολογία υπερνίκησης μεγάλων βαρών», *Περιοδικό Αρχαιολογία*, τχ. 95 (Απρίλιος-Ιούνιος 2005)
- Κορρές Μ. 2014, *Η στέγη του Ηρωδείου και άλλες γιγάντιες γεφυρώσεις*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα
- Κουκουβού Α. 2012, *Λίθον Λατομείν, από τα λατομεία Ασωμάτων Βέροιας στους τάφους των Μακεδόνων Βασιλέων*, Εκδόσεις Κορινθία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη
- Κωστούρος Γ. 2008, *Νεμέων άθλων διήγησις*, αυτοέκδοση, Αθήνα
- Λαζαρίδη Αν. 1989, «Ανασκαφή γυμνασίου αρχαίας Αμφιπόλεως», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1989, Αθήνα
- Λάμπρος Σ. 1870, *Το Παναθηναϊκόν στάδιον και αι εν αυτώ ανασκαφαί*, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Τυπ. Πάσσαρη, Αθήνα
- Μακρυπόδη Στ. 2007, «Αρχαίο στάδιο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου», *Πρακτικά του Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πύργος-Γαστούνη-Αμαλίαδα, 11-17 Σεπτεμβρίου 2005*, Τομ. 4
- Μαστραντώνης Π. 2008, *Διαχείριση αρχαιολογικών έργων, θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Ινστιτούτο Βιβλίου Καρδαμίτσα, Αθήνα
- Μίλλερ Στ. 2010, *Ο Ιντιάνα Μίλλερ και ο ναός του Νέμειου Διός*, Club Hotel Casino Loutraki, Εκδόσεις του Φοίνικα, Αθήνα
- Μυλωνάς Π. 1952, *Περί σταδίων, ήτοι περί αρχαίων σταδίων, ρωμαϊκών αμφιθεάτρων, βυζαντινών ιπποδρόμων και περί των σύγχρονων σταδίων από απόψεως κατασκευαστικής κτιριολογικής, οικοδομικής και πολεοδομικής*, Ελληνική Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 1952
- Οικονομόπουλος Σπ. 2002, «Η ανυψωτική τεχνολογία των αναστηλωτικών έργων στην Ακρόπολη», *Ενημερωτικές ειδήσεις από την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης*, τχ. 2 (Ιούλιος 2002), ΥΣΜΑ, Αθήνα

- Ορλάνδος Αν. 1955, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών κατά τους συγγραφείς, τας επιγραφάς και τα μνημεία*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 37, Αθήνα
- Ορλάνδος Αν. 1953, «Ανασκαφή Σικυώνος», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1953, Αθήνα
- Παπαμαρινόπουλος, Στ. 2006, «Η διώρυγα του Ξέρξη, ιστορικό γεγονός ή μύθευμα;», *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Αθήνα
- Παπανικολάου Α. 2012, Η αποκατάσταση του Ερεχθείου (1979-1997): η απόδοση του έργου, ΥΣΜΑ-ΥΠΠΟ, Αθήνα
- Παπανικολάου-Κρίστενσεν Αρ. 2003, *Το Παναθηναϊκόν στάδιον: η ιστορία μέσα στους αιώνες*, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα
- Παπαχατζής Ν. 1978, *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησης, Κορινθιακά-Λακωνικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα
- Πιέρρος Ν. 1985, «Τοξωτά αναλήμματα σταδίου Σικυώνας», *3^ο Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών 1985, Πελοποννησιακά*, τόμ. 13, 2
- Πιτερός Χρ. 2008, «Το αρχαίο στάδιο του Άργους», *Amicitiae gratia: τόμος στη μνήμη Αλκμήνης Σταυρίδη*, ΤΑΠΑ, Αθήνα
- Πιτερός Χρ. 1986, «Το αρχαίο στάδιο του Άργους», *Πρακτικά του Β' Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών, Άργος 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986*
- Πλιάκου Γ. 2012, «Το θέατρο, το βουλευτήριο και το στάδιο της Δωδώνης», *Αρχαία θέατρα της Ηπείρου*, Διάζωμα, Περιφερειακή Ένωση Δήμων Ηπείρου, Αθήνα
- Φαράκλας Ν. 1971, «Σικυωνία», *Ancient Greek Cities*, Γραφείο Δοξιάδη, Αθήνα
- Aupert P. 1979, *Le Stade, Fouilles de Delphes, Tome II: Topographie et Architecture*, Ecole Francaise d' Athènes, Paris

- Balabanis P. 1999, *Hysplex: the starting mechanism in ancient stadia: a contribution to ancient Greek technology*, University of California Press, Berkeley
- Blouet, A. 1838, *Expedition Scientifi que de Moree Ordonee par le gouvernement*, Vol. 3. Librairie de Firmin, Didot Freres, Paris
- Broneer O. 1973, *Isthmia vol 2: Topography and architecture*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton
- Brulotte E. 1994, «The “Pillar of Oinomaos” and the Location of Stadium I at Olympia», *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, No. 1 (Jan., 1994)
- Evjen H. 1988, «The origins and functions of formal athletic competition in the ancient world», *Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*
- Forbes R.J. 1963, *Studies in Ancient Technology*, vol. VII, E.J. Brill, Leiden
- Fowler E.,
Stillwell R. 1932, *Corinth vol. 1, Introduction, Topography, Architecture*, The American School of Classical Studies at Athens, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts
- Gebhard El. 1993, «The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire», *Journal of Roman Archaeology*, Supplemental series number 8
- Gebhard El. 1988, «The early Stadium at Isthmia and the founding of the Isthmian Games», *Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*
- Griffin A. 1982, *Sicyon*, Clarendon Press, Oxford
- Hayward C. 2003, «Geology of Corinth, the study of a basic resource», *Corinth vol. XX, Corinth the Centenary 1896-1996*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton N.J.
- Hayward C.
υπό έκδοση, «Geoarchaeological Survey», *Sicyon I: Topography and Architecture*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα

- Hill B. H. 1964, *Corinth vol. 1, part 6, the springs: Peirene, Sacred Spring, Glauke*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton N.J.
- Korres 1988, «The geological factor in ancient Greek architecture», *The engineering technology of ancient works, vol. 3, The Engineering geology of ancient works, monuments and historical sites : preservation and protection : proceedings of an international symposium organized by the Greek National Group of IAEG, Athens, 19-23 September 1988*, IAEG, Greek Ministry of Culture, Athens
- Korres 2005, «The tower of Agia Triada on Amorgos», *Architecture and archaeology in the Cyclades: Papers in honour of J.J. Coulton*, BAR International series, Archaeopress, Oxford
- Kunze E. 1962, «Die Ausgraben in Olympia (Στάδιον)», *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 17, Β', 1961-1962
- Larmour D. 1999, *Stage and Stadium: drama and athletics in ancient Greece*, Nikephoros Beihefte 4, Weidmann, Hildesheim
- Laurence K. 2012, *Roman Infrastructural Changes to Greek Sanctuaries and Games, Panhellenism in the Roman Empire, Formations of New Identities*, PhD Thesis, University of Michigan
- Leake W. M. 1830, *Travels in the Morea*, vol. 3, εκδ. John Murray Albemarle Street, London
- Lolos Y. 2008, «Surveying the Sikyonian plateau: Intergrated approach to the study of an ancient cityscape», *Πρακτικά 5^{ου} Συμποσίου Ελληνικής Αρχαιομετρικής Εταιρείας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα*
- Lolos Y., Gourley B. 2011, «The town planning of Hellenistic Sicyon», *Archäologischer Anzeiger Halbband*, 2011, Deutsches Archäologisches Institut, Athen
- Lolos Y. 2011, *Land of Sicyon: Archaeology and history of a Greek city-state*, Hesperia Suppl. 39, American School of Classical Studies at Athens, Athens
- Miller St. 1979, «Excavations at Nemea, 1978, The Stadium», *Hesperia* 48 (1979)

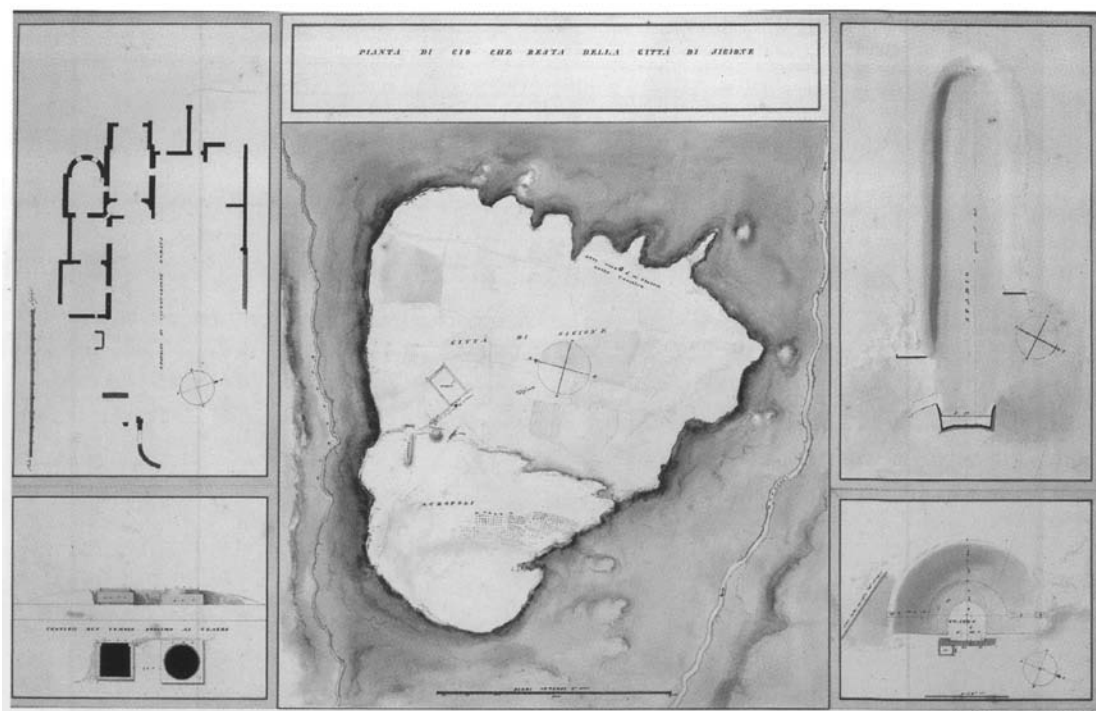
- Miller St. 1992, *Excavations at Nemea, vol. II The early Hellenistic Stadium*, University of California Press, Berkeley
- Miller St. 1980, «Turns and Lanes in the Ancient Stadium», *American Journal of Archaeology*, Vol. 84, No. 2 (Apr., 1980)
- Miller St. 1988, «The Stadium at Nemea and the Nemean Games», *Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*
- Moretti J.C. 2001, «Le Stade et Les Xystes de Délos», *Bulletin de Correspondence Hellénique Suppl.* 39, Paris
- Müller-Wiener W. 1995, *Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, Μτφ. Μπάρμπαρα Σμιτ-Δούνα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη
- Paavo R. 1991, «On the connection between Theater and Stadium in Greek Anatolian cities», http://www.dlir.org/archive/archive/files/arkeoloji_dergisi_v-1_p165-168_6d7dd97f67.pdf
- Perkins W. 1974, *Cities of ancient Greece and Italy, planning in classical antiquity*, Sidwig and Jackson, London
- Perrier A. 2013, «Το στάδιο των Δελφών», *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Διάζωμα, Αθήνα
- Philadelphus 1926, *Note sur le Bouleuterion de Sicyone*, Athenes
- Romano D. 1993, *Athletics and Mathematics in Archaic Corinth: The Origins of the Greek "Stadion"*, American Philosophical Society, Philadelphia
- Romano D. 1981, *The stadia of Peloponnesos*, Thesis PhD, University of Pennsylvania, Gilman Publisher, Pennsylvania
- Salvator L. 1874, *Περίπλους του Κορινθιακού Κόλπου*, μτφ. Γιώργος Δ. Γιαννόπουλος, Κιάτο 2000
- Scranton R. 1941, *Greek walls*, The American School of classical studies, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts
- Skalet C. 1975, *Αρχαία Σικυών και Σικυώνια προσωπογραφία*, Μτφ. Νικόλαος Χαρλαύτης, Ιωλκός, Αθήνα

- Steward D. 2013, «Pausanias: Most worth remembering», *Hesperia*, vol. 82 No 2, 2013
- Welch K. 1998, «The Stadium at Aphrodisias», *American Journal of Archaeology*, Vol. 102, No. 3 (Jul., 1998)
- Welch K. 2007, *The roman amphitheater: From its origins to the Colosseum*, Cambridge University Press, Cambridge, New York
- Winter F. 1971, *Greek fortifications*, University of Toronto Press, Routledge and Kegan Paul, London
- Winter Fr. 2006, *Studies in Hellenistic architecture*, University of Toronto Press, Toronto
- Wycherley R.E. 1951, «Hellenistic cities», *The town planning review*, vol. 22 No. 3 1951, Liverpool University Press, Liverpool
- Ziller E. 1870, *Ausgrabungen am Panathenäischen Stadion: auf Kosten seiner Majestät des Königs von Griechenland*, Ernst & Korn, Berlin

ΠΙΝΑΚΕΣ

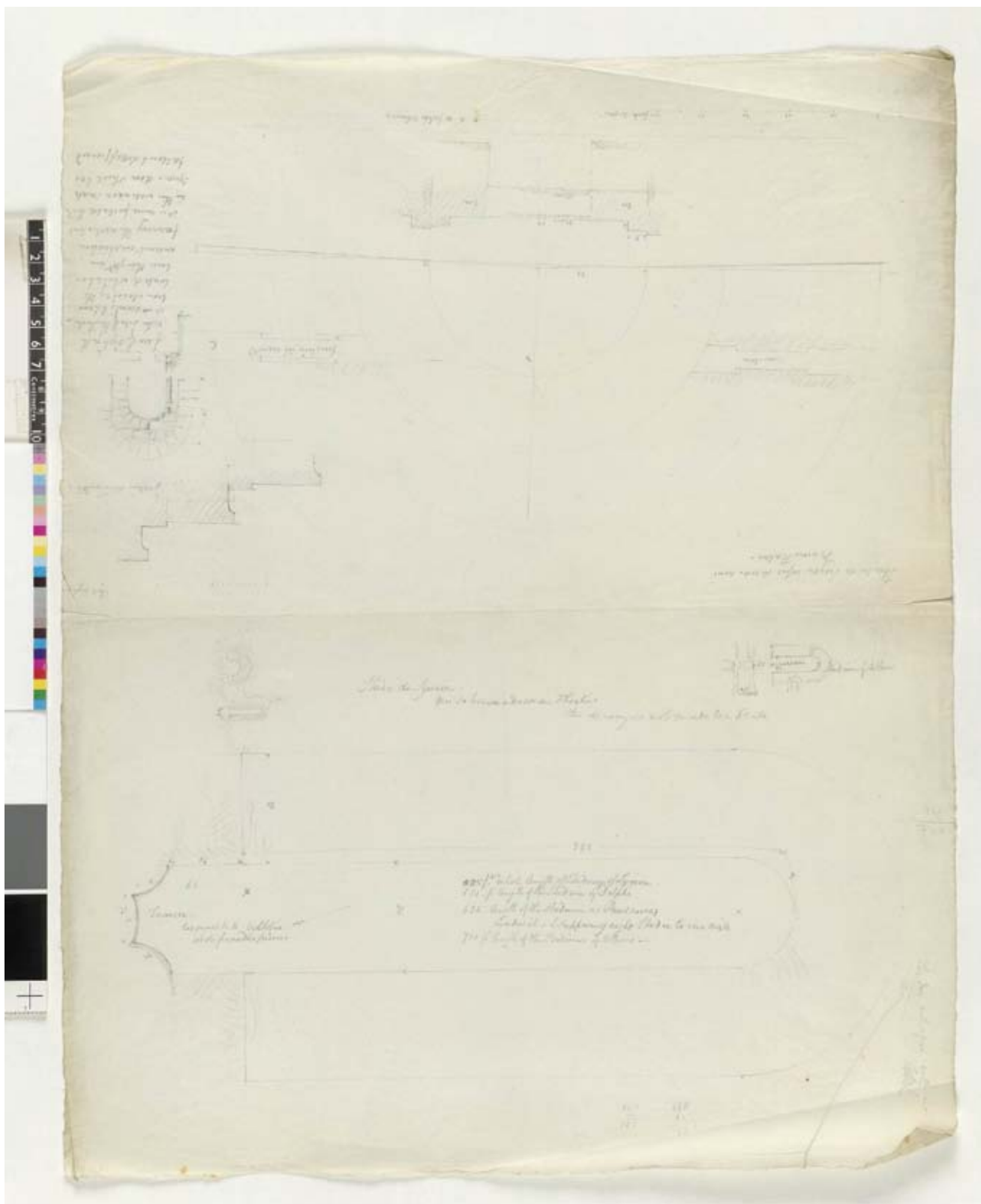
Carl Anton Joseph Rottman, άποψη του υψιπέδου της Σικυώνας από τα νότια.
Carl Rottman: Die Landschaften Griechenlands

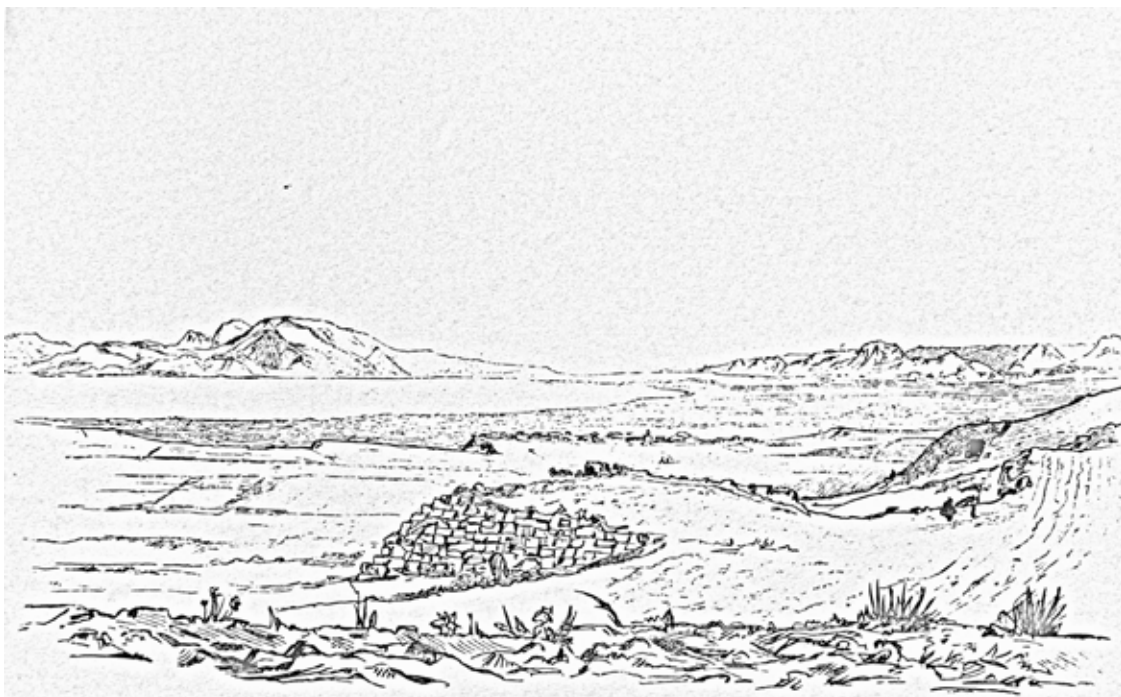
Τα σχέδια του Ittar από τη Σικυώνα για λογαριασμό του Λόρδου Έλγιν (1803).
The British Museum Trustees

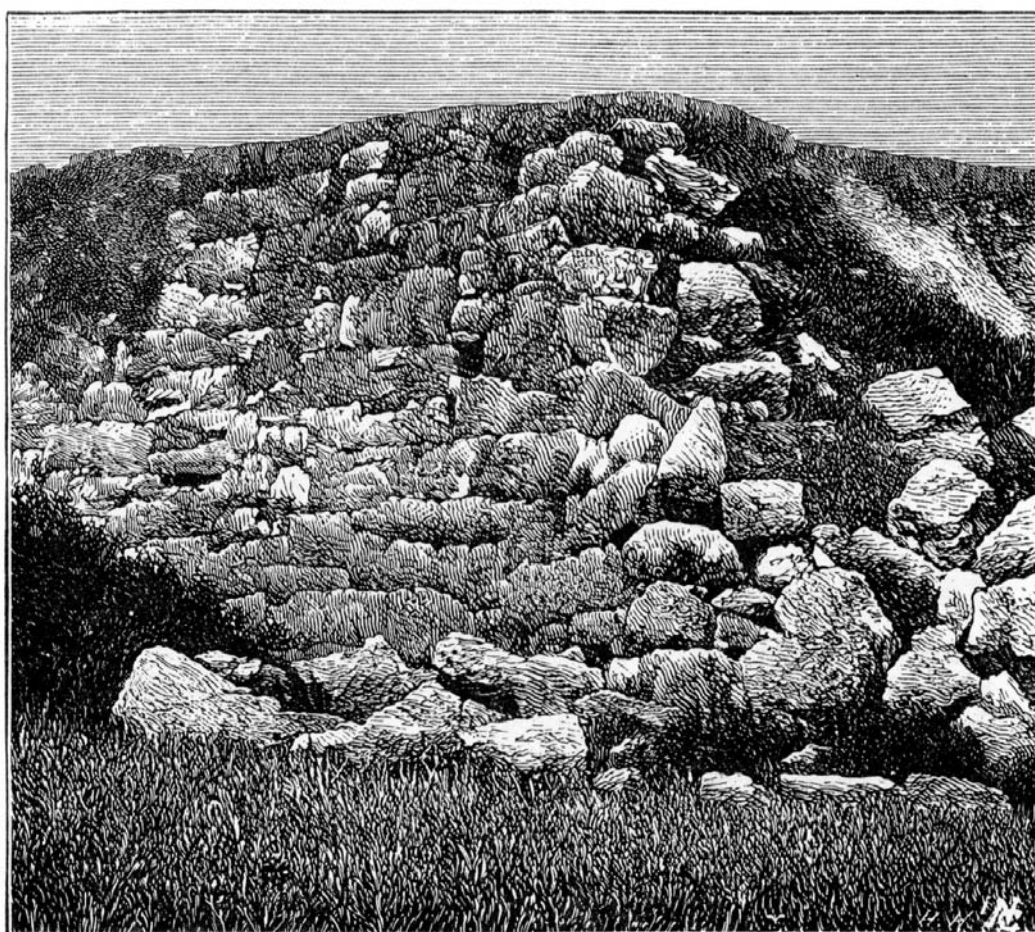
Τοπογραφικό σχέδιο των ερειπίων της Σικυόνας από τους αρχιτέκτονες της Expedition. (Blouet 1838)

Σημειώσεις του Charles Robert Cockerell από το θέατρο και το στάδιο της Σικυώνας. *The british Museum Trustees*

Σχέδιο του Ludwig Salvator «Επί των ερειπίων της Σικυώνας», 1874. *Salvator 1874*

Έργο άγνωστου καλλιτέχνη με τίτλο «Remains of a Cyclopean pyramid near Sicyon» περί τα μέσα με τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ιστότοπος *Travelogues.gr* του Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Φωτογραφίες από το στάδιο τη δεκαετία του 1920. Ο χώρος εντελώς απαλλαγμένος από τη βλάστηση, παρέμενε τότε όπως τον είδαν οι περιηγητές του 19ου αιώνα. *Skalet 1975*

Τυπική διαστρωμάτωση των πετρωμάτων στο στάδιο Σικυώνας: Μια βραχόπλακα από ωολιθικά και κροκαλοπαγή πετρώματα ή ασβεστιτικό ψαμίτη κείται επί παχύτατου στρώματος μάργας, το οποίο όμως είναι ευπαθές στη διάβρωση. Ογκοτεμάχια βράχου, στέκουν σε πρόβολο για χρόνια πριν ξαφνικά καταρρεύσουν.

Το στάδιο από τα βορειοανατολικά

Το στάδιο από τα νοτιοανατολικά

Προσεγγίζοντας το χώρο από τα ανατολικά. Διακρίνεται η μια παρειά του τρίπλευρου αναλήμματος και ο τοίχος αντιστήριξης του νοτιοανατολικού πρανούς θεατών

ΠΙΝΑΚΑΣ 8
Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ

Άποψη του σταδίου από τη ΒΑ γωνία του τρίπλευρου αναλήμματος.

Άποψη του κοιλάματος του σταδίου από το μέσο του ύψους της σφενδόνης.

Το δυτικό πρανές θεατών και η σφενδόνη. Διακρίνονται κατά τόπους ογκοτεμάχια που έχουν καταπέσει λόγω διάβρωσης του εδάφους.

Τοίχος αντιστήριξης δυτικού πρανούς θεατών, μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος και διαβρωμένο χείλος φυσικού αναβαθμού ακρόπολης.

Το τρίπλευρο ανάλημμα από τα δυτικά, δεξιά διακρίνεται το νοτιοανατολικό πρανές θεατών και ο χωματόδρομος που το διασχίζει.

Ο χώρος του σταδίου από τα νοτιοανατολικά, στην αρχή του χωματόδρομου προς την ακρόπολη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ

Άποψη της σφενδόνης από την κορυφή του νοτιοανατολικού πρανούς. Διακρίνεται ο χωματόδρομος προς την ακρόπολη.

Το νοτιοανατολικό πρανές των θεατών από την κορυφή του δυτικού.

Το κοίλωμα του σταδίου και ο χώρος του στίβου.

Οι λίθοι της βαλβίδος στη ΒΔ γωνία του αναλήμματος.
Άποψη από τα ανατολικά.

Οπή στερέωσης ξύλινου πασάλου σε λίθο της βαλβίδας.

Οπές σε λίθο της βαλβίδας. Ο αριστερά είναι ο αρχικός με εμφανή σημάδια λάξευσης από προηγούμενη λειλασία για το μόλυβδο.

Λίθοι στερέωσης μηχανισμού ύσπληγος στο ΒΑ άκρο της βαλβίδας. Άποψη από τα ανατολικά.

Λάξευση λίθου βαλβίδας για να γίνει συναρμογή με τους λίθους της ύσπληγος. Άποψη από τα βόρεια.

Λίθος βαλβίδος με οπή ένθεσης πασάλου στο ΒΑ άκρο της γραμμής εκκίνησης

Οι λίθοι της ύσπληγος στο ΒΔ άκρο της βαλβίδος. Διακρίνονται οι χαρακτηριστικές εγκοπές με διαφορετική διατομή κάθε μία.

Συναρμογή λίθων ύσπληγος με ακραίο λίθο βαλβίδος.

Ορθογωνική εγκοπή για την προσαρμογή του στροφέα προέντασης της νευράς.

Η λίθινη «λεκάνη» υποδοχής του μηχανισμού της ύσπληγος. Στο κέντρο διακρίνεται η εγκοπή για την πτώση του ξύλινου πασάλου, του αγκώνα.

Η καμπύλης διατομής εγκοπή για την περιστροφή του άξονα που συγκρατεί τη νευρά.

Οι λίθοι της ύσπληγος λαξεύτηκαν σε λεπτόκοκκο ωλιθικό πέτρωμα

Άποψη του νοτιοανατολικού πρανού και του τοίχου αντιστήριξης από τα ανατολικά. Διακρίνεται η ήπια κλίση του εδάφους προς τα δυτικά.

Ο τοίχος αντιστήριξης του δυτικού πρανού θεατών από τα ανατολικά.

Ο τοίχος αντιστήριξης του νοτιοανατολικού πρανού θεατών από τα βόρεια. Είναι προφανής η απώλεια οικοδομικού υλικού από καταρρευση.

Περιμετρικός διάδρομος (:) λαξευμένος κοντά στην κορυφή του νοτιοανατολικού πρανού θεατών.

Το νοτιοανατολικό πρανές από τα νότια. Ο δρόμος σκάφτηκε εις βάρος της κλίσης που γίνεται απότομη προς τη σφενδόνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14
ΤΡΙΠΛΕΥΡΟ ΑΝΑΛΗΜΜΑ

Η ανατολική παρειά του τρίπλευρου αναλήμματος

Η καμπυλότητα κατά μήκος της ανατολικής παρειάς του αναλήμματος, όπως φαίνεται από τη ΒΑ γωνία.

Άποψη αναλήμματος από τα ανατολικά.

Κατάλοιπα τοίχου αντιστήριξης ανατολικά του αναλήμματος. Το νεροφάγωμα φανερώνει την αιτία της πλήρους διάλυσης αυτού του τοίχου.

Η ΒΑ γωνία του αναλήμματος μετά την τμηματική αποψίλωση.

Η γωνία και οι πεσμένοι λίθοι περί αυτήν.

Τέσσερις τουλάχιστον ορατές στρώσεις λίθων στη γωνία. Η τέταρτη μόλις διακρίνεται χαμηλά.

Χαλαρωμένοι αρμοί και συστροφές λίθων στη ΒΑ σωζόμενη γωνία του αναλήμματος. Εμφανής και η διάβρωση των λίθων που έχει αποκαλύψει τις κροκάλες του πετρώματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16
ΤΡΙΠΛΕΥΡΟ ΑΝΑΛΗΜΜΑ

Το σωζόμενο μέρος του τοίχου αντιστήριξης στο μέσον της μακράς πλευράς. Πίσω διακρίνεται η επίχωση του τμήματος που έχει καταρρεύσει. Άποψη από τα δυτικά.

Τρόπος λιθοσυμπλοκής τοίχου αντιστήριξης. Οι έδρες των λίθων έντονα διαβρωμένες, φανερώνουν ότι το τμήμα τοίχου προς τα ανατολικά έχει καταρρεύσει αιώνες πριν. Άποψη από τα ανατολικά.

Η αντίστοιχη παρειά του τοίχου από τα δυτικά. Είναι προφανής η διαφορά του βαθμού διάβρωσης των λίθων σε σχέση με αυτών πίσω. Άποψη από τα δυτικά.

Όψη του εναπομείναντος μέρους τοίχου στο μέσον του αναλήμματος. Δεξιά ο λιθοσφωρός από την κατάρρευση του τοίχου προς τα δυτικά και αριστερά ομάδα αρχιτεκτονικών μελών από λευκό πορόλιθο και καστανόκόκκινο ασβεστιτικό ψαμμίτη.

Ο λιθοσφωρός από τα ανατολικά. Διακρίνεται επίσης η καμπυλότητα κατά μήκος του τοίχου.

Οι λίθοι όπισθεν της ΒΔ γωνίας του αναλήμματος.

Ο λιθοσφωρός από τα βόρεια. Τα χώματα που παρασύρονται από τις βροχές δεν έχουν προλάβει να θάψουν τους γκρεμισμένους λίθους.

Άποψη της ΒΔ γωνίας του αναλήμματος. Είναι προφανές από το βαθμό διάβρωσης των λίθων, όπως και από τον τρόπο κατανομής τους στο χώρο, πως η γωνία κατερρευσσε σε διαφορετικό χρόνο από τον υπόλοιπο τοίχο και μάλιστα κατά πολύ νωρίτερα.

Άποψη από τα δυτικά.

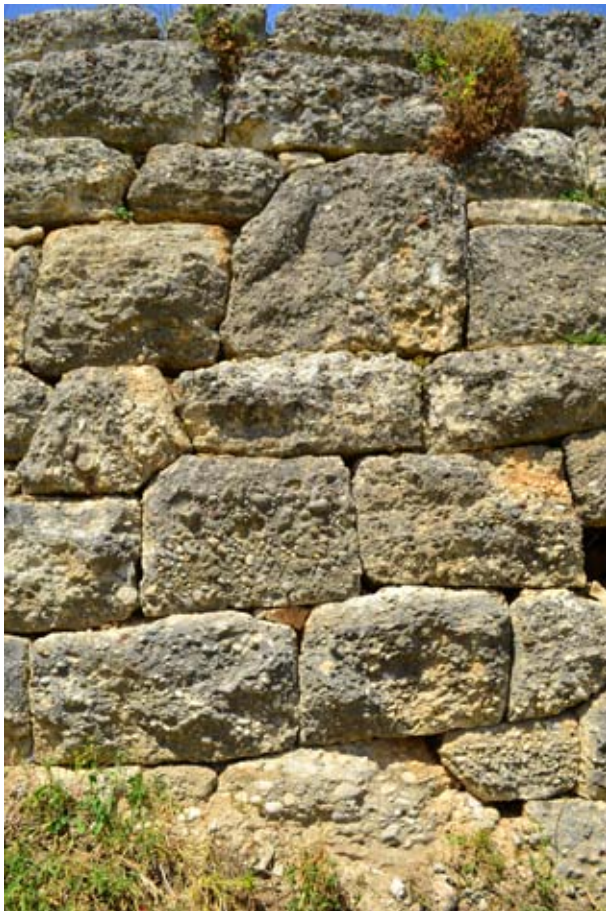
Η πλειονότητα των γκερμισμενων λίθων της γωνίας βρίσκεται πιθανόν θαμμένη εκεί όπου κατέπεσε.

Η βόρεια παρειά της γωνίας σε πλήρη αποδιοργάνωση, αλλά σε νέα ισορροπία. Όπως και στη ΒΑ γωνία, οι (φαινόμενες ως πρώτες) τρεις στρώσεις σώζονται σχετικά καλά.

Άποψη από τα νοτιοδυτικά.

Λίθος in situ επί της ΒΑ παρειάς αναλήμματος. Είναι προφανής η κατωφέρεια των αρμών προς το εσωτερικό, κάτι τυπικό σε τοίχους αντιστήριξης εκείνης της εποχής.

Λίθος εκτός θέσης με ορατά τα σημάδια κατεργασίας των πλάγιων εδρών του.

Αύλακα αποστράγγισης υδάτων στον τοίχο αντιστήριξης του δυτικού πρανούς.

Αύλακα αποστράγγισης υδάτων στον τοίχο αντιστήριξης του νοτιοανατολικού πρανούς.

Αριστερά: Χάντρωμα στην άνω έδρα λίθου για την υποδοχή της άνω στρώσης. Επί του τοίχου αντιστήριξης δυτικού πρανούς θεατών.

Κάτω αριστερά: Ίχνος από φωλεά σφήνας λατόμησης στην πίσω όψη λίθου επί της ΒΔ γωνίας αναλήμματος. Κάτω δεξιά: Το ίδιο ίχνος σε λίθο του τοίχου αντιστήριξης στο νοτιοανατολικό πρανές.

ΦΩΛΕΕΣ ΑΠΟ ΣΦΗΝΕΣ ΛΑΤΟΜΕΙΟΥ

Αριστερή στήλη: Ίχνη λατόμησης στην κορυφή του δυτικού πρανούς θεατών. Η λατόμηση γίνεται βαθμιδωτά. Διακρίνονται επίσης οι περιμετρικές αύλακες για την διαδικασία εξαγωγής των λίθων.

Δεξιά στήλη: Αρχαία Κόρινθος, λατομείου λεπτόκοκκου ωολιθικού πετρώματος στα ανατολικά του οικισμού ταυτόσημων χαρακτηριστικών με της Σικυόνας. Ίχνη από φολεές σφηνών που παρέμειναν στο μητρικό πέτρωμα μετά την εξαγωγή του λίθου.

ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ

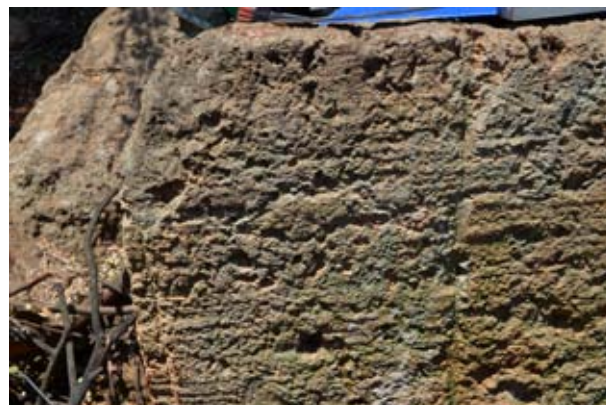
Λιθωσωρός αρχιτεκτονικών μελών στο ΒΑ τμήμα του τρίπλευρου αναλήμματος. Άποψη από τα ανατολικά.

Καστανοκόκκινο θραύσμα από καλώς κατεργασμένη λιθόπλινθο.

Λιθόπλινθος (:) σε προχωρημένη διάβρωση.

Λιθόπλινθος με ταινία στις δύο ακμές του παράλληλη χαραγή, ίσως οικοδομικό σημάδι (σημεία).

Γωνιακός λίθος με ταινία σε επεξεργασία. Στην άνω δεξιά γωνία πιθανόν ίχνος από άροτρο.

Η ταινία όπως σώζεται στις δύο παρειές του λίθου.

Λίθος που θα μπορούσε να αποτελεί στέγη, άνω παρειά.

Ο ίδιος λίθος. Μόλις που διακρίνεται η εσοχή στην κάτω δεξιά γωνία του.

Αντίστοιχος λίθος «στέγης» με υποτομή στο δυτικό άκρο του λιθοσωρού αρχιτεκτονικών μελών, με ύστερα (;) λαξεύματα.

Λίθος με οριζόντια αύλακα που ομοιάζει με αντίστοιχες σε βαλβίδες άλλων σταδίων.

Εδώλιο (;) στη ΒΑ γωνία του αναλήμματος.

Εδώλιο (;) στο λιθοσωρό αρχιτεκτονικών μελών.

ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ

Θραύσμα πώρινου δωρικού γείσου.

Σπόνδυλος δωρικού κίονα. Διακρίνεται λάξευμα μετατροπής του σε ποτίστρα ζώων.

Ιωνικός ημικίονας με ίχνη κονιάματος β' χρήσης.

Πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη στο τρίπλευρο ανάλημμα.

Βαθμίδα από λευκό πωρόλιθο, άνω έδρα. Πάνω πιθανά σημάδια απολάξευσης υποδοχής για μεταλλικό σύνδεσμο.

Η υποτομή της βαθμίδας.

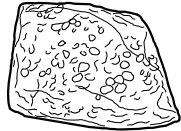
Θραύσμα τοιχοβάτη με εντορμία υποδοχής συνδεσμου Π.

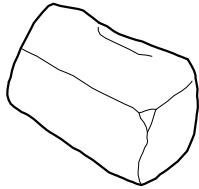
Θραύσμα ορθοστάτη (:) με ταινία σε εσοχή.

ΣΧΕΔΙΑ

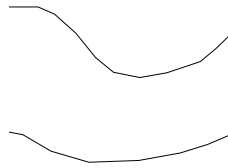
ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Κροκαλοπαγής λίθος in situ

Λίθος εκτός θέσης

Υψομετρικές καμπύλες ανά 1m

Επισημάνση στοιχείων με
βάση υφιστάμενα
αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

Προτεινόμενη γραφική
αποκατάσταση

0.00
194.25

Σχετικό υψόμετρο από άνω
παρειά βαλβίδας
Απόλυτο υψόμετρο από στάθμη
θάλασσας

"Λίθοι ύσπληγος in situ"

Γραπτές παρατηρήσεις και
επισημάνσεις επί των σχεδίων

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

- A1. Γενική κάτοψη σταδίου Σικυώνας , Κλ. 1:750
A2. Γενική κάτοψη ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων σταδίου Σικυώνας, Κλ. 1:500
- B1. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης νοτιοανατολικού πρανούς θεατών, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
B2. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης βορειοδυτικού πρανούς θεατών, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
B3. Γενική κάτοψη τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:200
B4. Κάτοψη τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50, (Φύλλα 5)
B5. Συνεπτυγμένη κάτοψη των καταλοίπων της βαλβίδος και των λίθων ύσπληγος, Κλ. 1:25
- Γ1. Τομή κατά πλάτος στην τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή, Κλ. 1:100
Γ2. Τομή στο δυτικό κατακρημισμένο τμήμα της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50
Γ3. Τομή στο ανατολικό κατακρημισμένο τμήμα της τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50
- Δ1. Γενική όψη σταδίου Σικυώνας από τα βορειοανατολικά, Κλ. 1:100, (Φύλλα 3)
Δ2. Όψη τοίχου αντιστήριξης νοτιοανατολικού πρανούς θεατών, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
Δ3. Όψη τοίχου αντιστήριξης βορειοδυτικού πρανούς θεατών, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
Δ4. Νοτιοανατολική παρειά τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50, (Φύλλα 4)
Δ5. Βορειοδυτική παρειά τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
Δ6. Βορειοανατολική παρειά τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής, Κλ. 1:50, (Φύλλα 2)
Δ7. Τμήμα όψης τοίχου από την Expedition Scientifique du Moree ενταγμένο στη βορειοανατολική παρειά του αναλήμματος, Κλ. 1:50
- E1. Αξονομετρικό σχέδιο ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων σταδίου Σικυώνας, Κλ. 1:250
E2. Αξονομετρική γραφική αποκατάσταση του σταδίου Σικυώνας, Κλ. 1:500
- Z1. Κάτοψη προτεινόμενης διάταξης υπερυψωμένης γερανογέφυρας, Κλ. 1:100
Z2. Ικρίωμα αναστήλωσης στο βορειοανατολικό άκρο του τρίπλευρου αναλήμματος, Κλ. 1:50
Z3. Ικρίωμα αναστήλωσης στο βορειοδυτικό άκρο του τρίπλευρου αναλήμματος, Κλ. 1:50
Z4. Αξονομετρική παράσταση ικριώματος αναστήλωσης και γερανογέφυρας στη ΒΔ γωνία του αναλήμματος, Κλ. 1:100

A1. Γενική κάτοψη σταδίου Σικυώνας
Κλ. 1:750

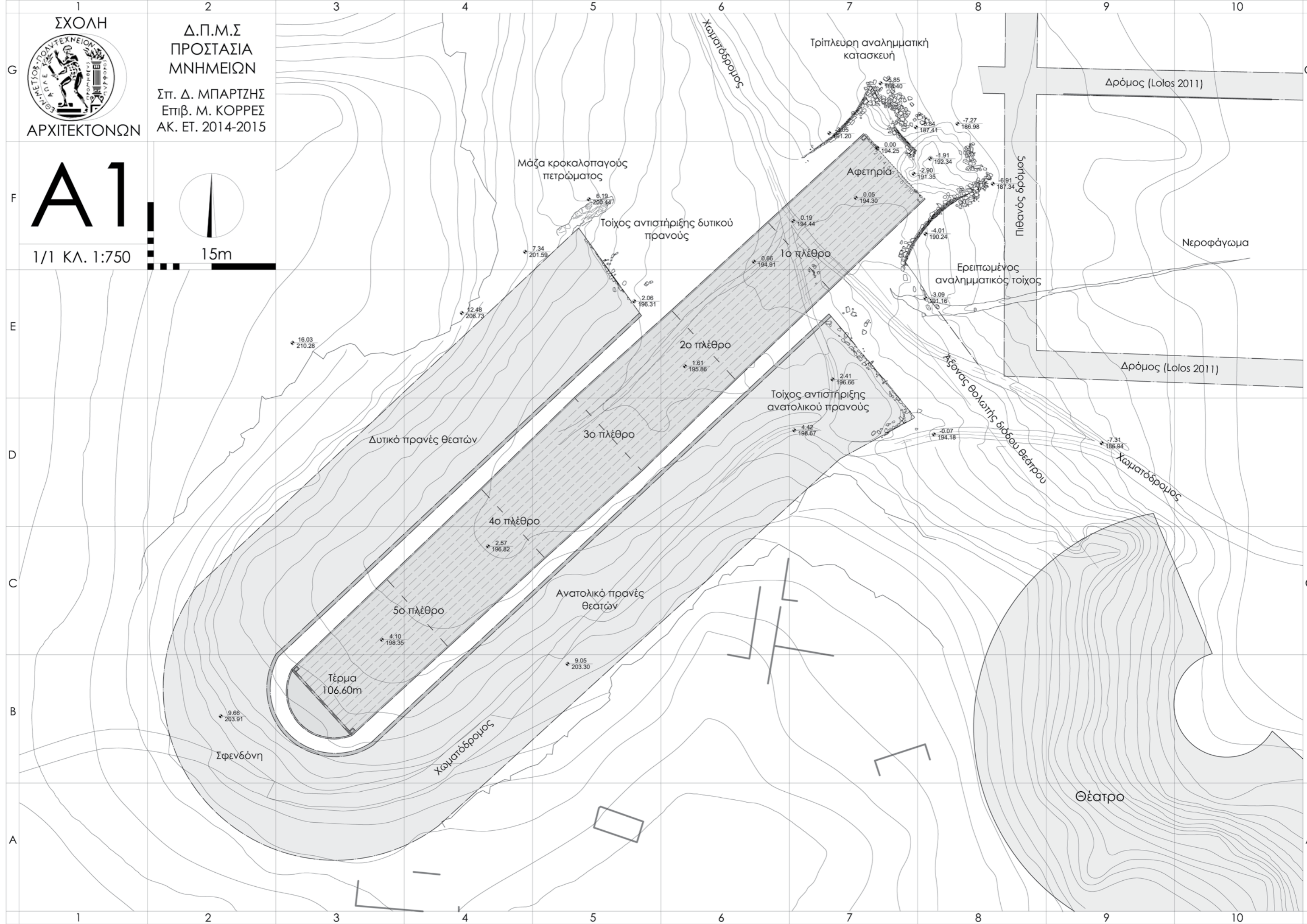

ΣΧΟΛΗ
Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΤ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

A1
 1/1 ΚΛ. 1:750

15m

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

G
F
E
D
C
B
A

Χαματόδρομος

Μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος

Τοίχος αντιστήριξης δυτικού πρανούς

Αφτηρία

1ο πλέθρο

2ο πλέθρο

3ο πλέθρο

4ο πλέθρο

5ο πλέθρο

Τέρμα 106.60m

Χαματόδρομος

Σφενδόνη

Δυτικό πρανές θεατών

Ανατολικό πρανές θεατών

Τρίπλευρη αναλημματική κατασκευή

Ερειπωμένος αναλημματικός τοίχος

Νεροφάγωμα

Δρόμος (Lolos 2011)

Δρόμος (Lolos 2011)

Αξονας θολωτής διάδου θεάτρου

Χαματόδρομος

Χαματόδρομος

Θέατρο

A2. Γενική κάτοψη ορατών αρχιτεκτονικών
καταλοίπων σταδίου Σικυώνας
Κλ. 1:500

ΣΧΟΛΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

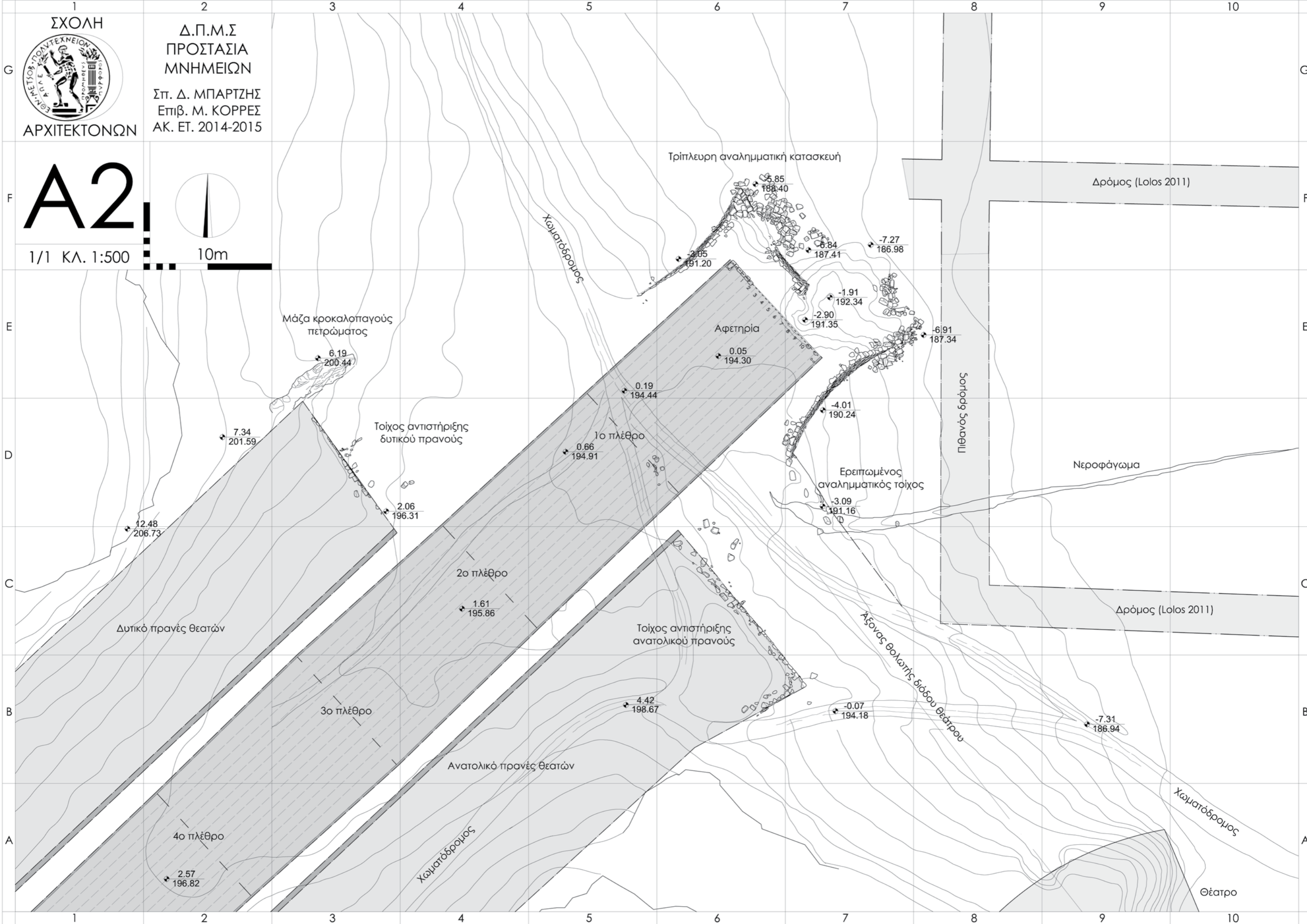
Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

A2

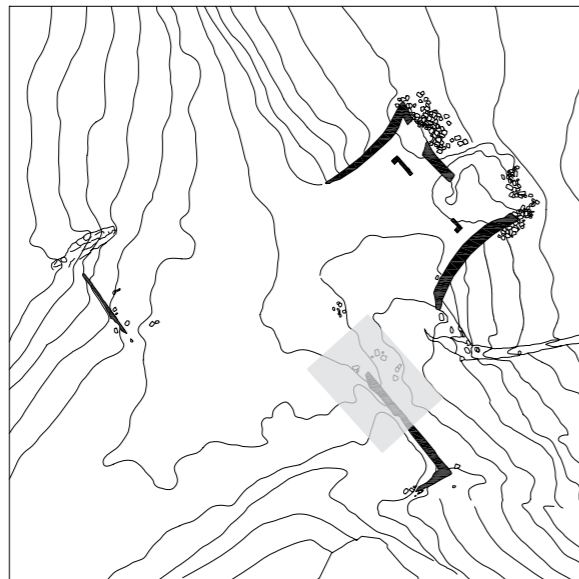
1/1 ΚΛ. 1:500

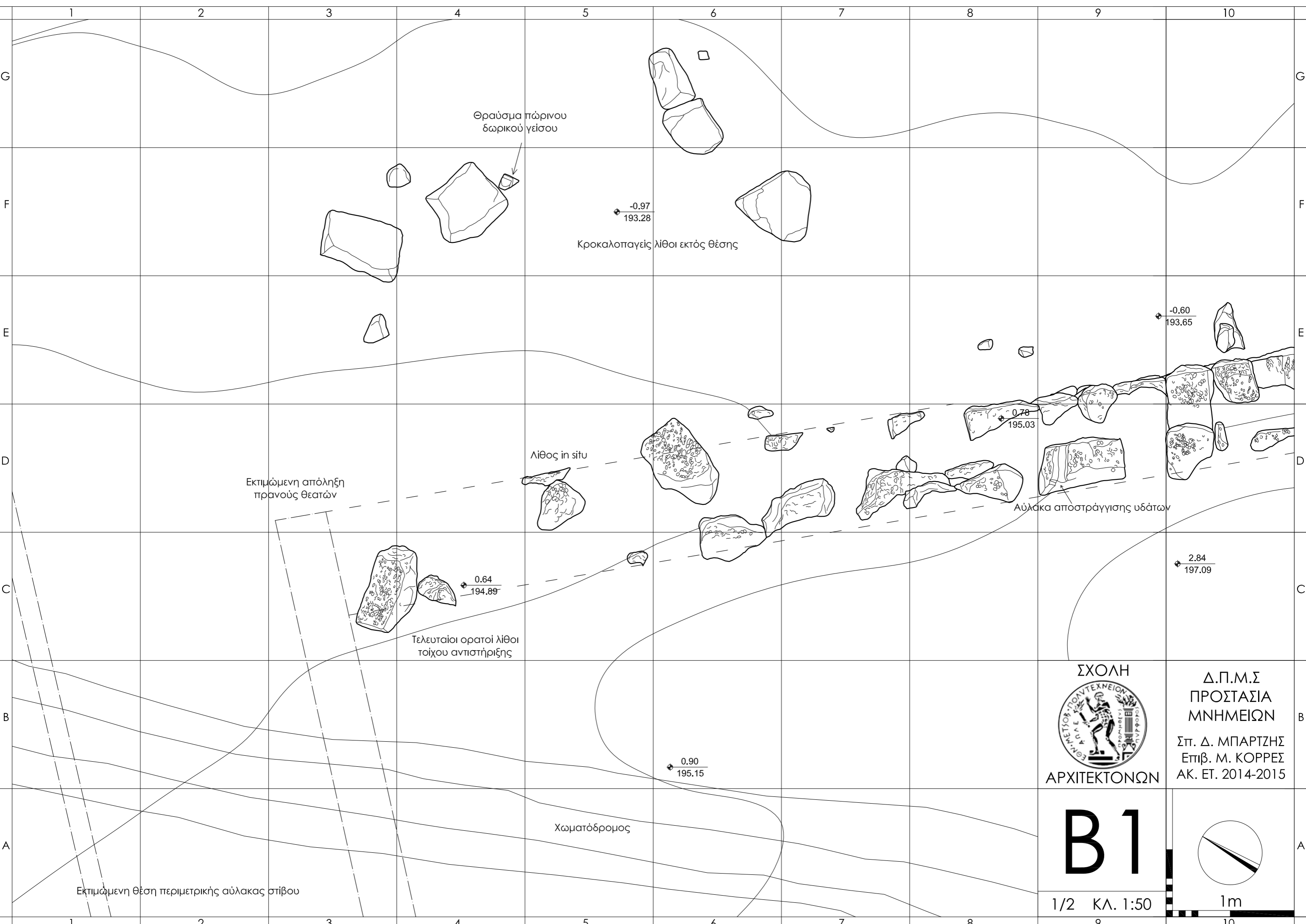

10m

B1. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης
νοτιοανατολικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

Θραύσμα πώρινου δωρικού γείσου

-0.97
193.28
Κροκαλοπαγείς λίθοι εκτός θέσης

-0.60
193.65

0.78
195.03

Λίθος in situ

Εκτιμώμενη απόληξη πρηνούς θεατών

Αύλακα αποστράγγισης υδάτων

2.84
197.09

0.64
194.89

Τελευταίοι ορατοί λίθοι τοίχου αντιστήριξης

0.90
195.15

Χωματόδρομος

Εκτιμώμενη θέση περιμετρικής αύλακας στίβου

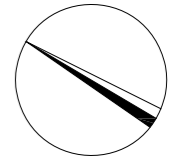
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

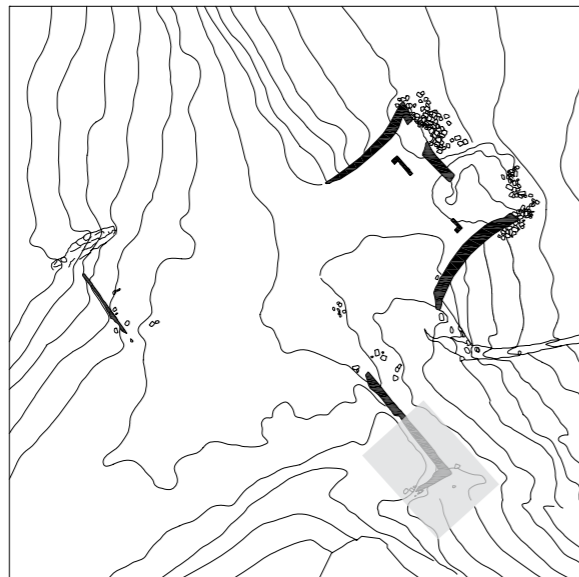
B1

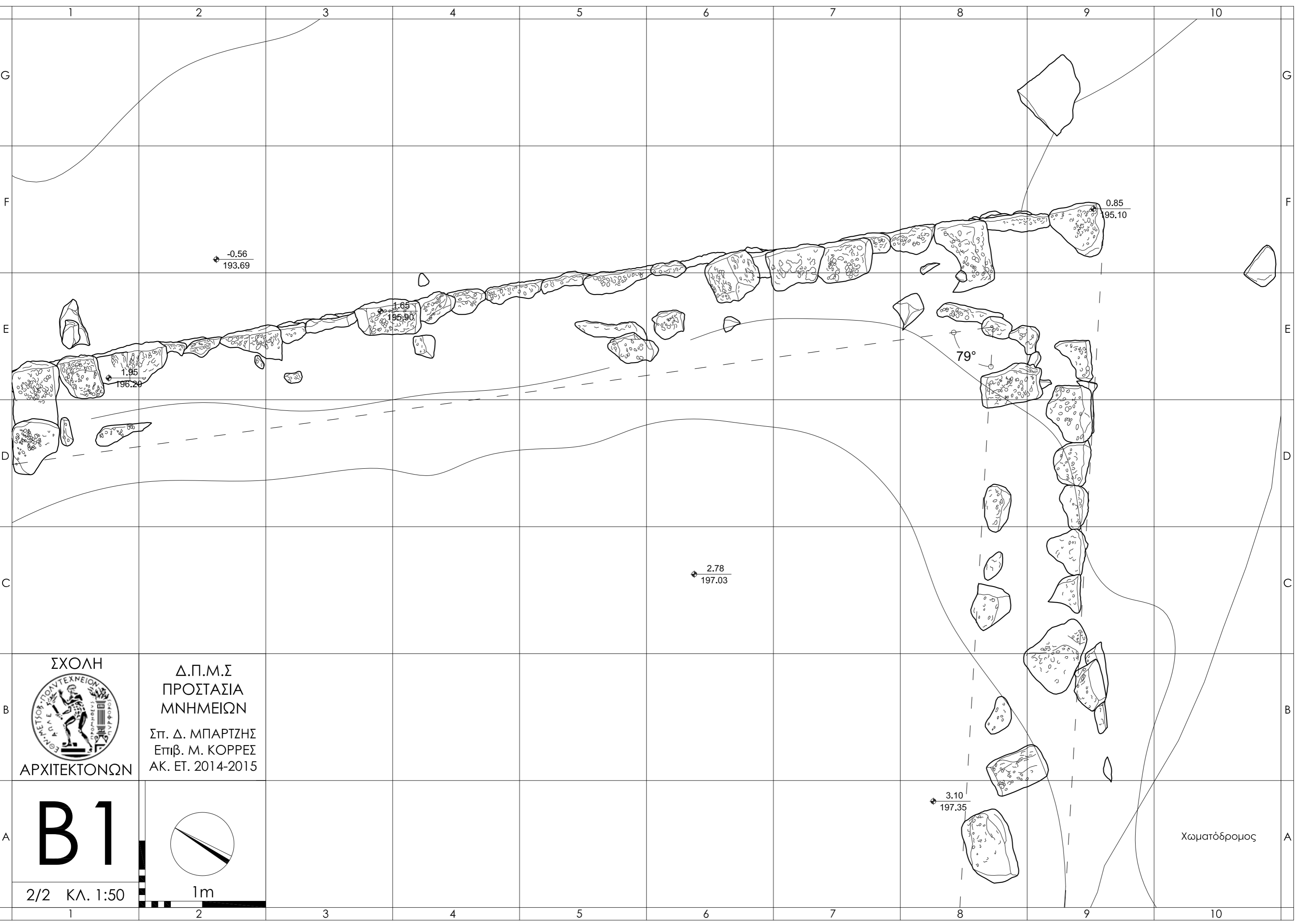
1/2 ΚΛ. 1:50

1m

B1. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης
νοτιοανατολικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

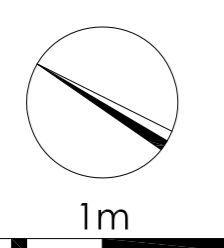

ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

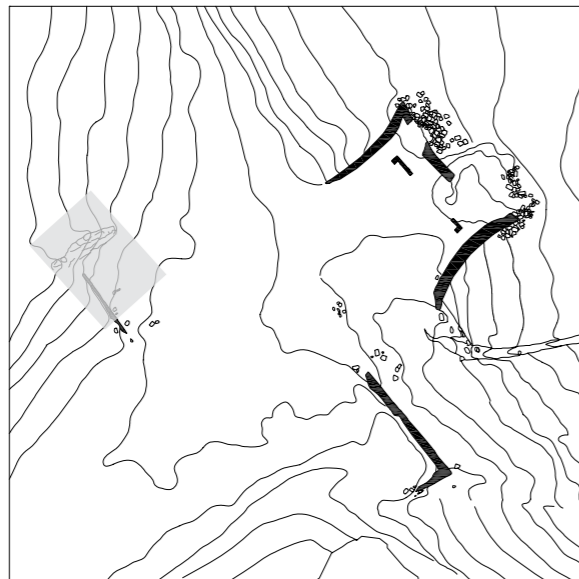
Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΤ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

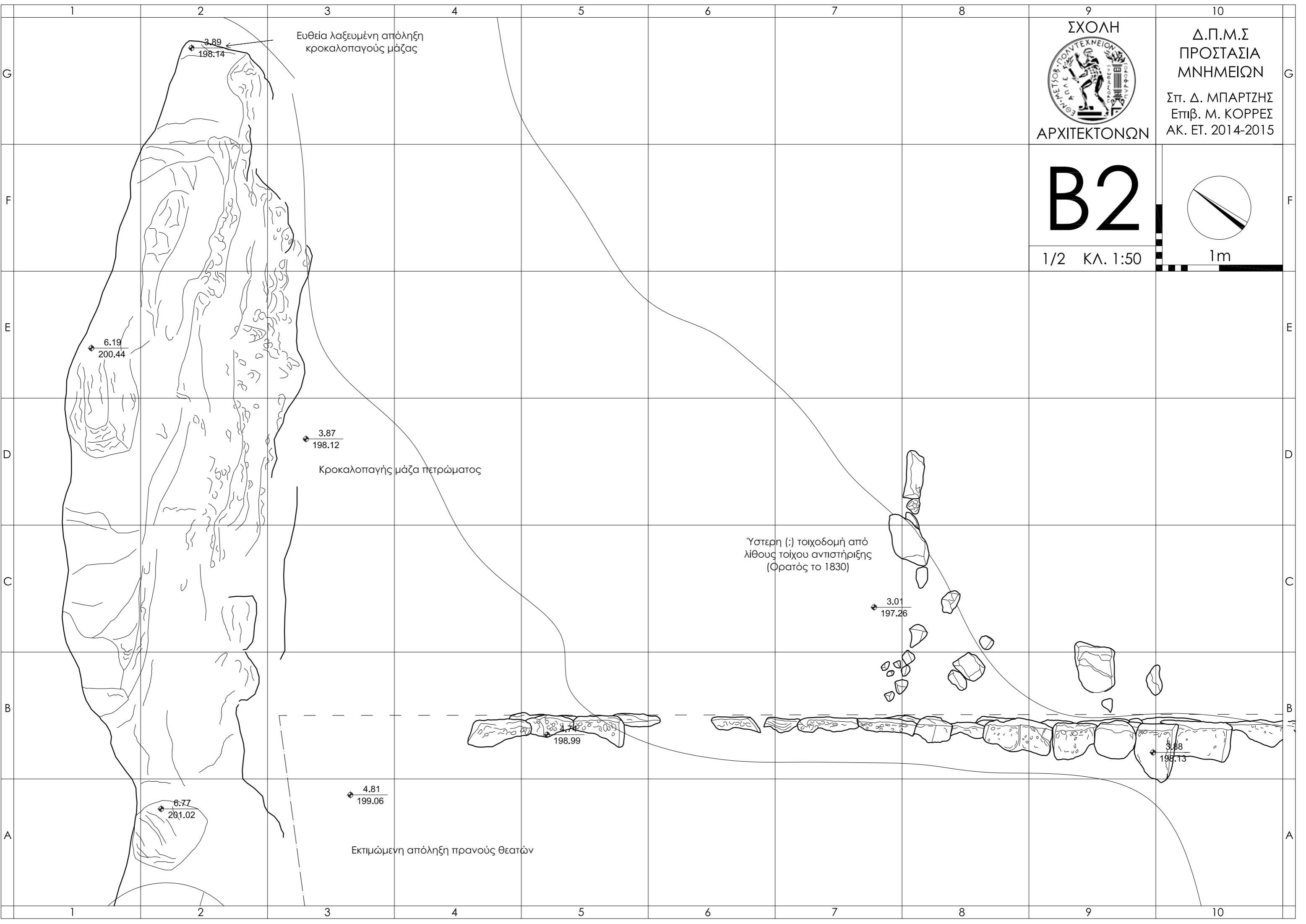
B1
 2/2 ΚΛ. 1:50

Χωματοδρόμος

B2. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης
βορειοδυτικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

Ευθεία λαξευμένη απόληξη
κροκαλοπαγούς μάζας

3.89
198.14

6.19
200.44

3.87
198.12

Κροκαλοπαγής μάζα πετρώματος

Υστερη (;) τοιχοδομή από
λίθους τοίχου αντιστήριξης
(Ορατός το 1830)

3.01
197.26

4.74
198.99

3.88
198.13

4.81
199.06

Εκτιμώμενη απόληξη πρानούς θεατών

6.77
201.02

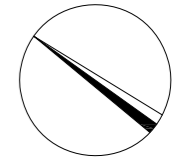
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

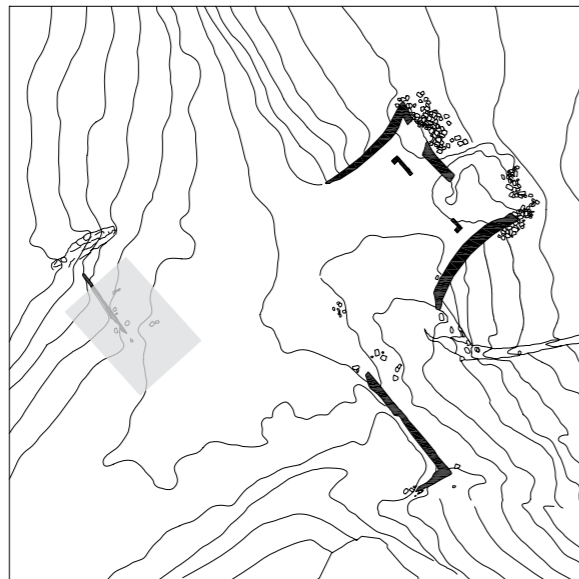
B2

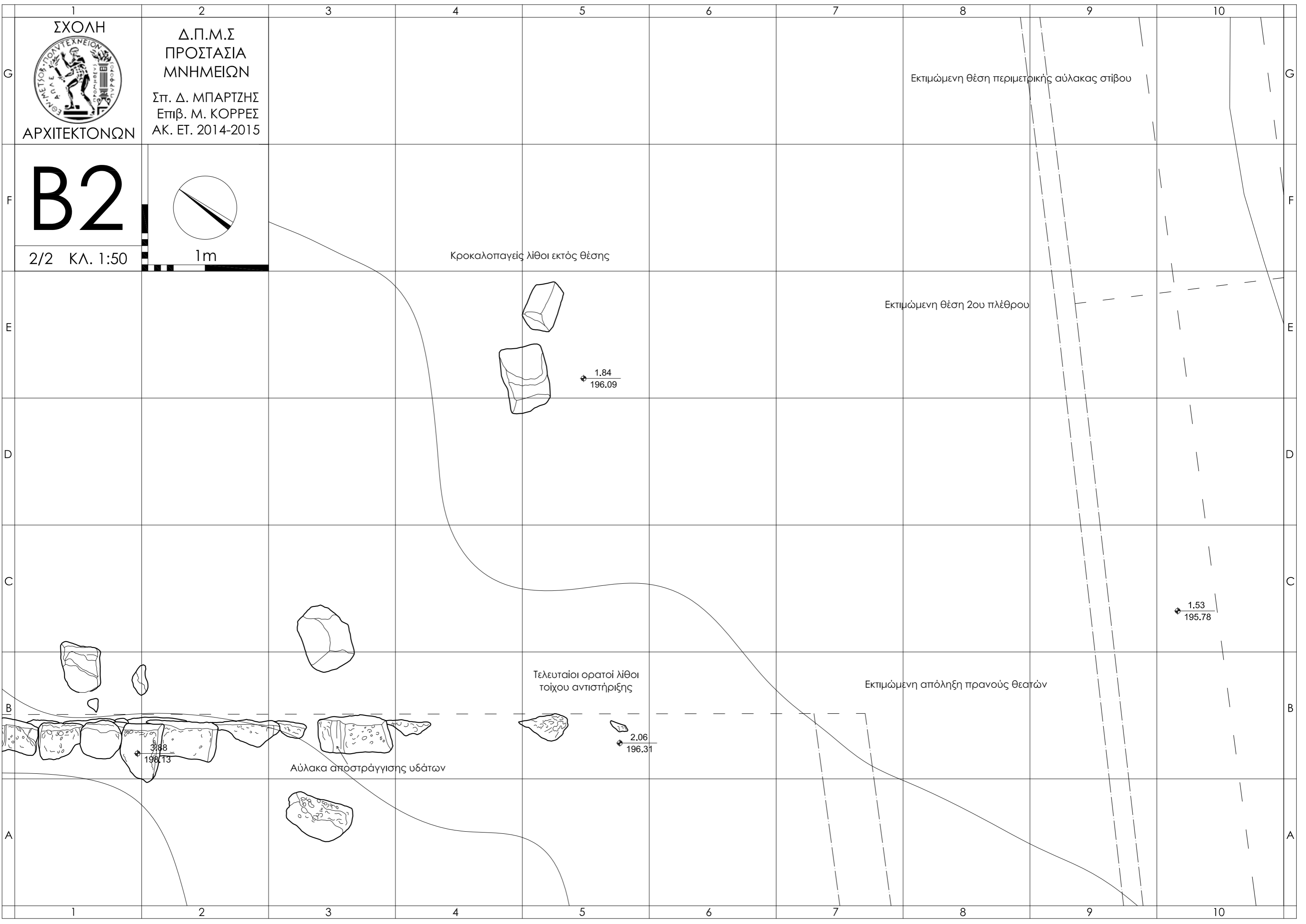
1/2 ΚΛ. 1:50

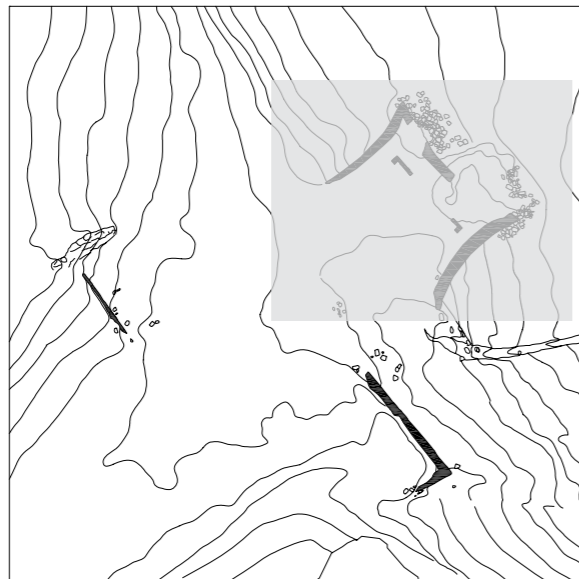
1m

B2. Κάτοψη τοίχου αντιστήριξης
βορειοδυτικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

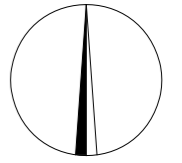

B3. Γενική κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:200

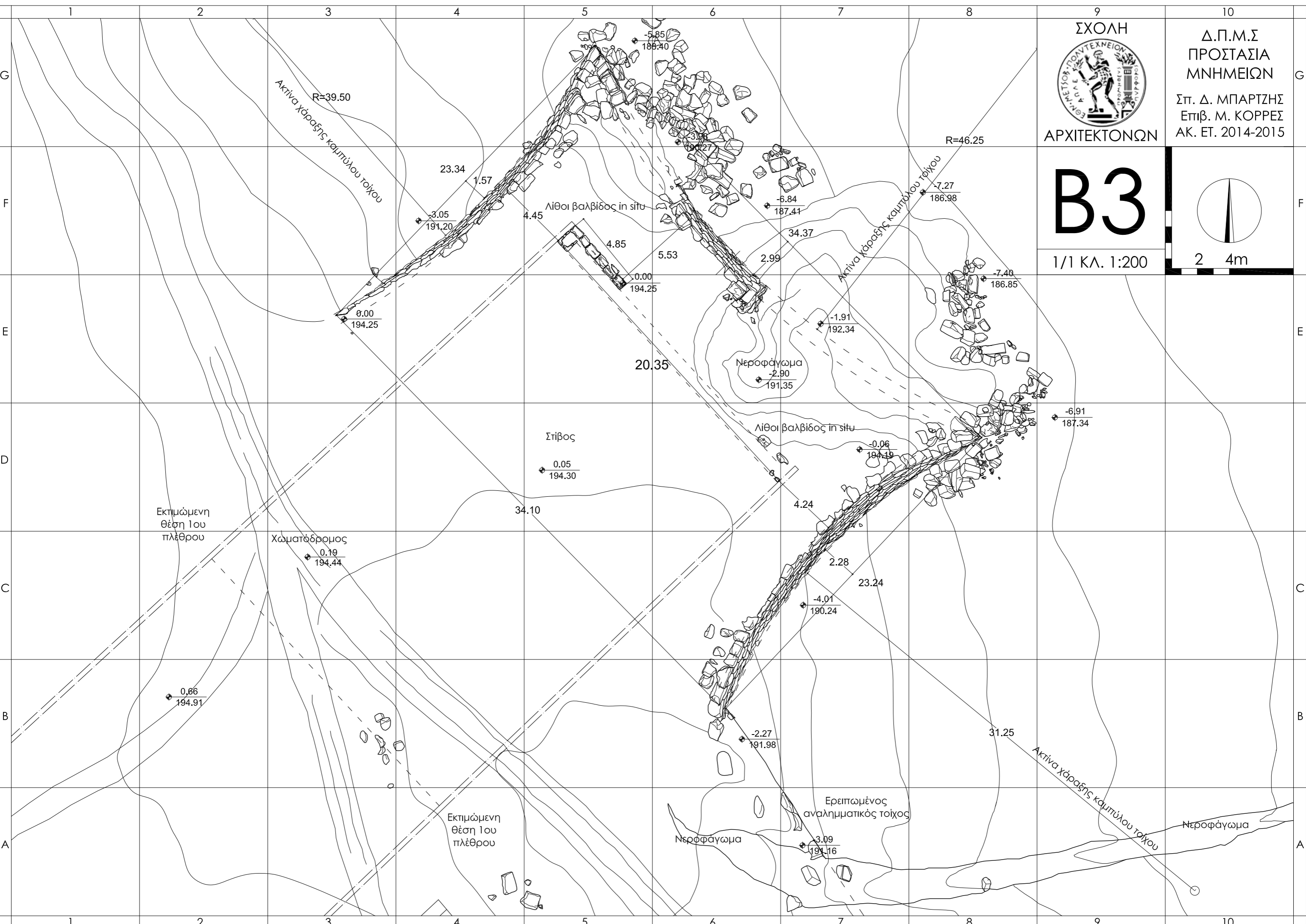

B3

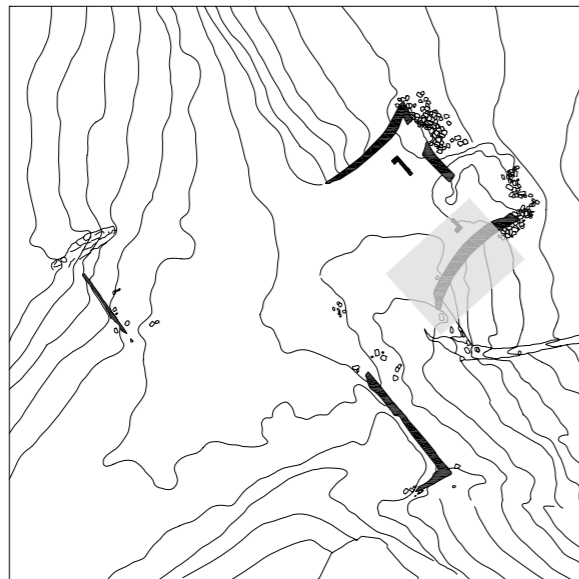
1/1 ΚΛ. 1:200

2 4m

B4. Κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/5)

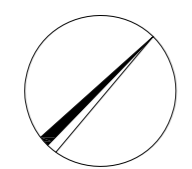
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Εκτιμώμενος διάδρομος αθλητή

B4

1/5 ΚΛ. 1:50

1m

Πιθανός διάδρομος προ
 τοποθετήσεως ύσπληγος

Εκτιμώμενη θέση περιμετρικής αύλακας στίβου

Εκτιμώμενη θέση αποτυπωθέντος τμήματος τοίχου από την
 Expedition to 1830

Ορατό πάχος τοίχου 1.65

Σημείο αλλαγής κατεύθυνσης
 τοίχου αντιστήριξης

R=31.25

Ακτίνα ανακλισης κάρασης
 και μήκους τοίχου

10

Λίθοι βαλβίδος in situ

0.02
 194.23

Λίθοι ύσπληγος in situ

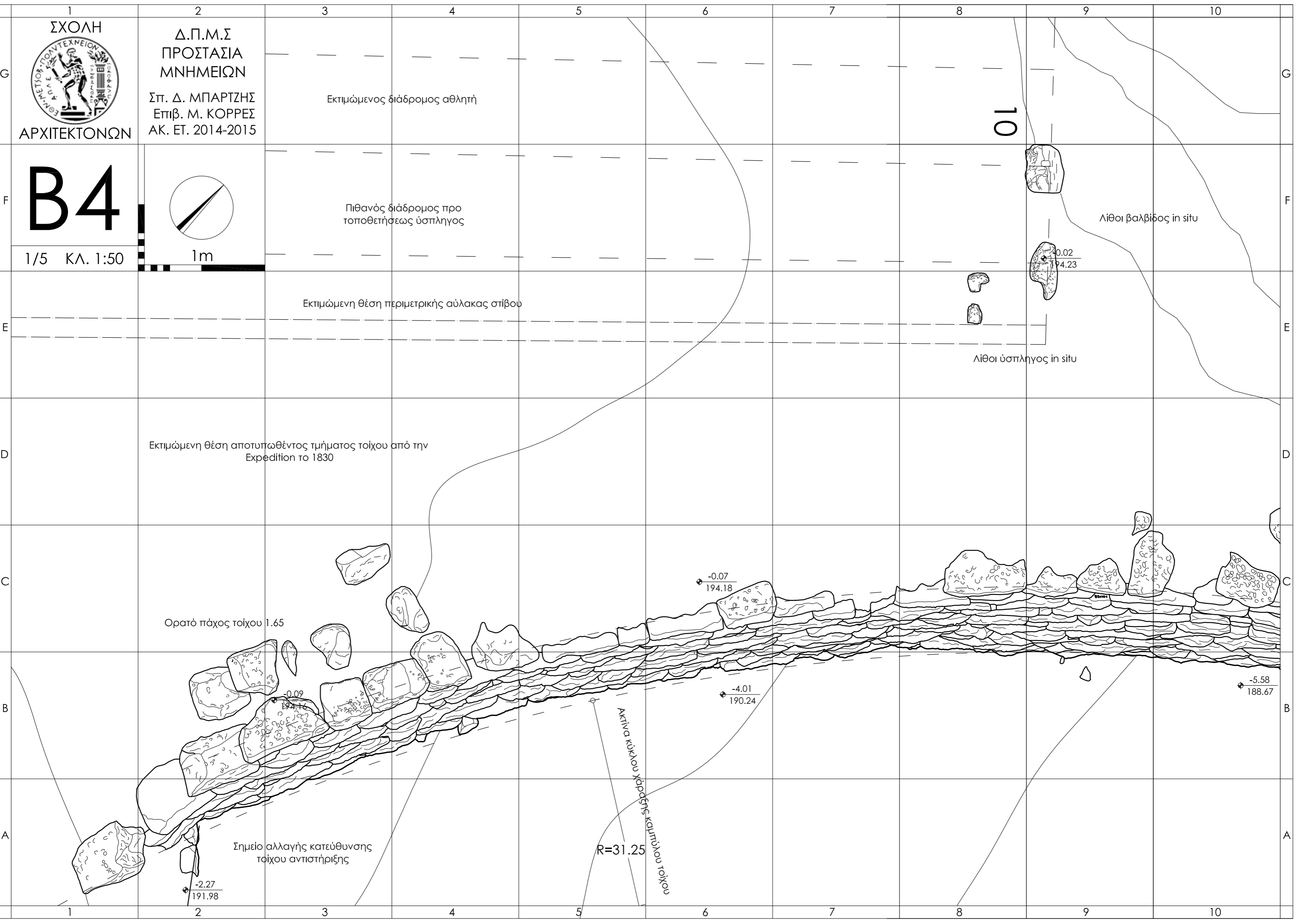
-0.02
 194.16

-0.07
 194.18

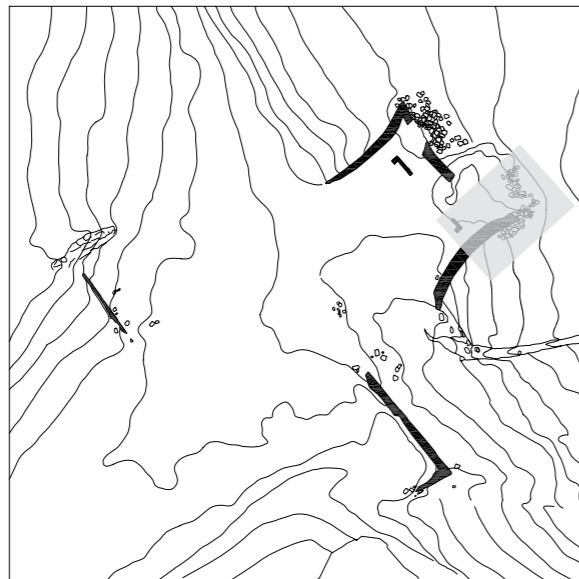
-4.01
 190.24

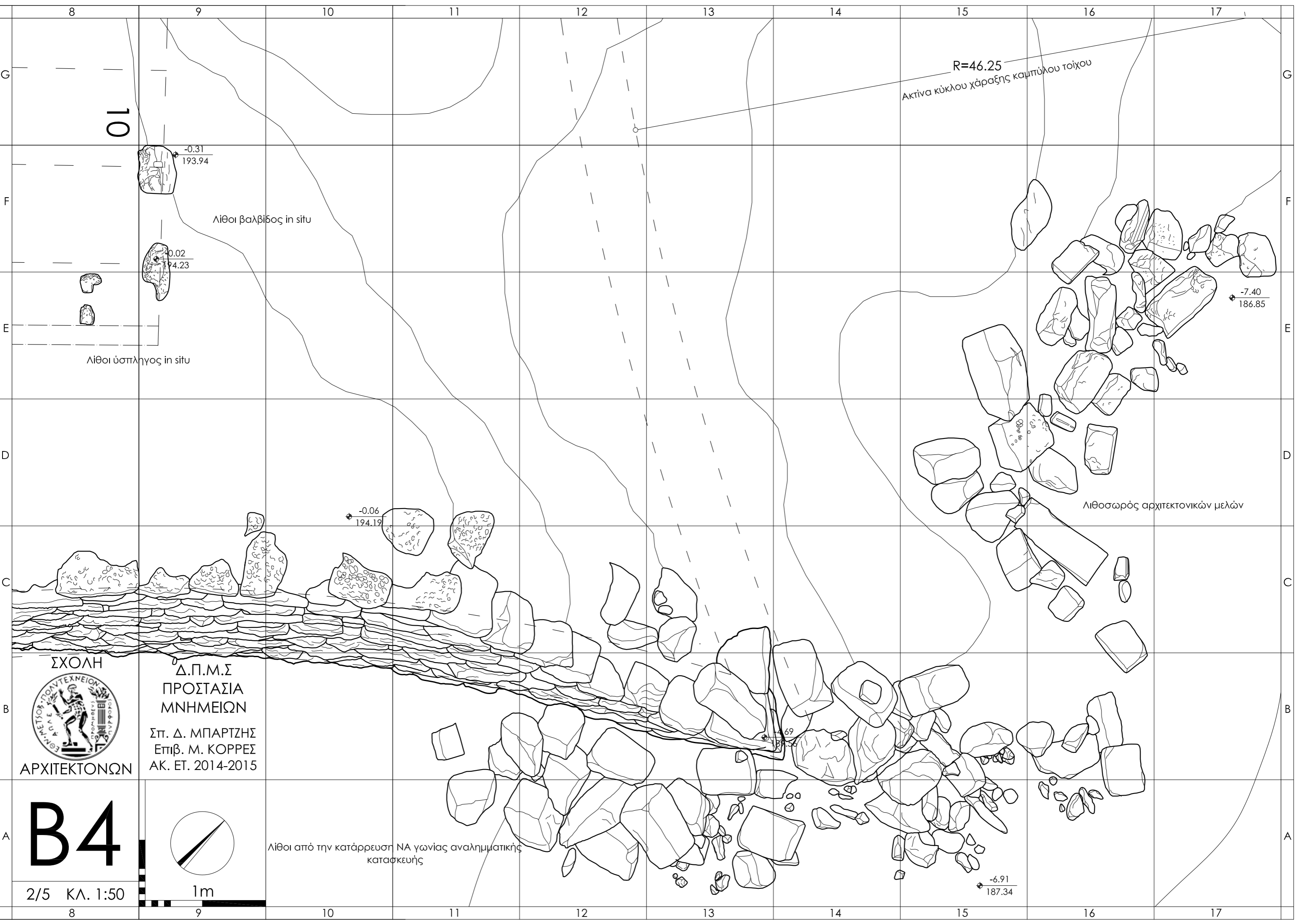
-5.58
 188.67

-2.27
 191.98

B4. Κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/5)

Λίθοι βαλβίδος in situ

Λίθοι ύσπληγος in situ

Λιθοσώρος αρχιτεκτονικών μελών

Λίθοι από την κατάρρευση ΝΑ γωνίας αναλημματικής κατασκευής

R=46.25
Ακτίνα κύκλου χάραξης καμπύλου τοίχου

ΣΧΟΛΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

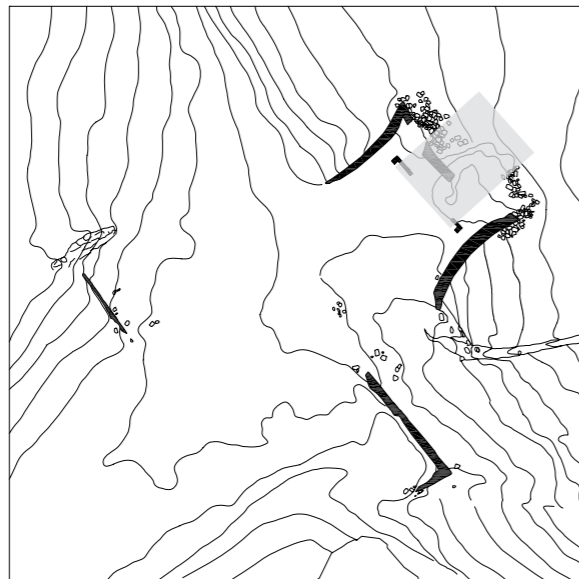
Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

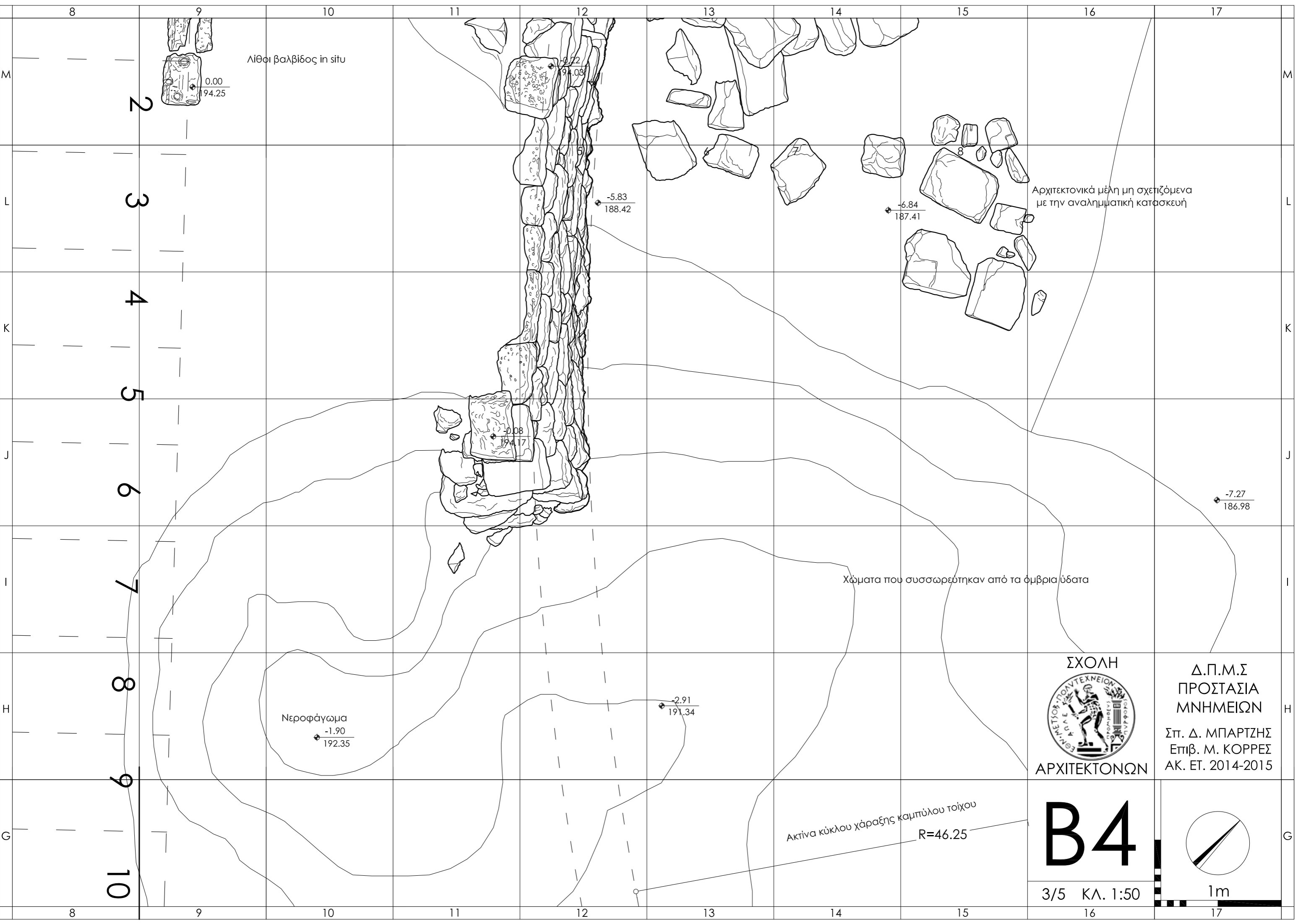
B4

2/5 Κλ. 1:50

1m

B4. Κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 3/5)

Λίθοι βαλβίδος in situ

Αρχιτεκτονικά μέλη μη σχετιζόμενα με την αναλημματική κατασκευή

Χώματα που συσσωρεύτηκαν από τα φμβρια ύδατα

Νεροφάγωμα
-1.90
192.35

-2.91
191.34

-5.83
188.42

-6.84
187.41

-7.27
186.98

Ακτίνα κύκλου χάραξης καμπύλου τοίχου
R=46.25

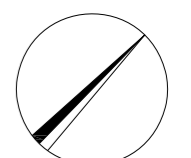
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

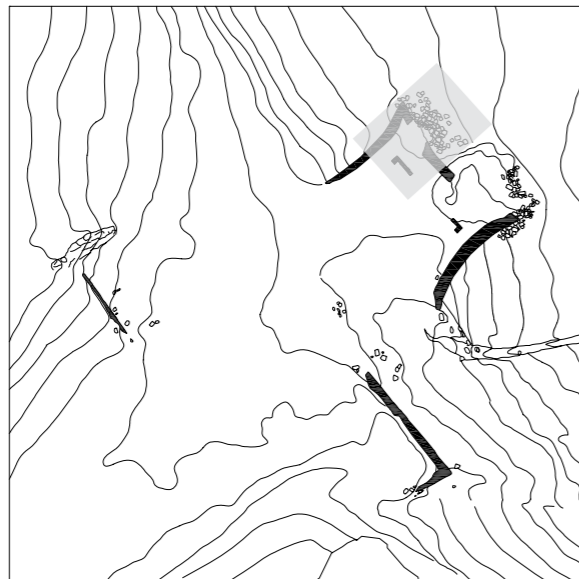
B4

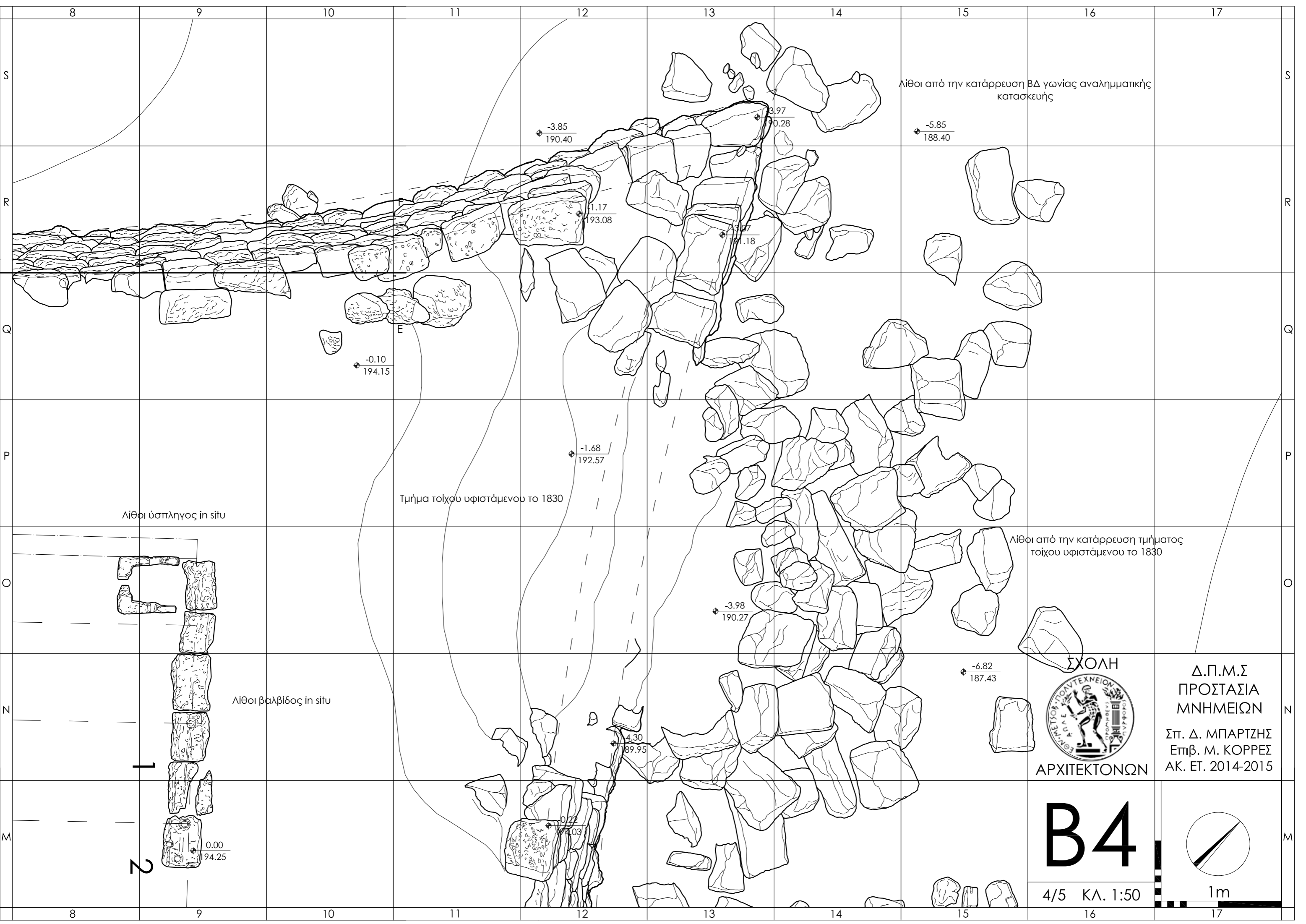
3/5 ΚΛ. 1:50

1m

B4. Κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 4/5)

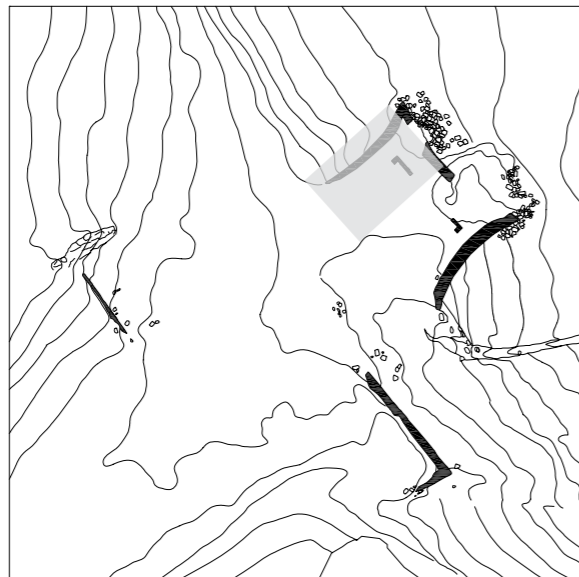

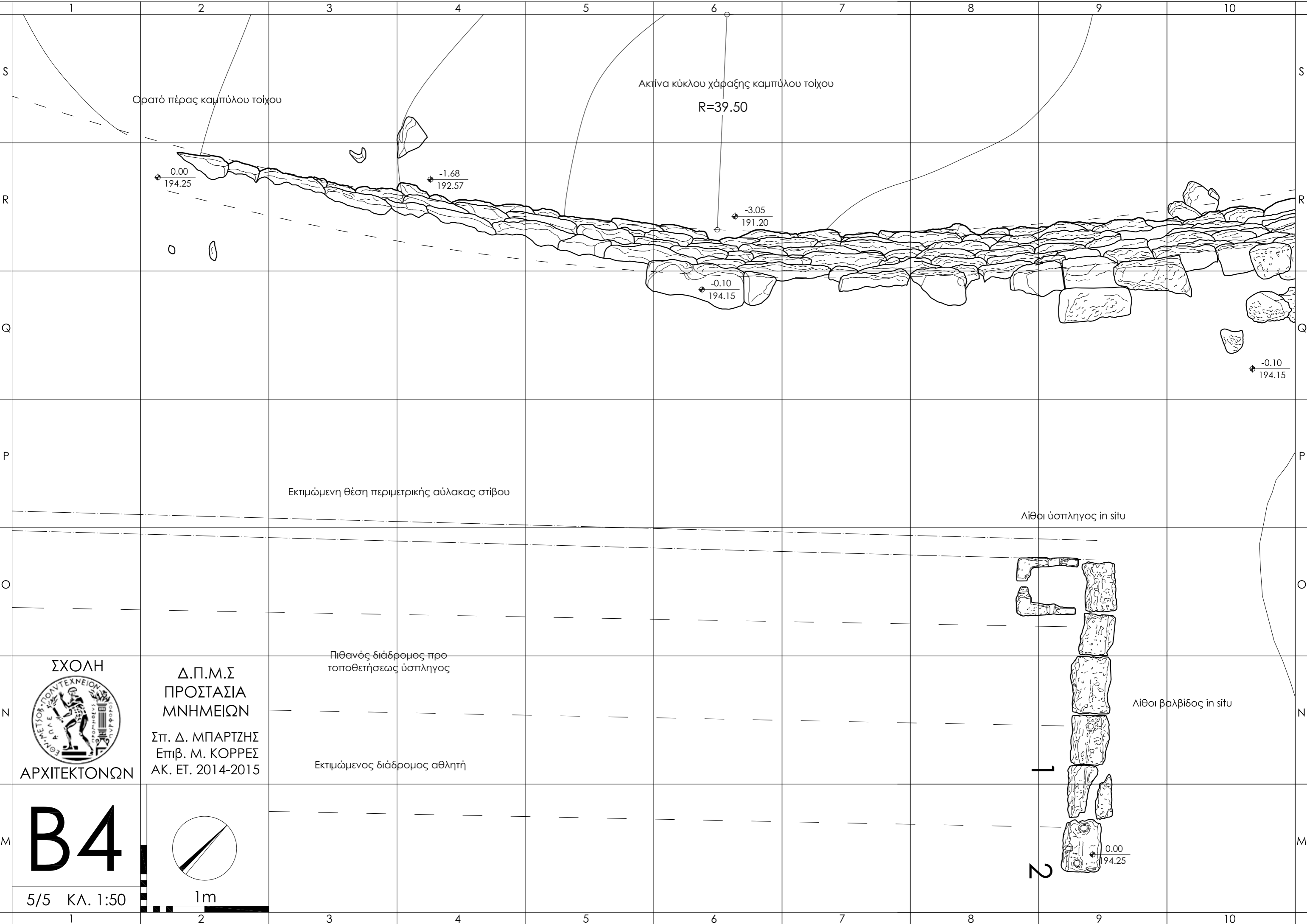
B4

4/5 ΚΛ. 1:50

1m

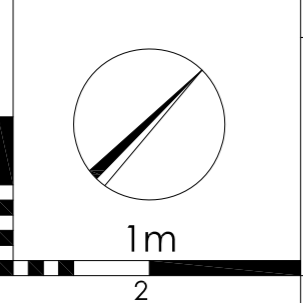
B4. Κάτοψη τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 5/5)

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΤ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

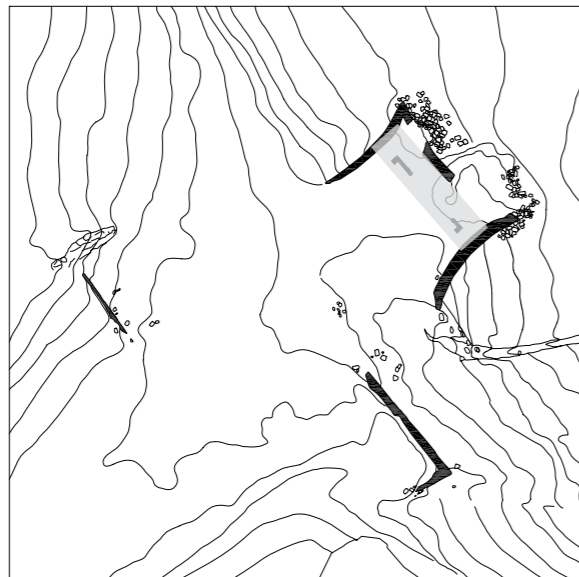
B4
 5/5 ΚΛ. 1:50

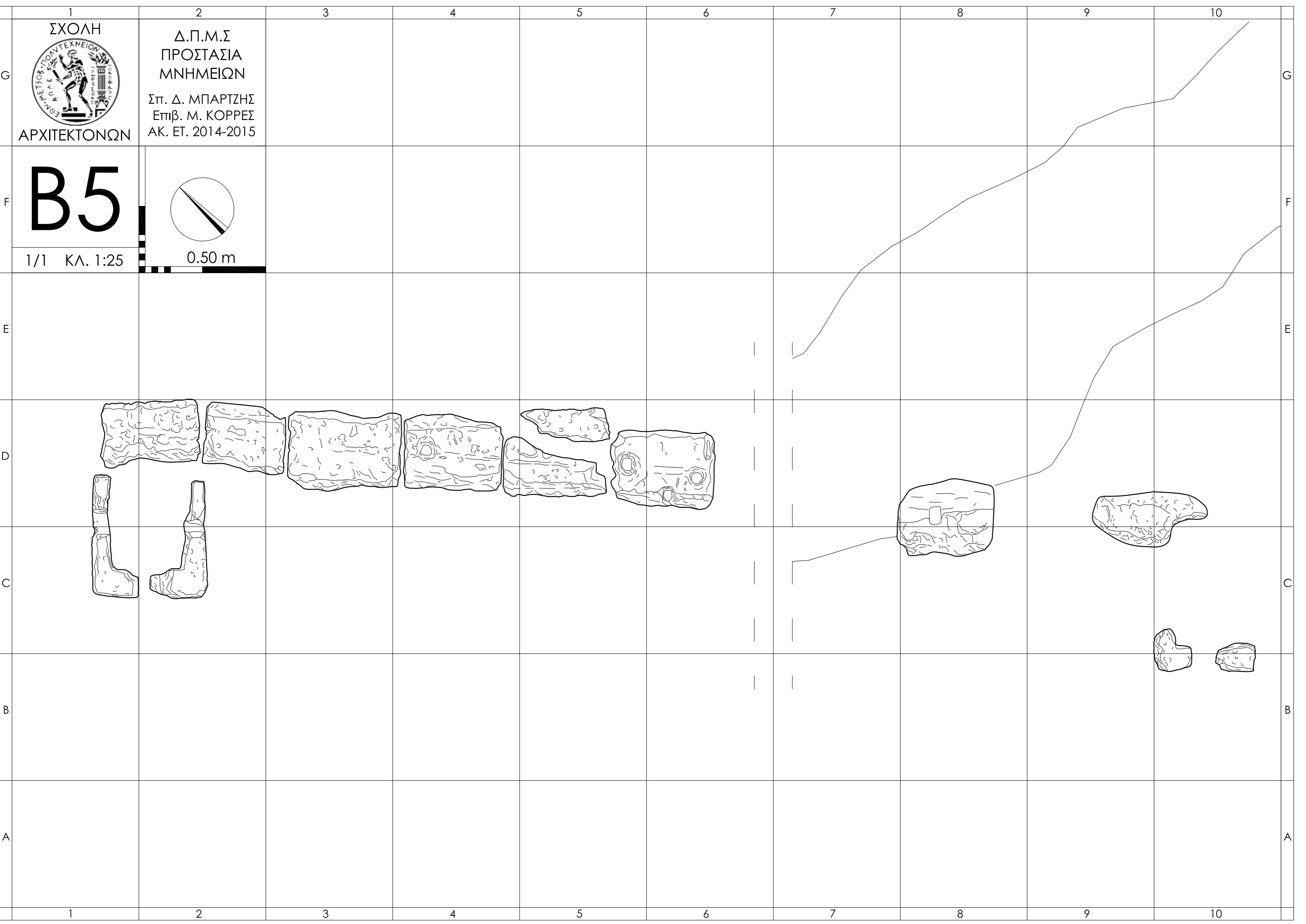

Πιθανός διάδρομος προ
 τοποθέτησεως ύσπληγος
 Εκτιμώμενος διάδρομος αθλητή

Λίθοι ύσπληγος in situ
 Λίθοι βαλβίδος in situ

B5. Συνεπτυγμένη κάτοψη
των καταλοίπων της βαλβίδος
και των λίθων ύσπληγος
Κλ. 1:25

ΣΧΟΛΗ

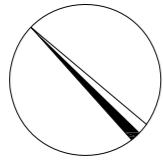
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

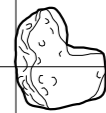
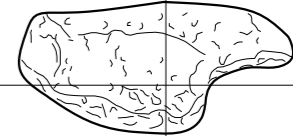
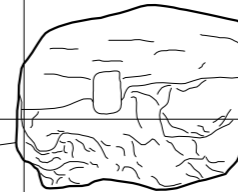
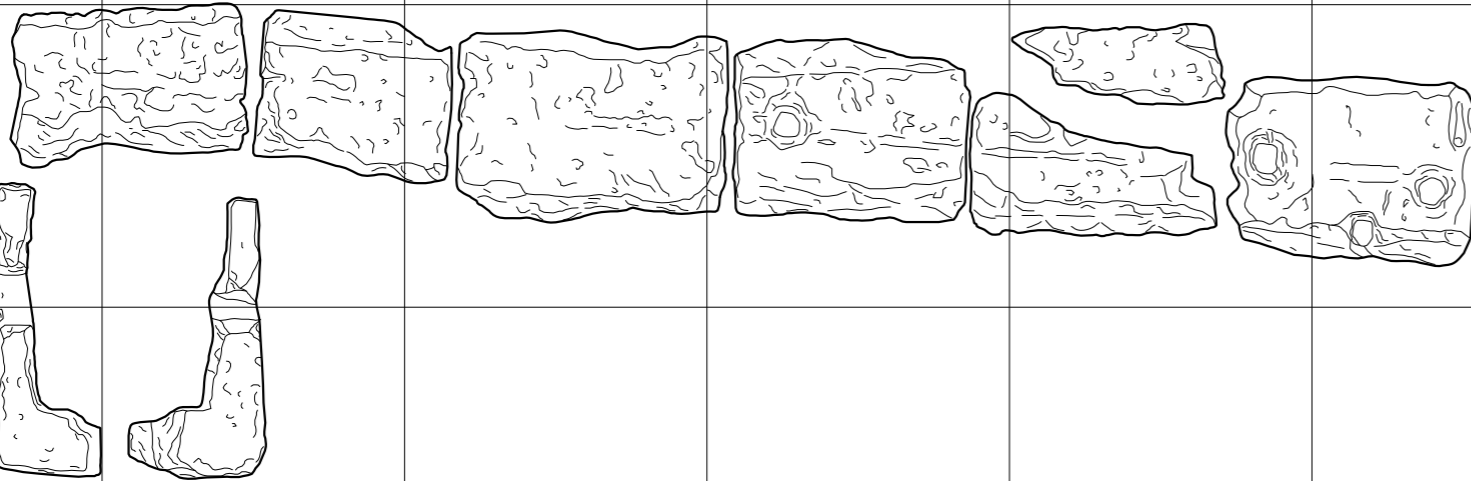
Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

B5

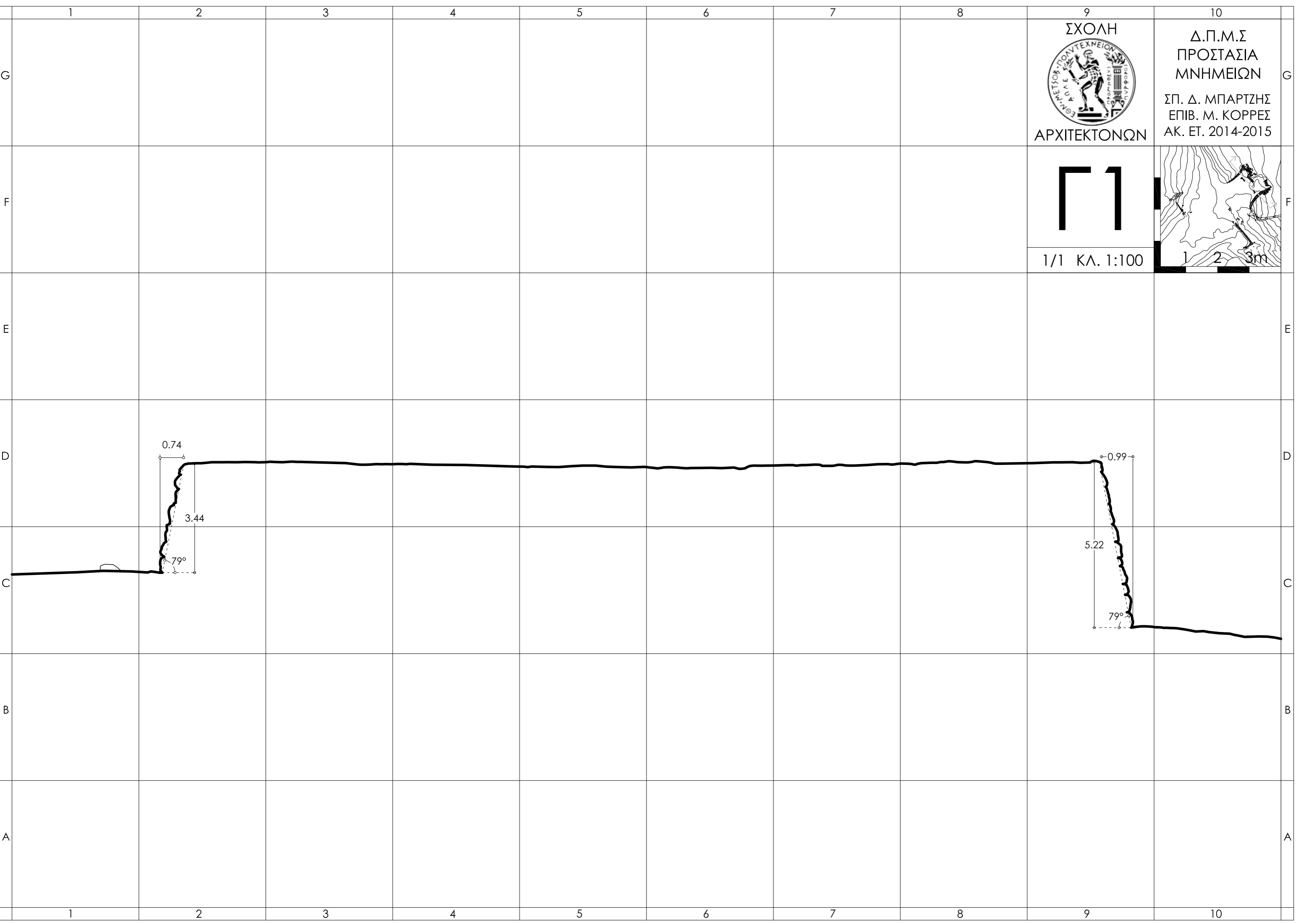
1/1 ΚΛ. 1:25

0.50 m

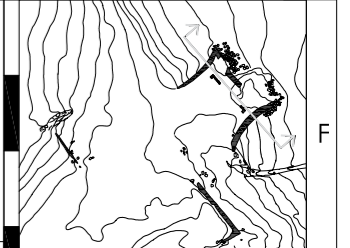
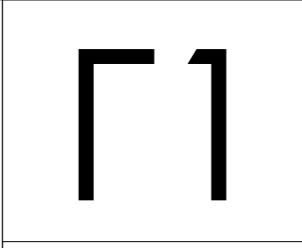

Γ1. Τομή κατά πλάτος στην τρίπλευρη
αναλημματική κατασκευή
Κλ. 1:100

ΣΧΟΛΗ
 ΕΡΜΕΥΣΤΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

1/1 ΚΛ. 1:100

Γ2. Τομή στο δυτικό κατακρημνισμένο
τμήμα της τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Λίθος βαλβίδος in situ

Λιθωρός ιστάμενου τοίχου το 1830

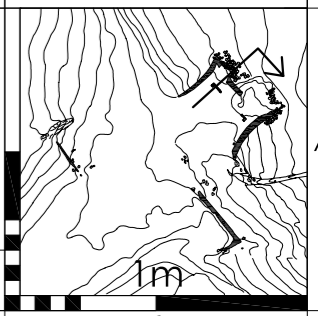
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

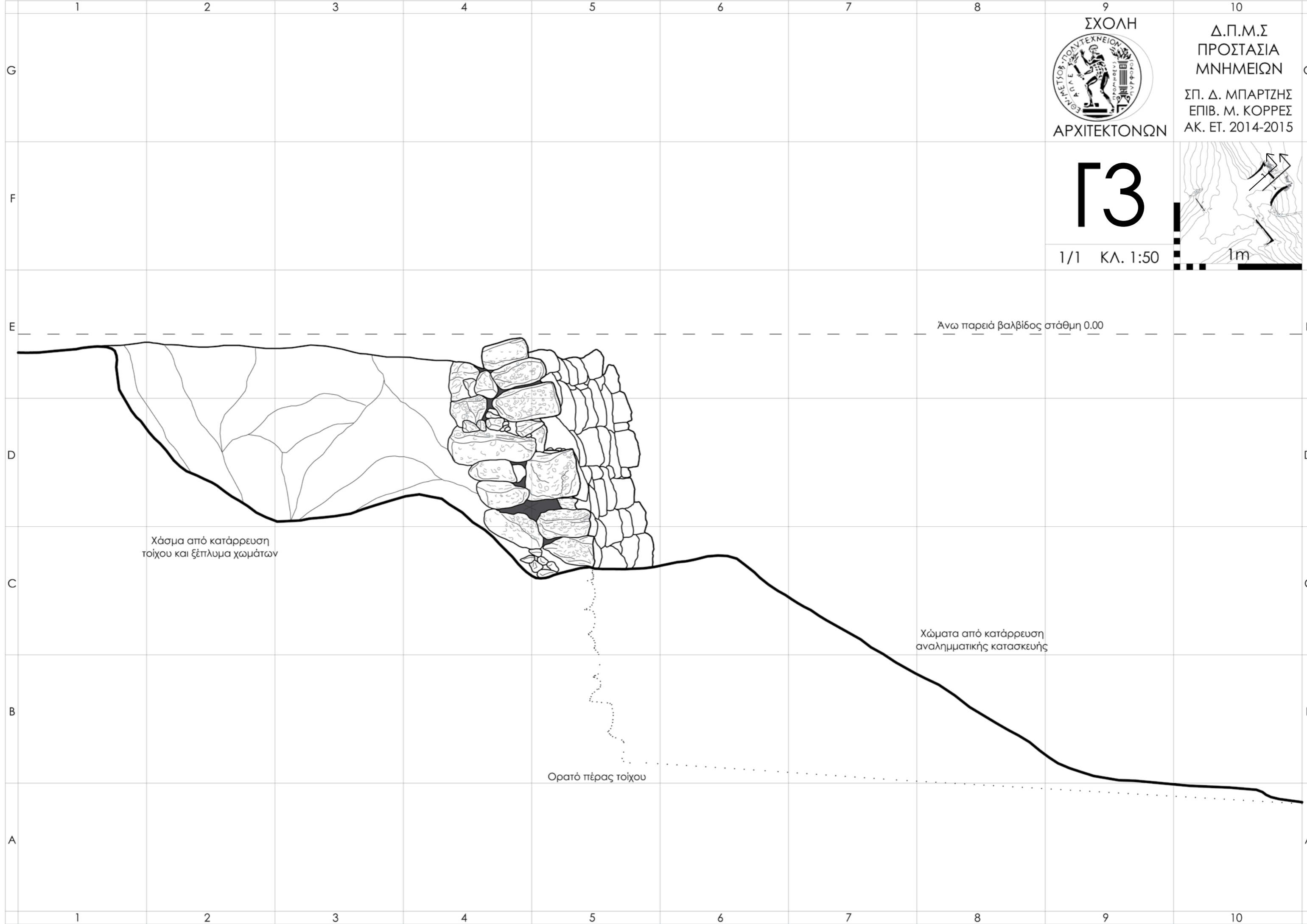
Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Γ2

1/1 ΚΛ. 1:50

Γ3. Τομή στο ανατολικό κατακρημνισμένο
τμήμα της τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50

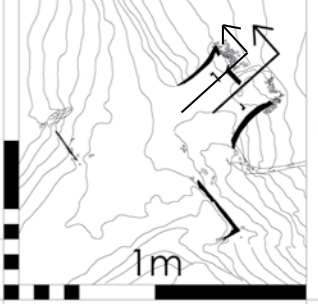

ΣΧΟΛΗ
 ΕΘΝ. ΜΕΤΣ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Γ3

1/1 ΚΛ. 1:50

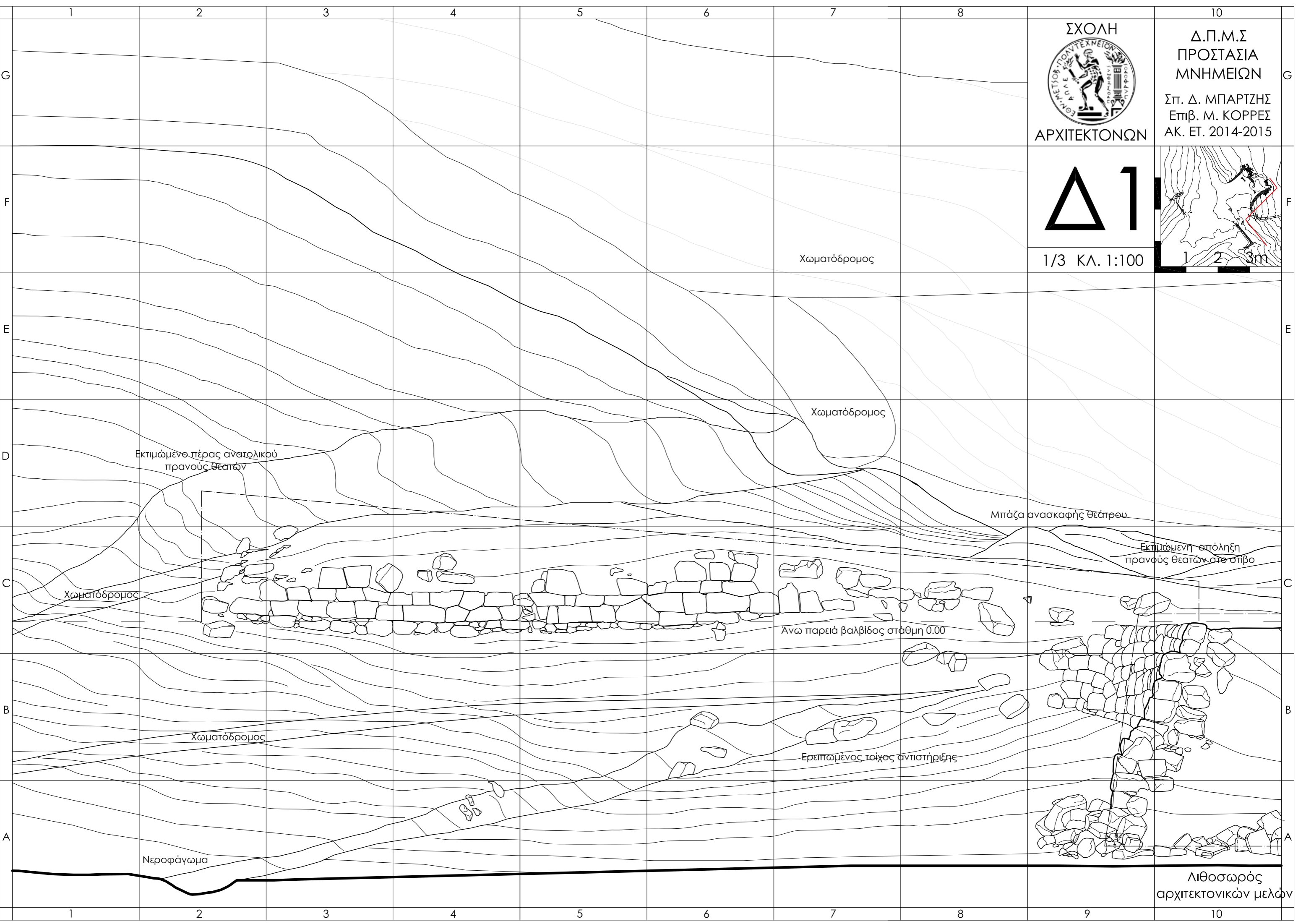
Άνω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Χάσμα από κατάρρευση
 τοίχου και ξέπλυμα χωμάτων

Χώματα από κατάρρευση
 αναλημματικής κατασκευής

Ορατό πέρας τοίχου

Δ1. Γενική όψη σταδίου Σικυώνας
από τα βορειοανατολικά
Κλ. 1:100
(Φύλλο 1/3)

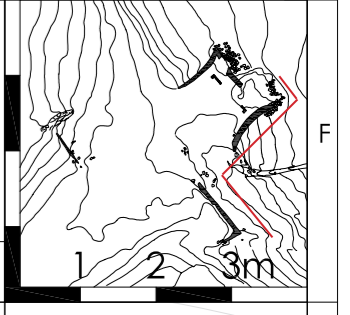

ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ 1
 1/3 ΚΛ. 1:100

Χωματόδρομος

Χωματόδρομος

Εκτιμώμενο πέρασ ανατολικού
 πρτανούς θεατών

Μπάζα ανασκαφής θεάτρου

Εκτιμώμενη απόληξη
 πρτανούς θεατών στο στίβιο

Χωματόδρομος

Ανω παρεία βαλβίδος στάθμη 0.00

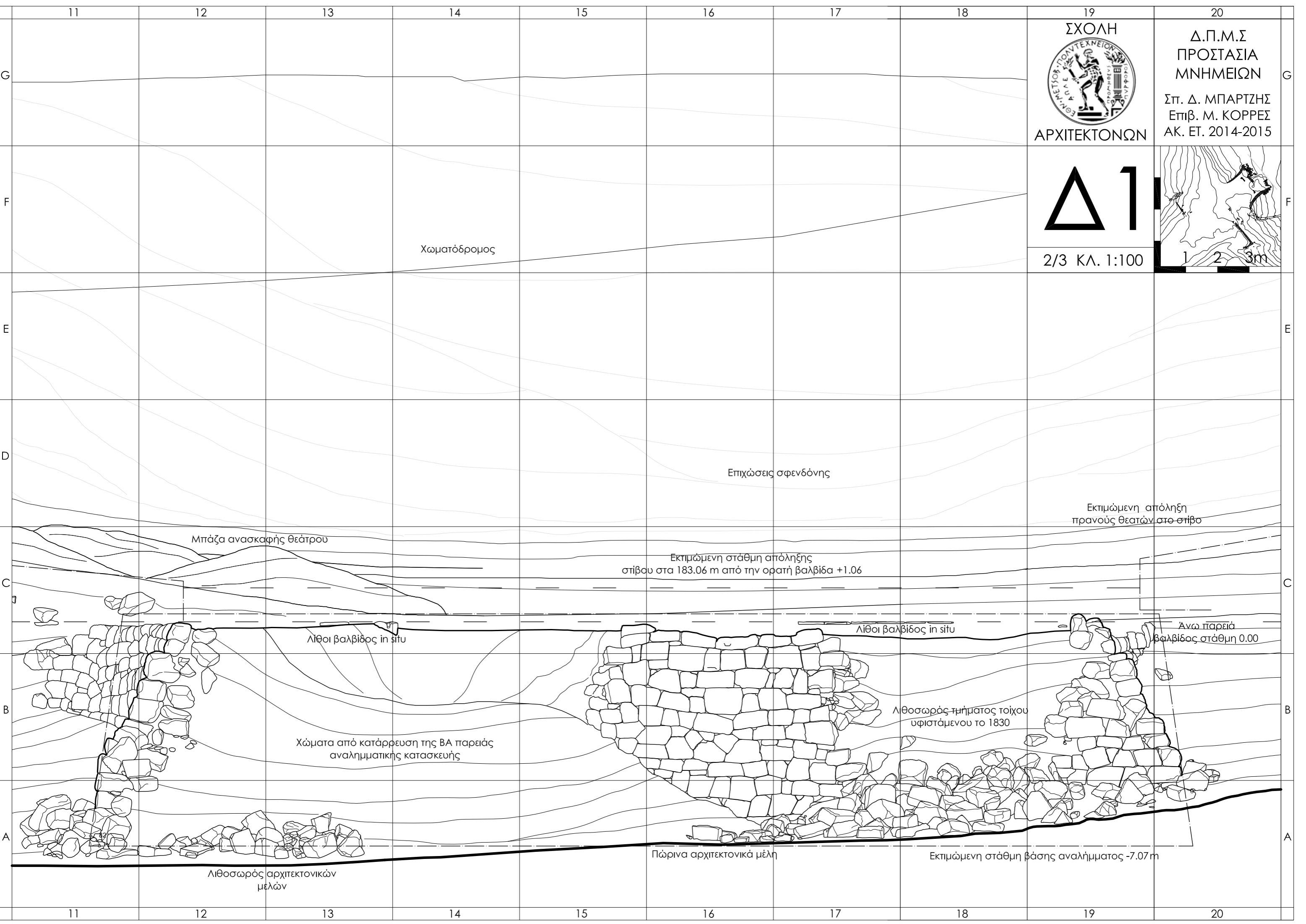
Χωματόδρομος

Ερεπωμένος τοίχος αντιστήριξης

Νεροφάγμα

Λιθосωρός
 αρχιτεκτονικών μελών

Δ1. Γενική όψη σταδίου Σικυώνας
από τα βορειοανατολικά
Κλ. 1:100
(Φύλλο 2/3)

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

G G

F F

E E

D D

C C

B B

A A

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

19 20

ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ1

2/3 ΚΛ. 1:100

Χωματοδρόμος

Επιχώσεις σφενδόνης

Εκτιμώμενη απόληξη
 πρανούς θεατών στο στίβο

Μπάζα ανασκαφής θεάτρου

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης
 στίβου στα 183.06 m από την ορατή βαλβίδα +1.06

Λίθοι βαλβίδος in situ

Λίθοι βαλβίδος in situ

Ανω παρειά
 βαλβίδος στάθμη 0.00

Χώματα από κατάρρευση της ΒΑ παρειάς
 αναλημματικής κατασκευής

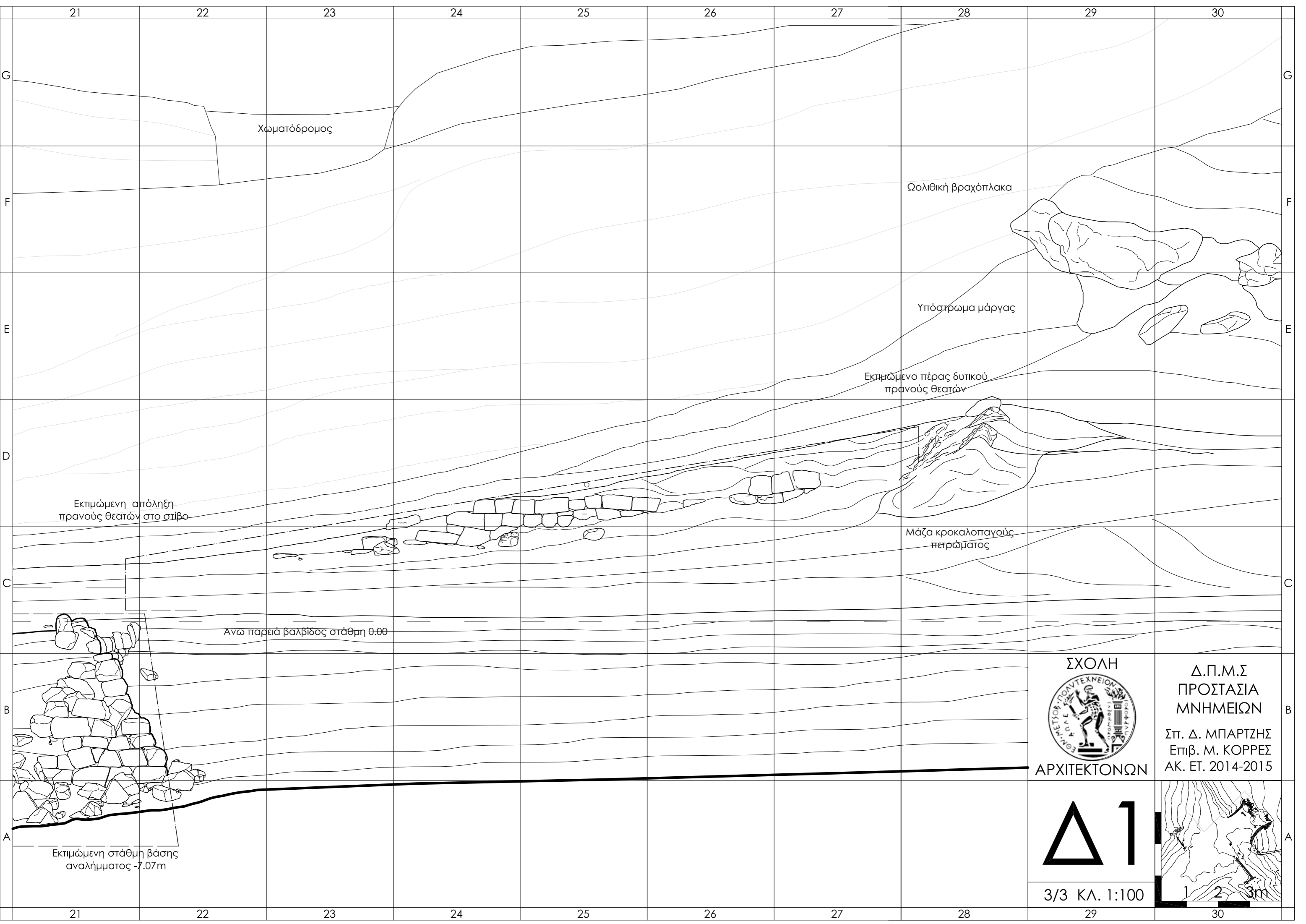
Λιθωσώρος τμήματος τοίχου
 υφιστάμενου το 1830

Λιθωσώρος αρχιτεκτονικών
 μελών

Πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07 m

Δ1. Γενική όψη σταδίου Σικυώνας
από τα βορειοανατολικά
Κλ. 1:100
(Φύλλο 3/3)

Χωματόδρομος

Ολιθική βραχώπλακα

Υπόστρωμα μάρμας

Εκτιμώμενο πέρας δυτικού πρηνούς θεατών

Εκτιμώμενη απόληξη πρηνούς θεατών στο στίβο

Μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

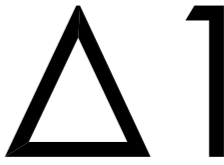
Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07m

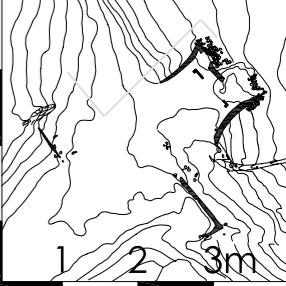
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

3/3 ΚΛ. 1:100

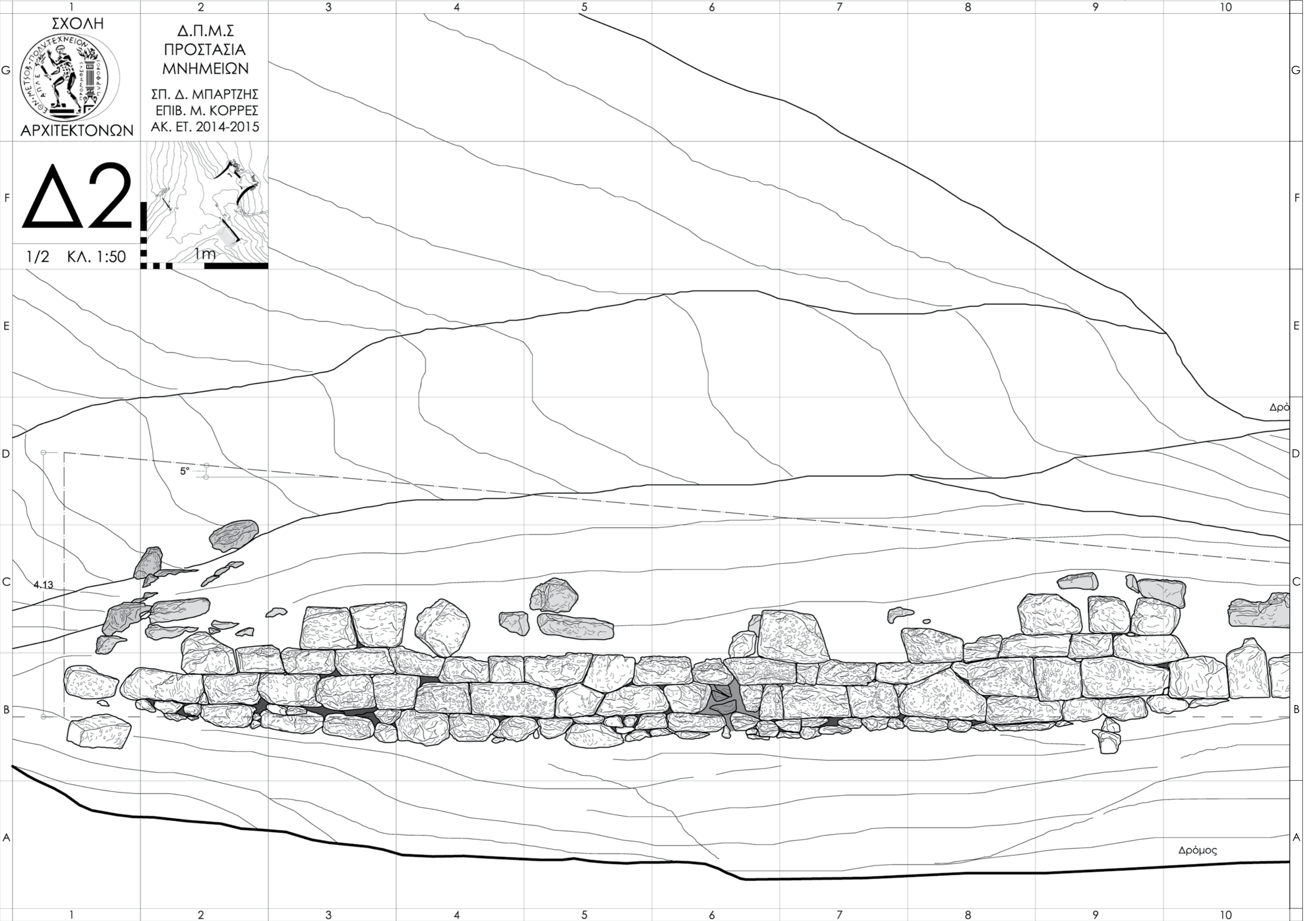
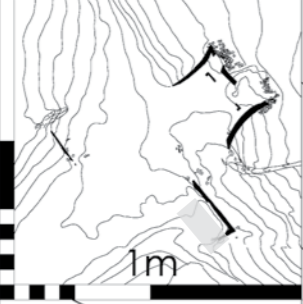
Δ2. Όψη τοίχου αντιστήριξης
νοτιοανατολικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ2

1/2 ΚΛ. 1:50

5°

4.13

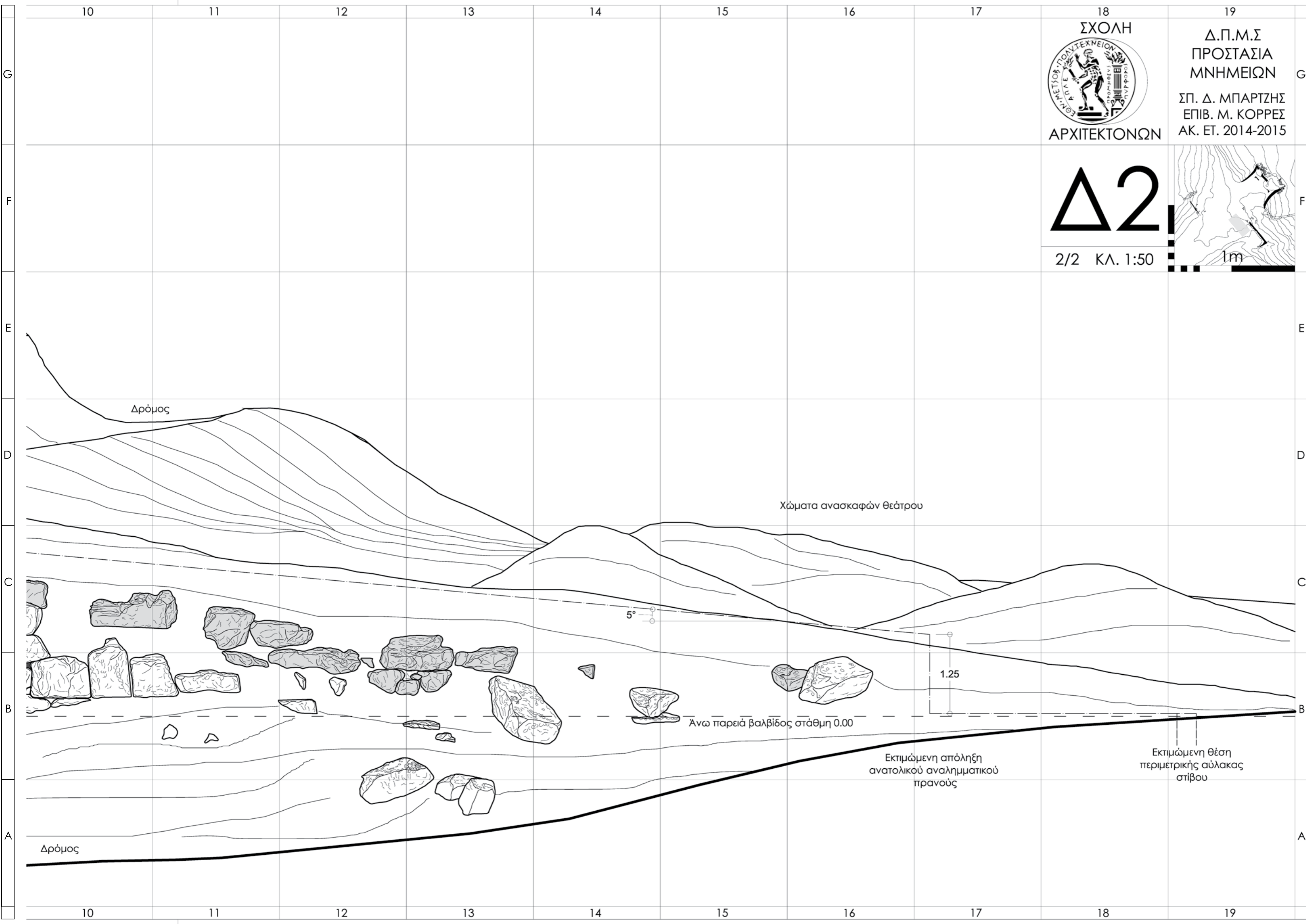
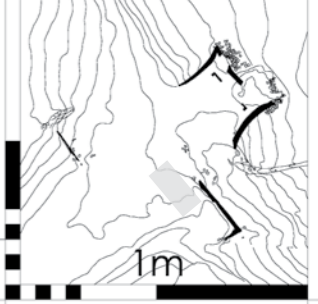
Δρό

Δρόμος

Δ2. Όψη τοίχου αντιστήριξης
νοτιοανατολικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

Δ2

2/2 ΚΛ. 1:50

Δρόμος

Χώματα ανασκαφών θεάτρου

5°

1.25

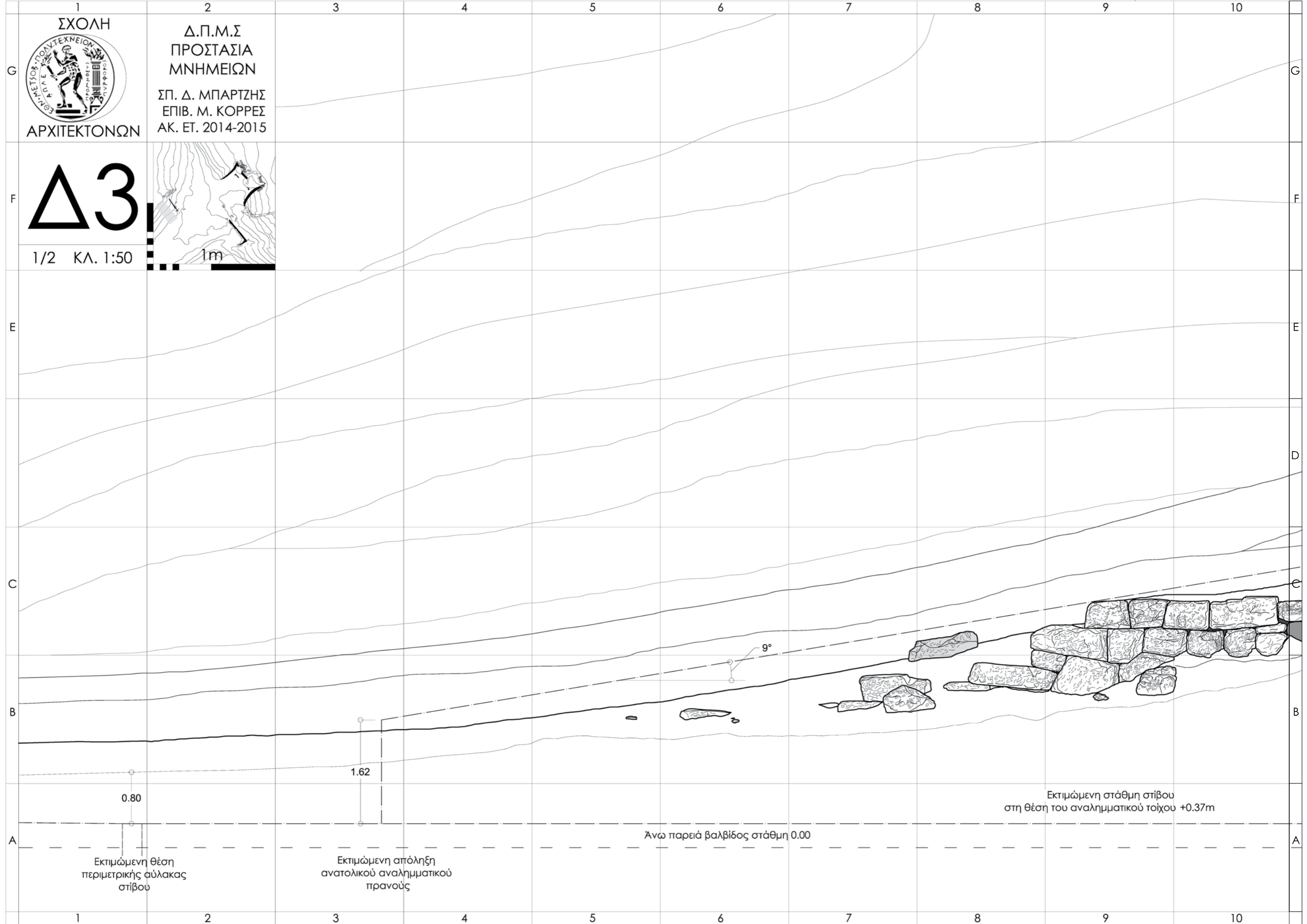
Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Εκτιμώμενη απόληξη
 ανατολικού αναλημματικού
 πρανούς

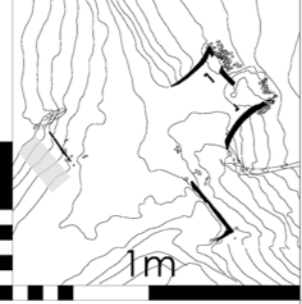
Εκτιμώμενη θέση
 περιμετρικής αύλακας
 στίβου

Δρόμος

Δ3. Όψη τοίχου αντιστήριξης
βορειοδυτικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

ΣΧΟΛΗ
 Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ3
 1/2 ΚΛ. 1:50

G
F
E
C
B
A

G
F
E
D
C
B
A

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Εκτιμώμενη θέση
 περιμετρικής αύλακας
 σίβου

Εκτιμώμενη απόληξη
 ανατολικού αναλημματικού
 πρανούς

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

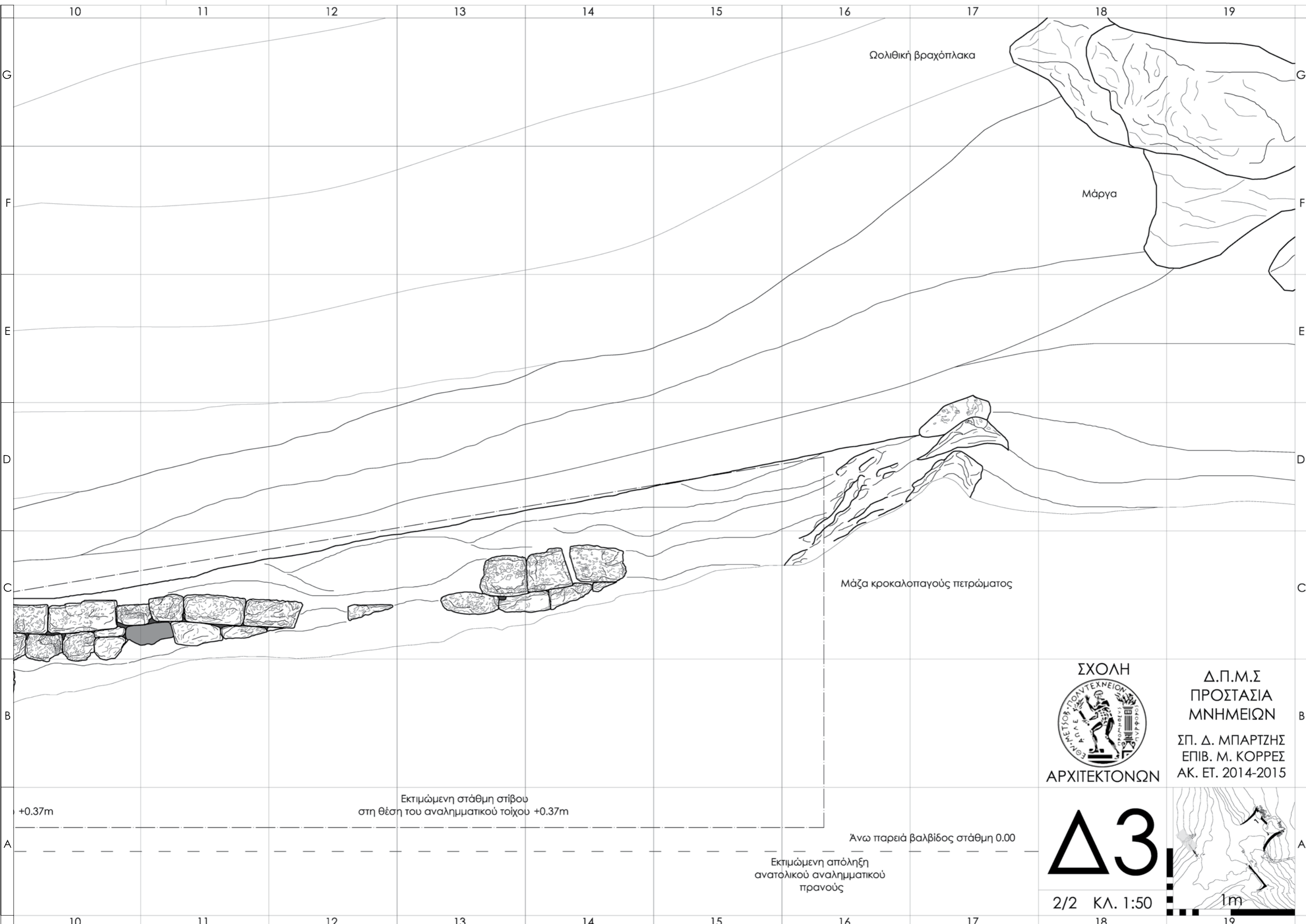
Εκτιμώμενη στάθμη σίβου
 στη θέση του αναλημματικού τοίχου +0.37m

0.80

1.62

9°

Δ3. Όψη τοίχου αντιστήριξης
βορειοδυτικού πρανούς θεατών
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

Ωολιθική βραχόπλακα

Μάργα

Μάζα κροκαλοπαγούς πετρώματος

Εκτιμώμενη στάθμη σίβου
στη θέση του αναλημματικού τοίχου +0.37m

Άνω παρεία βαλβίδος στάθμη 0.00

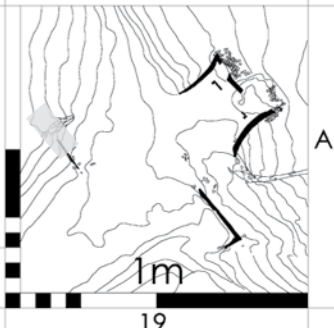
Εκτιμώμενη απόληξη
ανατολικού αναλημματικού
πρανούς

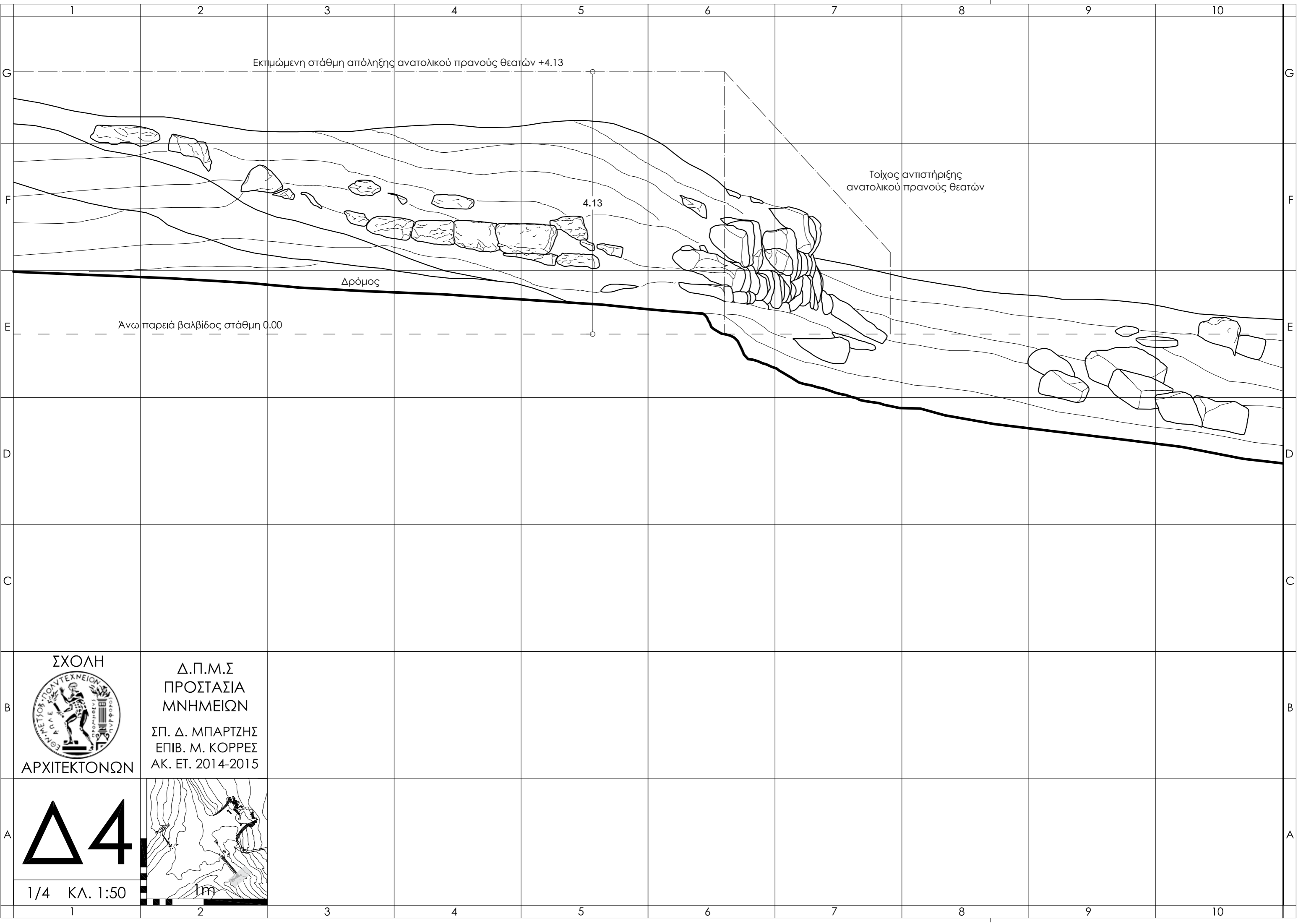
ΣΧΟΛΗ
Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ3

2/2 ΚΛ. 1:50

Δ4. Νοτιοανατολική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/4)

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης ανατολικού πρानούς θεατών +4.13

Τοίχος αντιστήριξης
ανατολικού πρानούς θεατών

4.13

Δρόμος

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

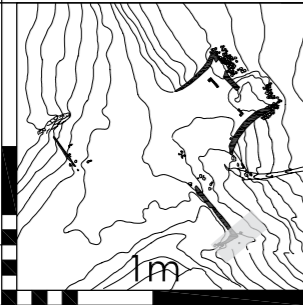
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

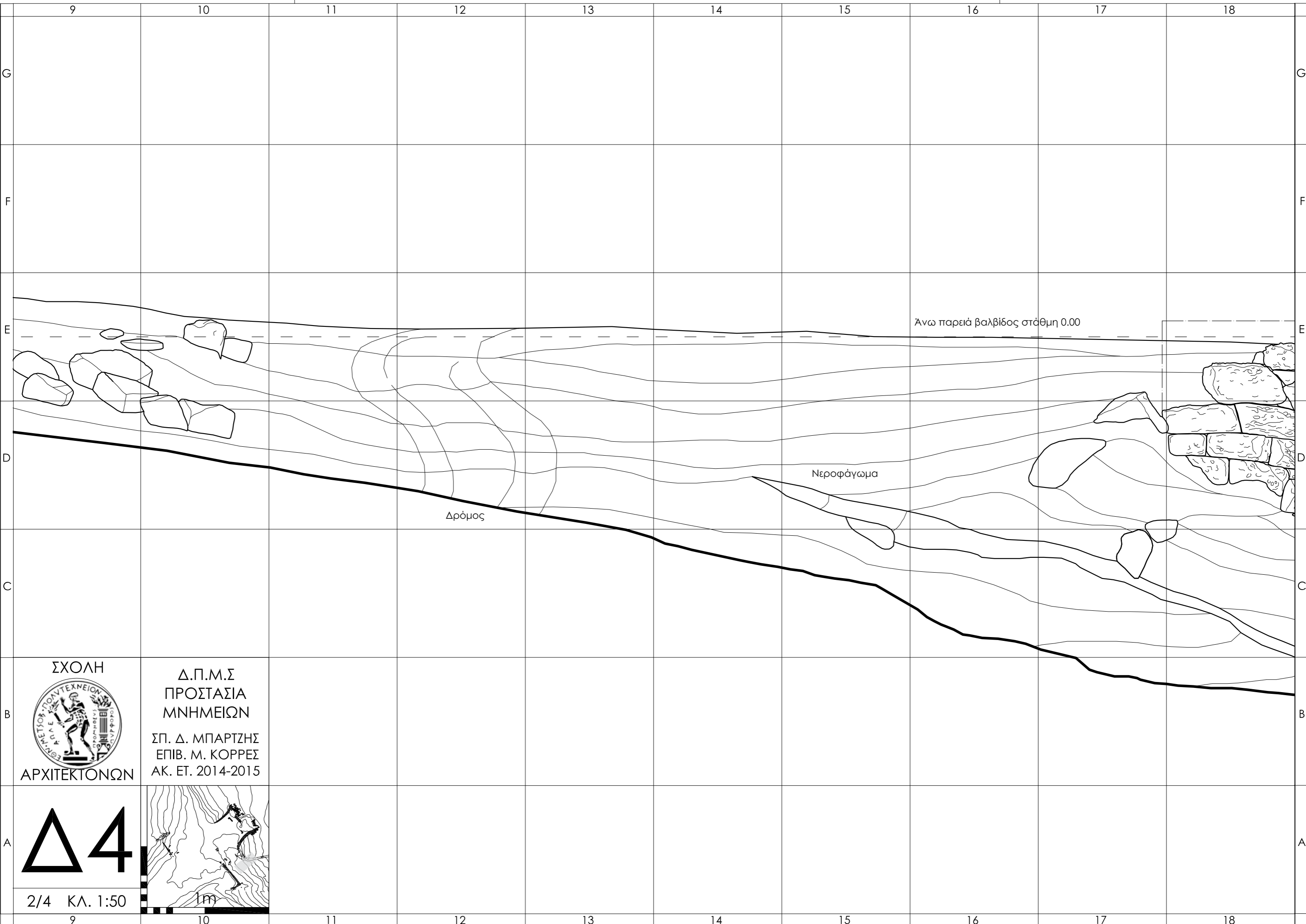
Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ4

1/4 ΚΛ. 1:50

Δ4. Νοτιοανατολική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/4)

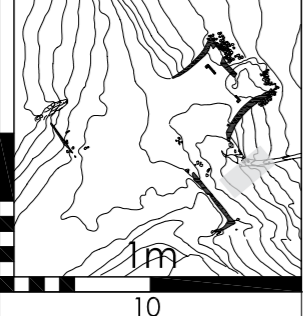

ΣΧΟΛΗ

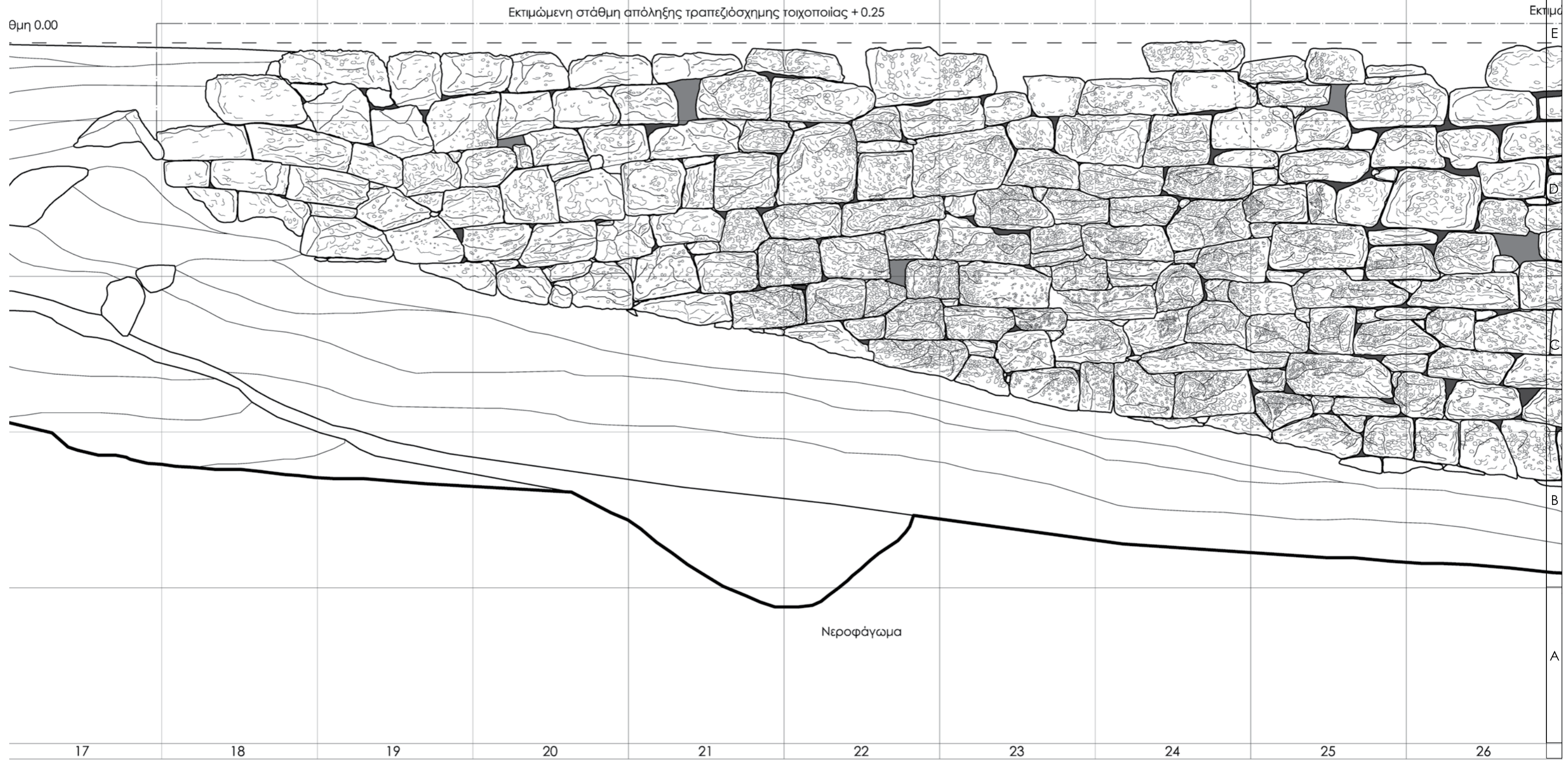
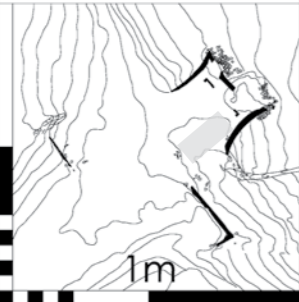
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΘ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ4
 2/4 ΚΛ. 1:50

Δ4. Νοτιοανατολική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 3/4)

Δ4. Νοτιοανατολική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 4/4)

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

ΣΧΟΛΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

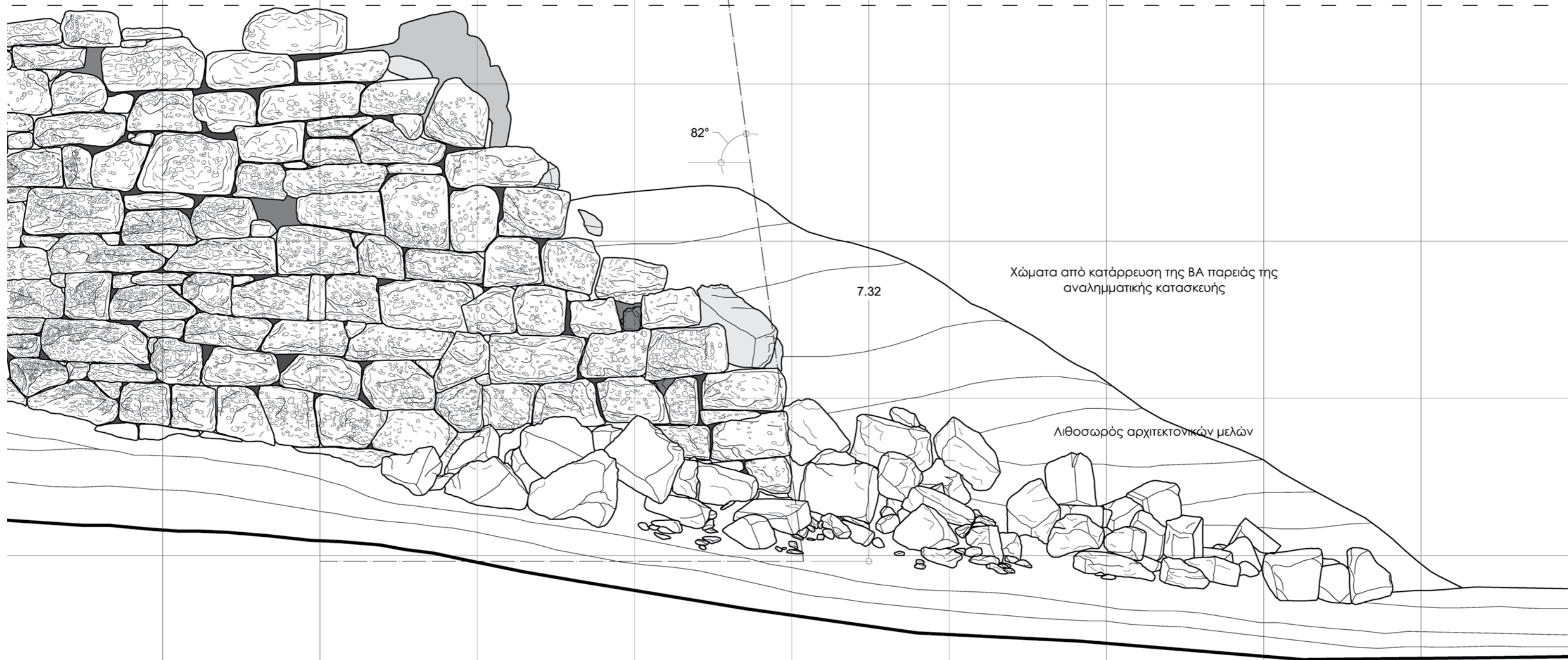
Δ4

4/4 ΚΛ. 1:50

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης τραπεζιόσχημης τοιχοποιίας +0.25

Άνω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

82°

7.32

Χώματα από κατάρρευση της ΒΑ παρειάς της αναλημματικής κατασκευής

Λιθωσώρος αρχιτεκτονικών μελών

25

26

27

28

29

30

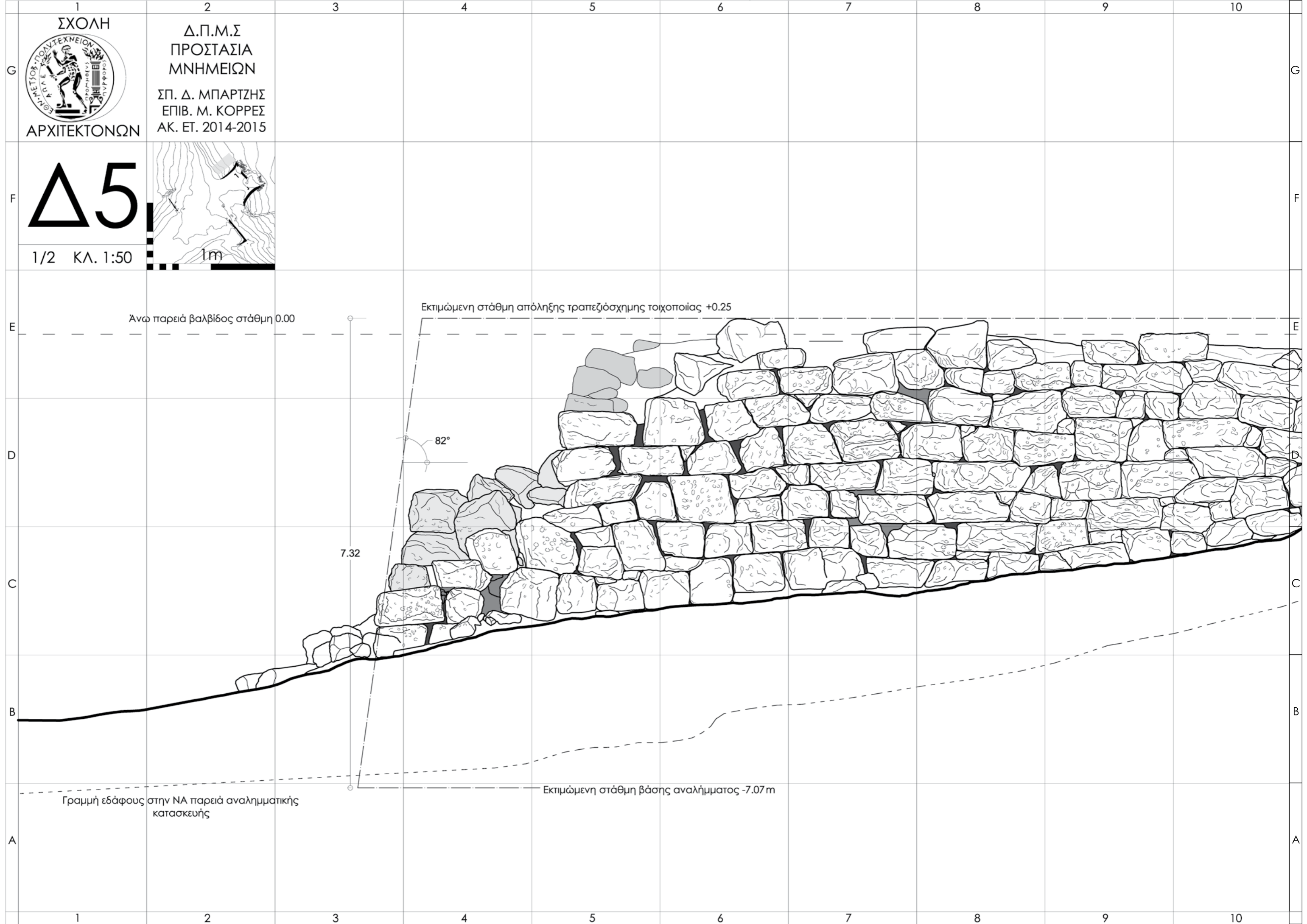
31

32

33

34

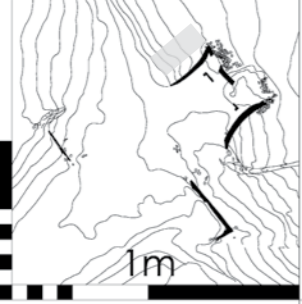
Δ5. Βορειοδυτική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ5

1/2 ΚΛ. 1:50

Άνω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης τραπεζόσχημης τοιχοποιίας +0.25

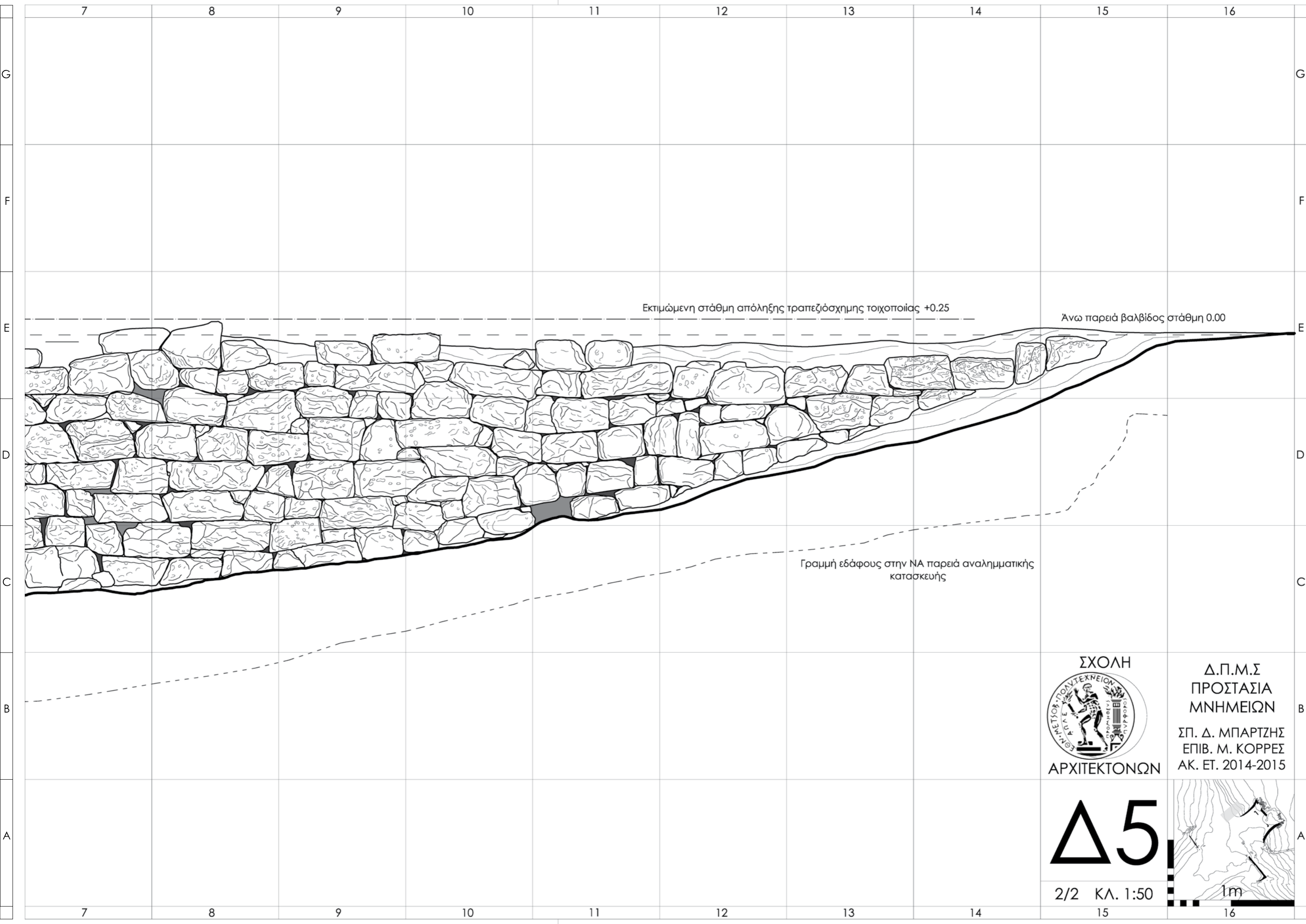
82°

7.32

Γραμμή εδάφους στην ΝΑ παρειά αναλημματικής κατασκευής

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07 m

Δ5. Βορειοδυτική παρειά τρίπλευρης
αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης τραπεζιόσχημης τοιχοποιίας +0.25

Άνω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Γραμμή εδάφους στην ΝΑ παρειά αναλημματικής κατασκευής

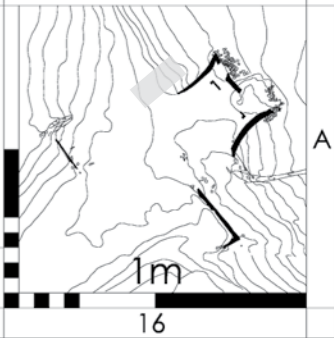
ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

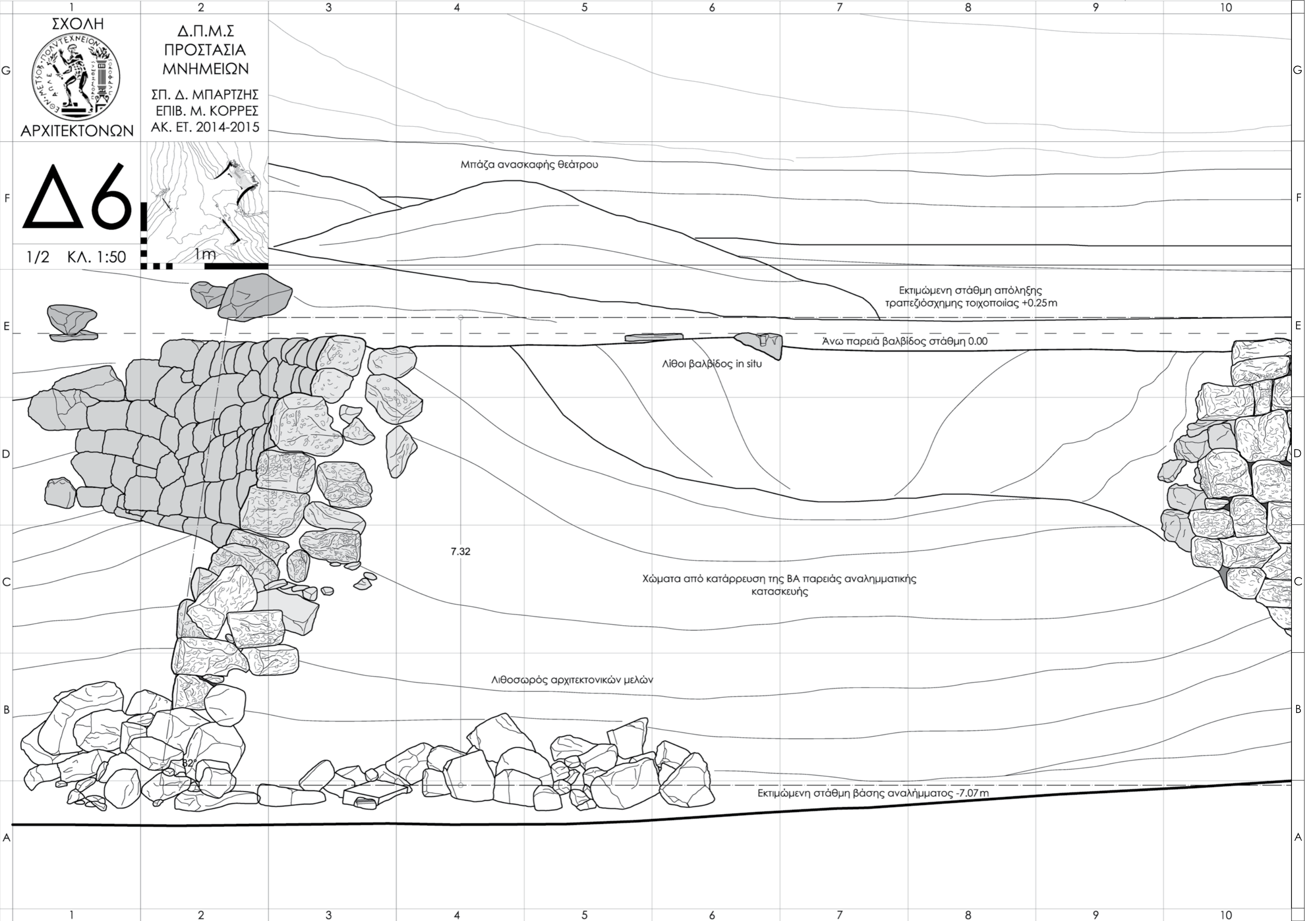
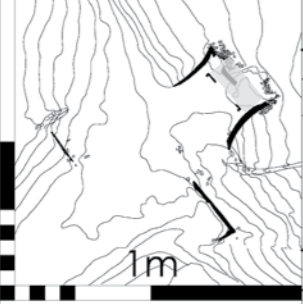
Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ5

2/2 ΚΛ. 1:50

Δ6. Βορειοανατολική παρειά
τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 1/2)

Δ6. Βορειοανατολική παρειά
τρίπλευρης αναλημματικής κατασκευής
Κλ. 1:50
(Φύλλο 2/2)

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

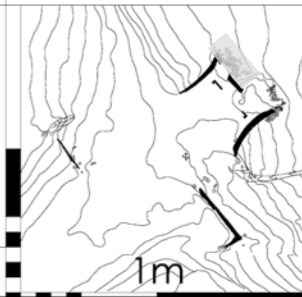

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ6

2/2 ΚΛ. 1:50

1m

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης
τραπεζιόσχημης τοιχοποιίας +0.25m

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Λίθοι βαλβίδος in situ

7.32

Λιθοσωρός τμήματος τοίχου
υφιστάμενου το 1830

82°

Πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07m

10

11

12

13

14

15

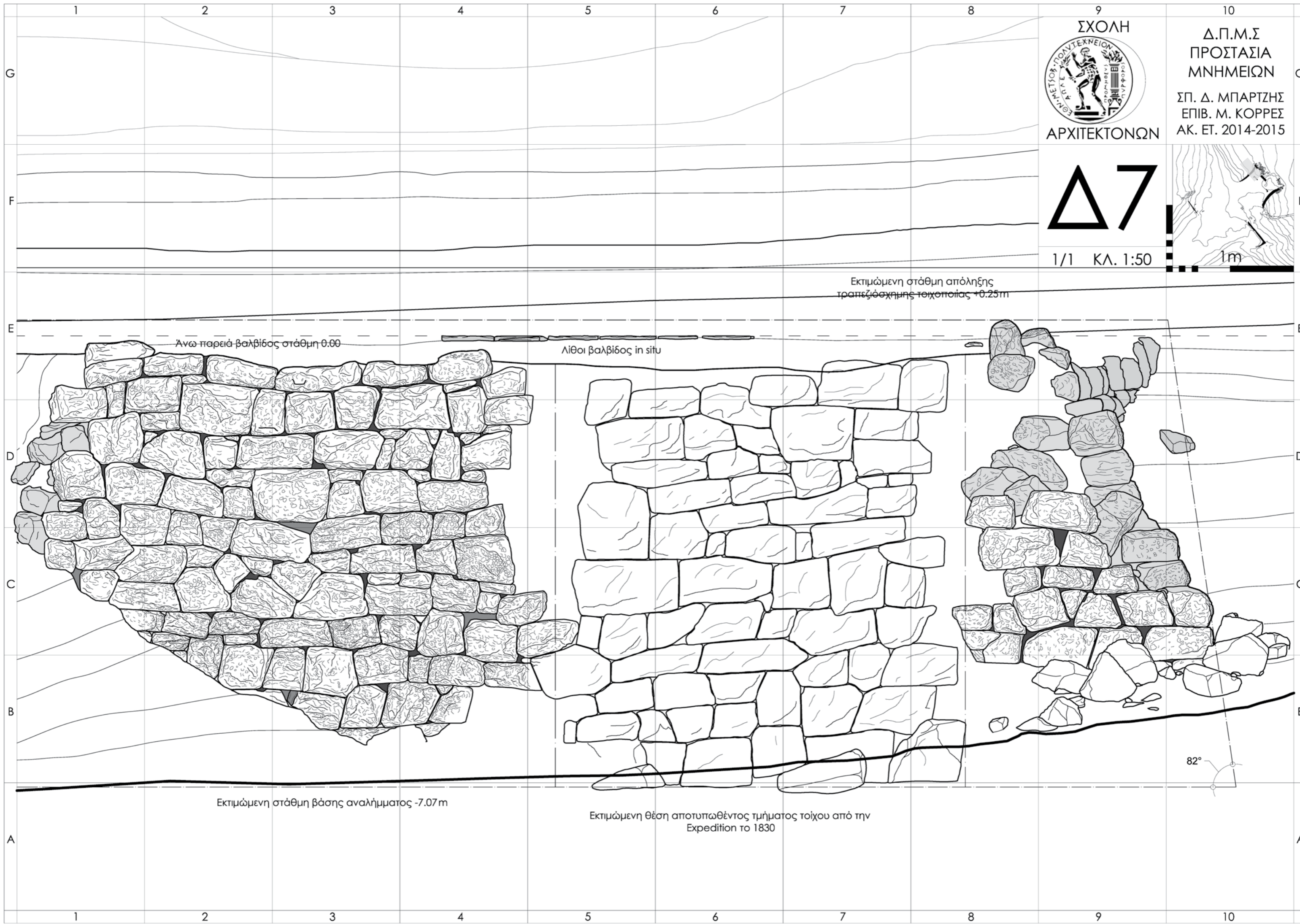
16

17

18

19

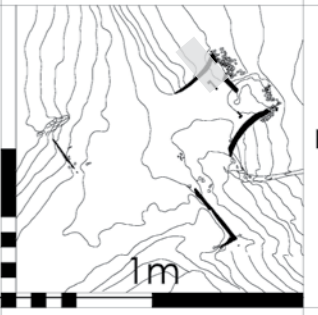
Δ7. Τμήμα όψης τοίχου από την
Expedition Scientifique du Moree
ενταγμένο στη βορειανατολική παρειά
του αναλήματος
Κλ. 1:50

ΣΧΟΛΗ
 ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΙΩΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 ΕΠΙΒ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Δ7
 1/1 ΚΛ. 1:50

Εκτιμώμενη στάθμη απόληξης
 τραπεζιόσχημης τοιχοποιίας +0.25m

Ανω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

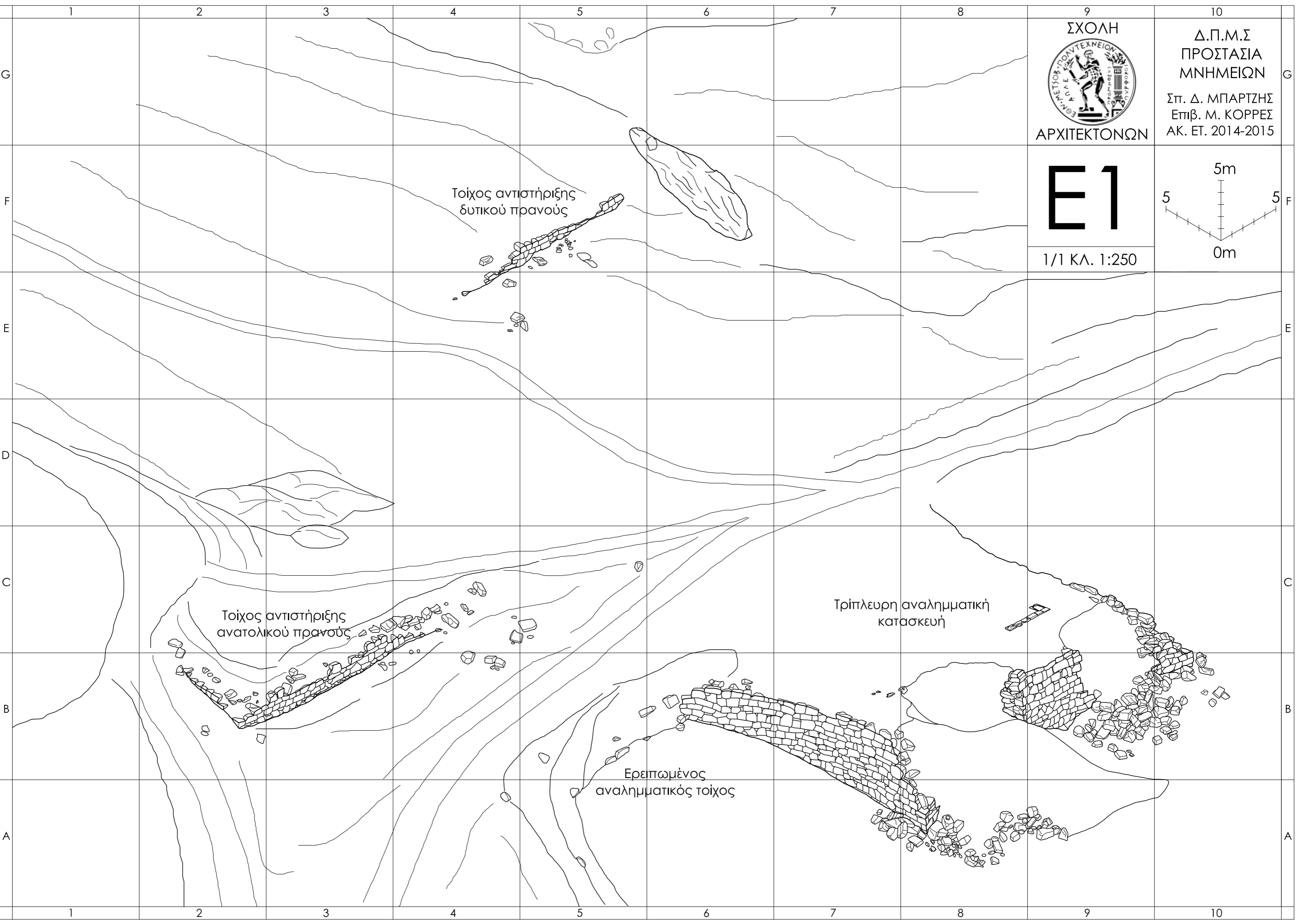
Λίθοι βαλβίδος in situ

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07m

Εκτιμώμενη θέση αποτυπωθέντος τμήματος τοίχου από την
 Expedition to 1830

82°

Ε1. Αξονομετρικό σχέδιο
ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων
σταδίου Σικυώνας
Κλ. 1:250

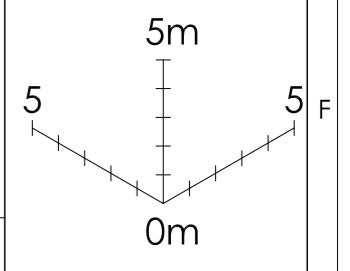

ΣΧΟΛΗ

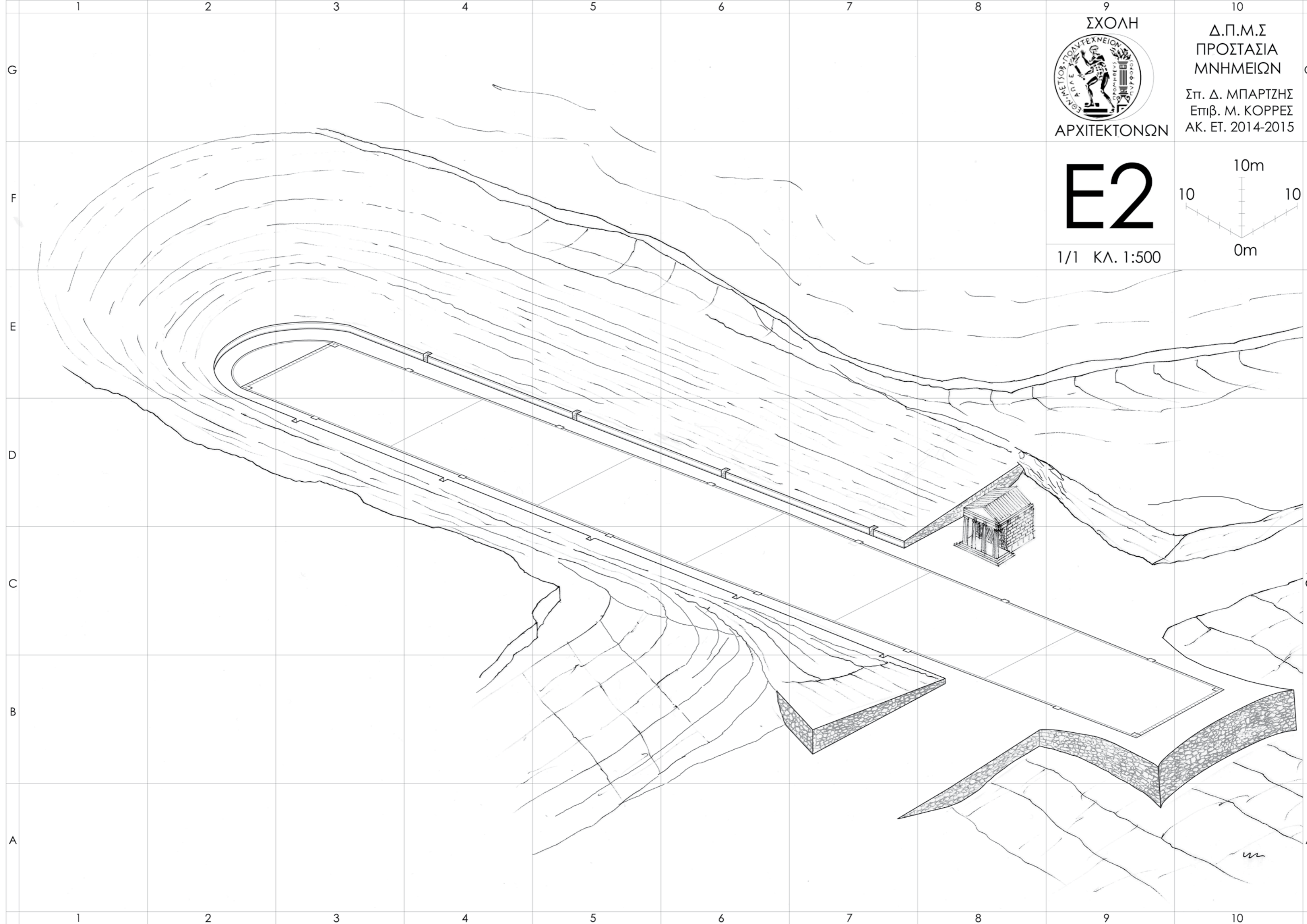
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΣΠ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

E1
 1/1 ΚΛ. 1:250

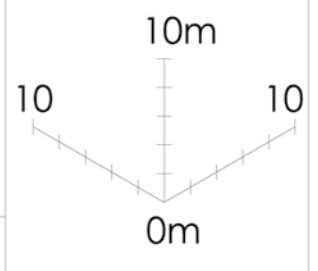
Ε2. Αξονομετρική γραφική αποκατά-
σταση του σταδίου Σικυώνας
Κλ. 1:500

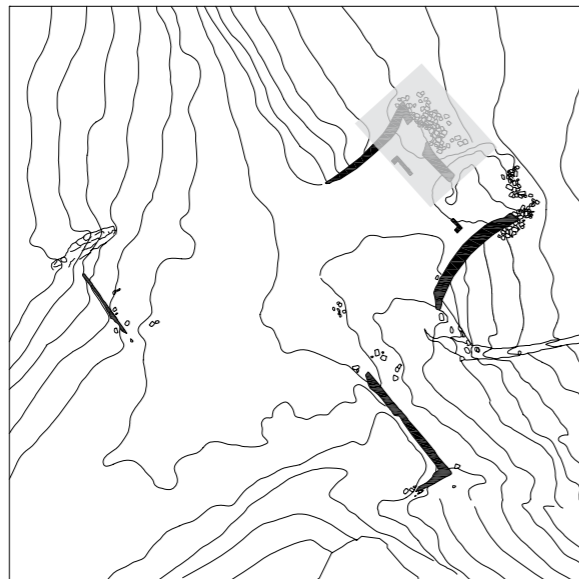
ΣΧΟΛΗ
ΕΡΜΕΥΣΤΩΝ-ΓΡΑΦΕΥΣΕΩΝ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

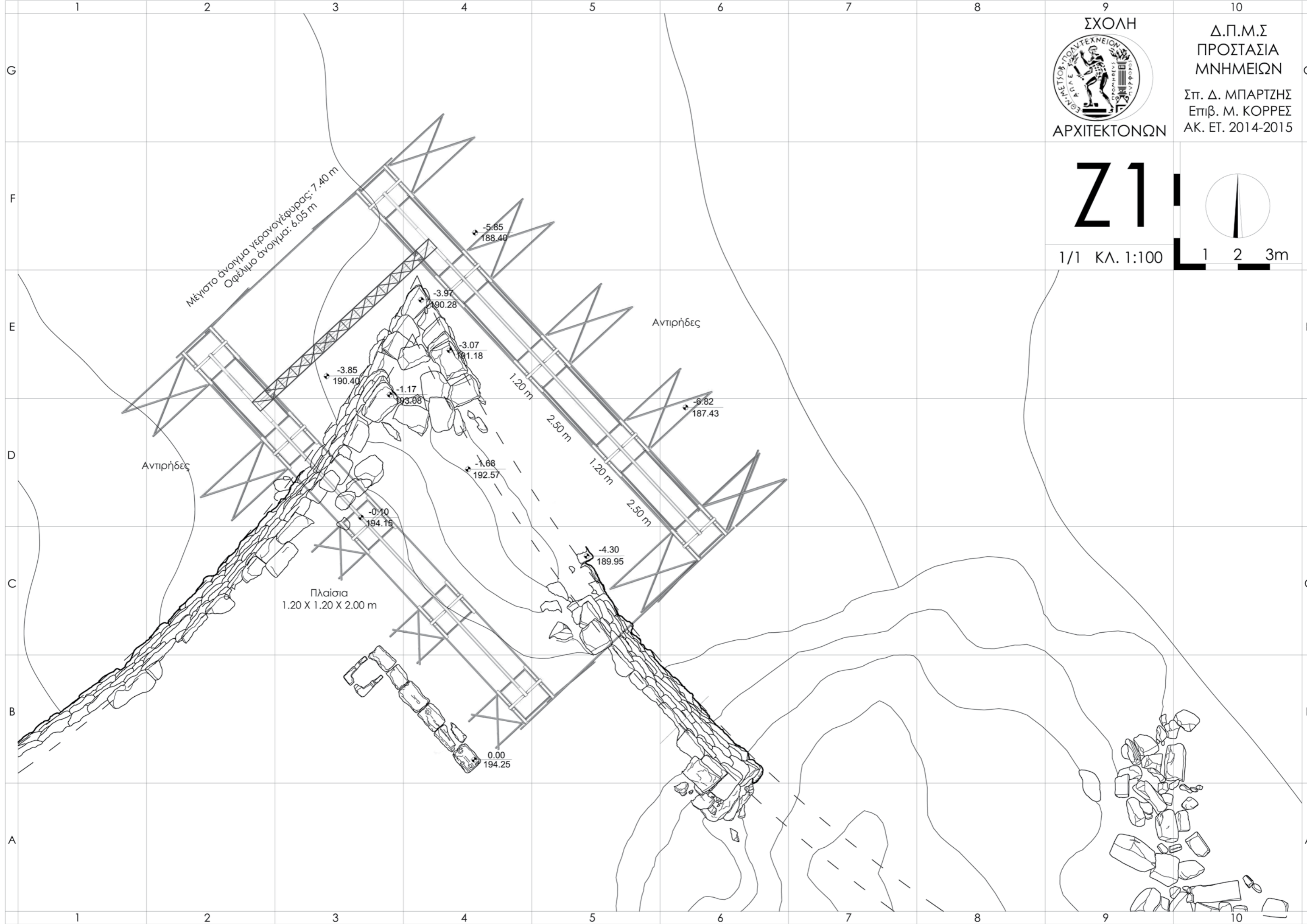
Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΤ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

E2
1/1 ΚΛ. 1:500

Z1. Κάτοψη προτεινόμενης διάταξης
υπερυψωμένης γερανογέφυρας
Κλ. 1:100

ΣΧΟΛΗ

 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

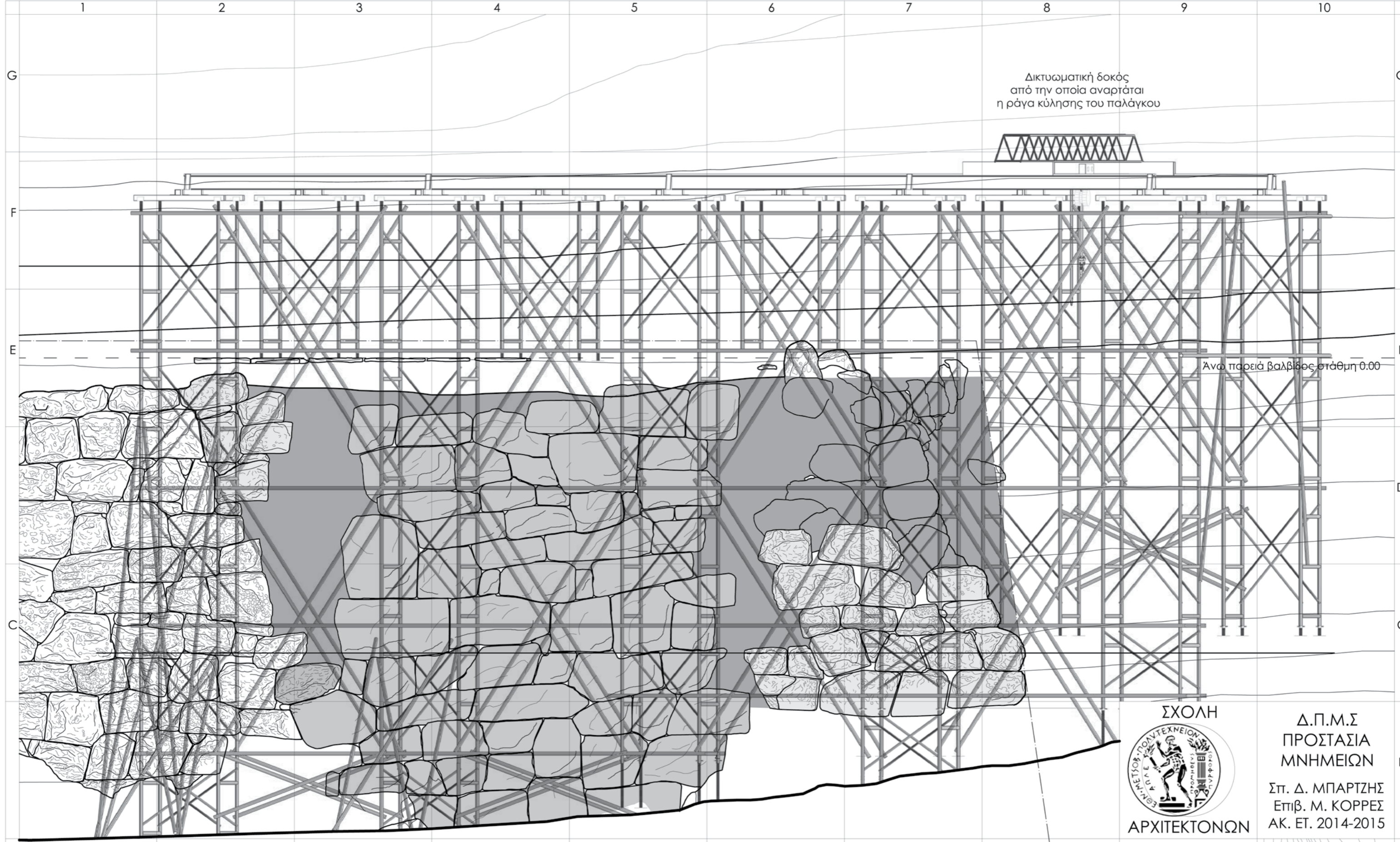
Z1

1/1 ΚΛ. 1:100

1 2 3m

Z2. Ικρίωμα αναστήλωσης στο
βορειοανατολικό άκρο του
τρίπλευρου αναλήματος.
Κλ. 1:50

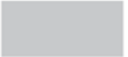

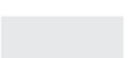
Δικτυωματική δοκός
από την οποία αναρτάται
η ράγα κύλησης του παλάγκου

Άνω παρειά βαλβίδος στάθμη 0.00

Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

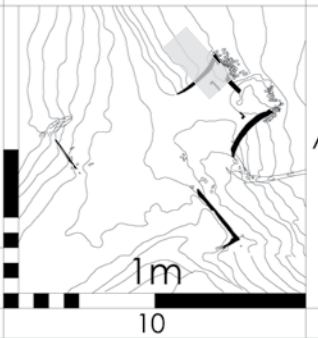
Αντιρήδα: Διπλή καθ' ύψος και ενισχυμένη με χιαστί. Για λόγους ευκρίνειας παρουσιάζεται πλήρης μόνο σε αυτό το σημείο.

- Αναστήλωση με οδηγό το σχέδιο της Expedition
- Αναστήλωση με διάσπαρτα μέλη στις ακριβείς ή σε ομόλογες θέσεις
- Ανάταξη λίθων, απομάκρυνση-ανατοποθέτηση

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07m

Z2

1/1 ΚΛ. 1:50

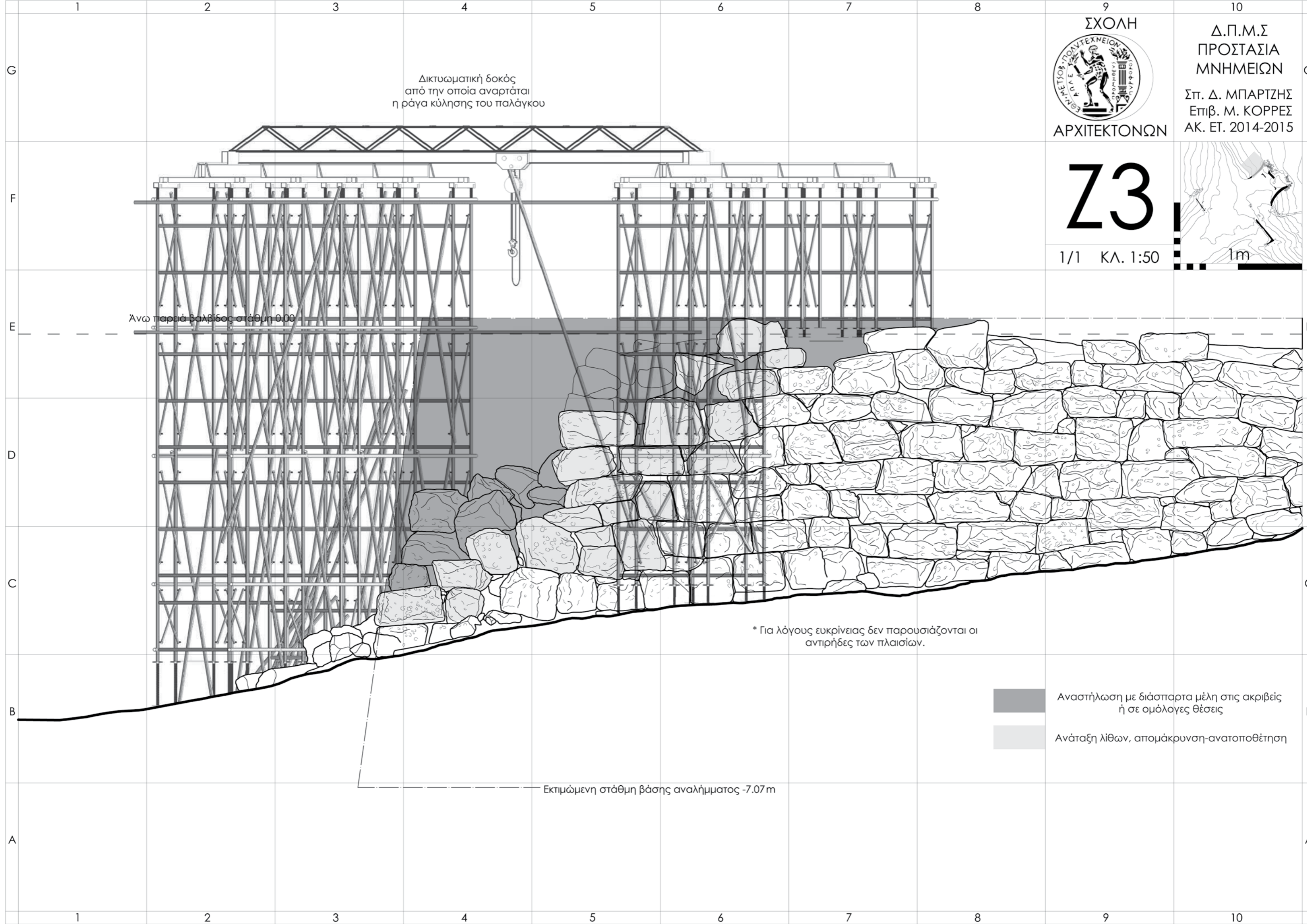

A

A

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Z3. Ικρίωμα αναστήλωσης στο
βορειοδυτικό άκρο του
τρίπλευρου αναλήματος.
Κλ. 1:50

Δικτυωματική δοκός
από την οποία αναρτάται
η ράγα κύλησης του παλάγκου

Ανω παράβαλβίδος στάθμη 0.00

Εκτιμώμενη στάθμη βάσης αναλήμματος -7.07m

* Για λόγους ευκρίνειας δεν παρουσιάζονται οι
αντιρρήδες των πλαισίων.

- Αναστήλωση με διάσπάρτα μέλη στις ακριβείς ή σε ομόλογες θέσεις
- Ανάταξη λίθων, απομάκρυνση-ανατοποθέτηση

ΣΧΟΛΗ

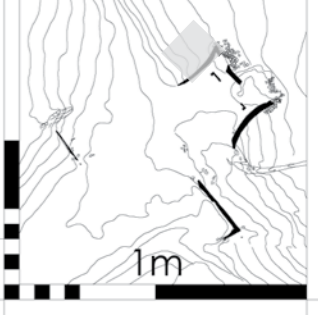
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Δ.Π.Μ.Σ
 ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
 ΜΝΗΜΕΙΩΝ

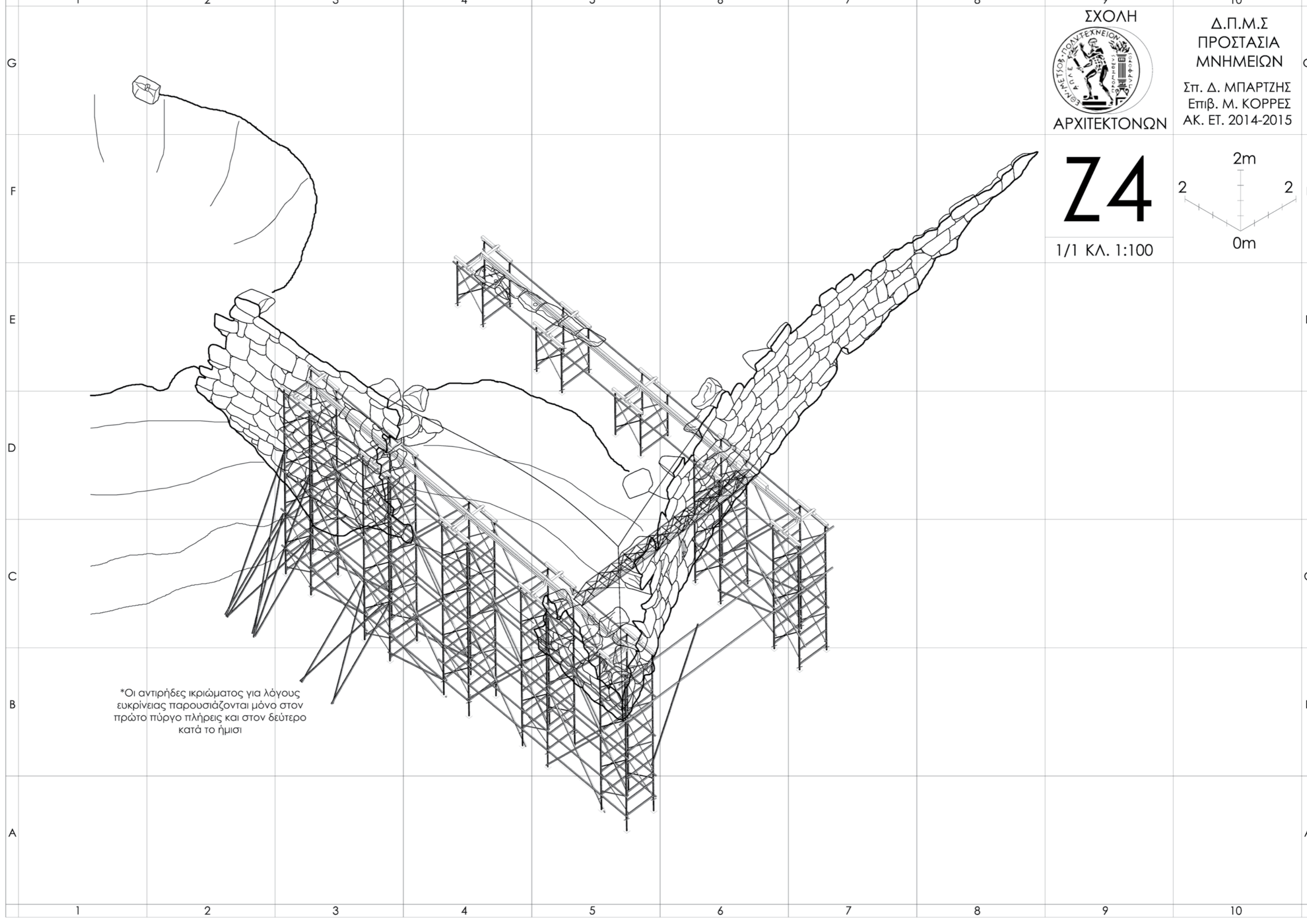
Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
 Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
 ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Z3

1/1 ΚΛ. 1:50

Z4. Αξονομετρική παράσταση ικριώμα-
τος αναστήλωσης και γερανογέφυρας
στη ΒΔ γωνία του αναλήμματος.
Κλ. 1:100

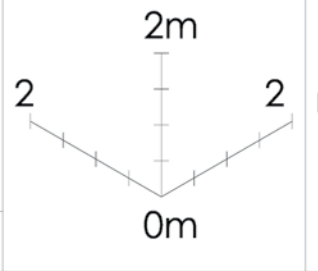
ΣΧΟΛΗ
ΕΡΜΕΥΣΤΟΡ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΝ
Α.Π.Ε.
ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ
ΠΟΛΥΦΩΝΟΣ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

10
Δ.Π.Μ.Σ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Σπ. Δ. ΜΠΑΡΤΖΗΣ
Επιβ. Μ. ΚΟΡΡΕΣ
ΑΚ. ΕΤ. 2014-2015

Z4
1/1 ΚΛ. 1:100

*Οι αντιρήδες ικριώματος για λόγους
ευκρίνειας παρουσιάζονται μόνο στον
πρώτο πύργο πλήρεις και στον δεύτερο
κατά το ήμισι